

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS**

VERSLO EKONOMIKOS IR VADYBOS KATEDRA

Tarptautinio verslo studijų programa
Kodas 62403S113

LIDIJA ROMANKO

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

**ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS IR ANTIEKONOMIKOS TENDENCIJOS
LIETUVOS VERSLE**

Kaunas 2009

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS**

VERSLO EKONOMIKOS IR VADYBOS KATEDRA

LIDIJA ROMANKO

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

**ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS IR ANTIEKONOMIKOS TENDENCIJOS
LIETUVOS VERSLE**

Darbo vadovas _____
(parašas)

(darbo vadovo mokslinis laipsnis,
mokslinis pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Magistrantas _____
(parašas)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

Kaunas 2009

TURINYS

TURINYS.....	3
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	4
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	5
ĮVADAS.....	6
1. ŠEŠĖLINĖ EKONOMIKA IR ANTIEKONOMIKA.....	8
1.1. Šešėlinės ekonomikos ir antiekonomikos sąryšis.....	8
1.2. Šešėlinė ekonomika ir jos klasifikacija	9
1.2. Antiekonomika ir jos sudedamosios dalys	14
1.3. Šešėlinė ekonomika: priežastys ir pasekmės	17
1.3.1. Šešėlinės ekonomikos augimą sąlygojantys veiksniai	17
1.3.2. Šešėlinio verslo formalizavimą skatinantys veiksniai.....	20
1.4. Šešėlinės ekonomikos matavimas	23
1.4.1. Tiesioginis būdas.....	23
1.4.2. Netiesioginis būdas	24
1.4.3. Modelio būdas	26
2. ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS RAIDA LIETUVOJE	28
2.1. Šešėlinės ekonomikos pokyčiai 1997-2009 metais	28
2.2. Akcizų ir kontrabandos pokyčių įtaka šalies ekonomikai	36
3. ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS MASTAI IR PRIEŽASTYS LIETUVOS VERSLE.....	45
REZULTATAI.....	54
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	55
SANTRAUKA (anglų kalba).....	58
LITERATŪRA.....	59
PRIEDAI.....	71
1 PRIEDAS.....	71
2 PRIEDAS.....	73
3 PRIEDAS.....	76

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

BVP - Bendrasis Vidaus Produktas (*Gross Domestic Product, GDP*).

BNP - Bedrasis Nacionalinis Produktas (*Gross National Product, GNP*).

DYMIMIC Model - Dynamic Multiple Indicators Multiple Causes Model (*Dinaminis Daugelio Indikatorių Ir Daugelio Priežasčių Modelis*).

EPBO – Ekonominės plėtros ir bendradarbiavimo organizacija.

ES – Europos Sąjunga (*European Union, EU*).

GEG – Grynoji Ekonominė Gerovė (*Net Economic Welfare, NEW*).

JT – Jungtinės Tautos (*United Nations, UN*).

JTO – Jungtinių Tautų Organizacija (*United Nations Organization, UNO*).

LLRI - Lietuvos Laisvosios Rinkos Institutas.

LSD - Lietuvos Statistikos Departamentas.

ONE – Oficialiai Neapskaityta Ekonomika.

PPO – Pasaulio Prekybos Asociacija (*World Trade Organization, WTO*).

VMI - Valstybinė Mokesčių Inspekcija.

VVP - Vyriausybės Vertybiniai Popieriai.

VSAT – Valstybinė Sienos Apsaugos Tarnyba.

TUI – Tiesioginės Užsienio Investicijos (*Foreign Direct Investment, FDI*).

NNS – Nacionalinių Sąskaitų Sistema.

PAVEIKSLŲ SARAŠAS

1 pav. Trys realios ekonomikos aspektai (dalys).....	8
2 pav. Ūkinių veiklų įtraukimas į NSS.....	12
3 pav. Neapskaitytos ekonomikos sektoriai.....	13
4 pav. Pagrindiniai valstybinės valdžios antiekonominės veiklos būdai.....	15
5 pav. Įstatyminio plėšikavimo būdai (pagal F. Bastiat'ą).....	16
4 pav. Ekonomikos ir antiekonomikos mišinys.....	17
5 pav. ES narių šešėlinės ekonomikos apimtys 2003 m., %.....	26
6 pav. Šešėlinės ekonomikos evoliucija per tam tikrą laiko tarpą.....	27
7 pav. Šešėlinės ekonomikos pokyčiai 1997 – 2000 metais.....	31
8 pav. Šešėlinės ekonomikos pokyčiai 1997 – 2009 metais.....	36
9 pav. Sulaikyta alkoholio kontrabanda (litrais).....	38
10 pav. Lietuvos pasienyje sulaikyta tabako kontrabanda (pakeliais).....	41
11 pav. Tyrimo tikslai, objektai ir hipotezės.....	47
12 pav. Atsakymų pasiskirstymas pagal darbuotojų skaičių.....	48
13 pav. Atsakymų pasiskirstymas pagal verslo sritis.....	50
14 pav. Atsakymų pasiskirstymas dėl „sisidurimo“ su šešėline ekonomika.....	51
15 pav. Atsakymų pasiskirstymas dėl įmonių pasitraukimo į „šešėlį“.....	52

IVADAS

Šešėlinė ekonomika - tai žmonių veiklos opozicija valdžios įtvirtintoms institucijoms ir normoms. Jos mastai, formos ir pasireiškimo būdai nuolat keičiasi, kadangi šešėlinė ekonomika labai lanksčiai prisitaiko prie valstybės reguliavimo pokyčių ir netgi moralės pokyčių. Kiekvienas naujas draudimas ar ribojimas išplečia šešėlinės ekonomikos erdvę, taigi potencialiai ir jos konkrečius mastus ir formas.

Pasak Gedimino Kirkilo, šešėlinė ekonomika – tai rykštė visoms valstybėms. Šešėlinė ekonomika iškreipia oficialiąją statistiką, todėl ja besiremianti politika gali tapti nepatikima ar tiesiog neracionali. Kita, dar didesnė šešėlinės ekonomikos žala šalies ūkiui - tai, kad sąžiningi mokesčių mokėtojai turi mokėti už nemokančiuosius. Mokesčių nemokėjimas - ne kas kita kaip vagystė iš tų, kurie mokesčius moka, arba iš tų, kurie turi verstis iš mažesnių valstybės išmokų. Visa tai stabdo ekonomikos augimą, todėl beveik visoms šalims šešėlinės ekonomikos augimo ribojimas yra aktualus klausimas. Taigi šiame darbe bus stengiamasi išanalizuoti šešėlinės ekonomikos aspektus bei antieconomikos padarinius.

Darbo objektas – šešėlinė ekonomika ir antieconomika.

Darbo tikslas – ištirti šešėlinės ekonomikos ir antieconomikos teorinius aspektus bei plėtrą šių dienų verslo pasaulyje.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti šešėlinę ekonomiką bei antieconomiką, jų klasifikaciją ir sąryšį;
2. Išanalizuoti šešėlinės ekonomikos augimo veiksnius ir verslo formalizavimą skatinančias priemones;
3. Išanalizuoti šešėlinės ekonomikos matavimo būdus;
4. Išanalizuoti šešėlinę ekonomiką Lietuvoje bei akcizų ir kontrabandos pokyčių įtaką šalies ekonomikai;
5. Atlikti šešėlinės ekonomikos masto Lietuvos versle tyrimą.

Darbo struktūra

Magistro teorinę darbo dalį sudaro trys pagrindinės dalys: šešėlinė ekonomika ir antieconomika, šešėlinės ekonomikos raida Lietuvoje ir šešėlinės ekonomikos mastai ir priežastys Lietuvos versle.

Pirmoje dalyje analizuojamas šešėlinės ekonomikos ir antieconomikos sąryšis, šešėlinės ekonomikos klasifikacija, antieconomikos sudedamosios dalys, šešėlinės ekonomikos priežastys ir matavimo būdai..

Antroje dalyje analizuojamos šešėlinės ekonomikos pokyčiai Lietuvoje nuo 1997 iki 2009 metų ir akcizų tarifų bei kontrabandos pokyčių daroma įtaka šalies ekonomikai.

Trečioje dalyje atliekamas tyrimas ir analizuojami gauti duomenis.

Darbo metodika ir metodai:

1. Literatūros analizė;
2. Lyginamoji analizė;
3. Informacinių šaltinių sintezė;
4. Literatūros sisteminimas;
5. Literatūros klasifikacija.

Darbo apimtis ir naudoti šaltiniai

Magistro baigiamajame darbe yra 77 puslapiai. Darbe yra 15 paveikslų. Literatūros sąrašą sudaro įvairūs lietuvių bei užsienio autorių leidiniai, knygos, taip pat didžiąją dalį sudaro internetiniai puslapiai.

1. ŠEŠĖLINĖ EKONOMIKA IR ANTIEKONOMIKA

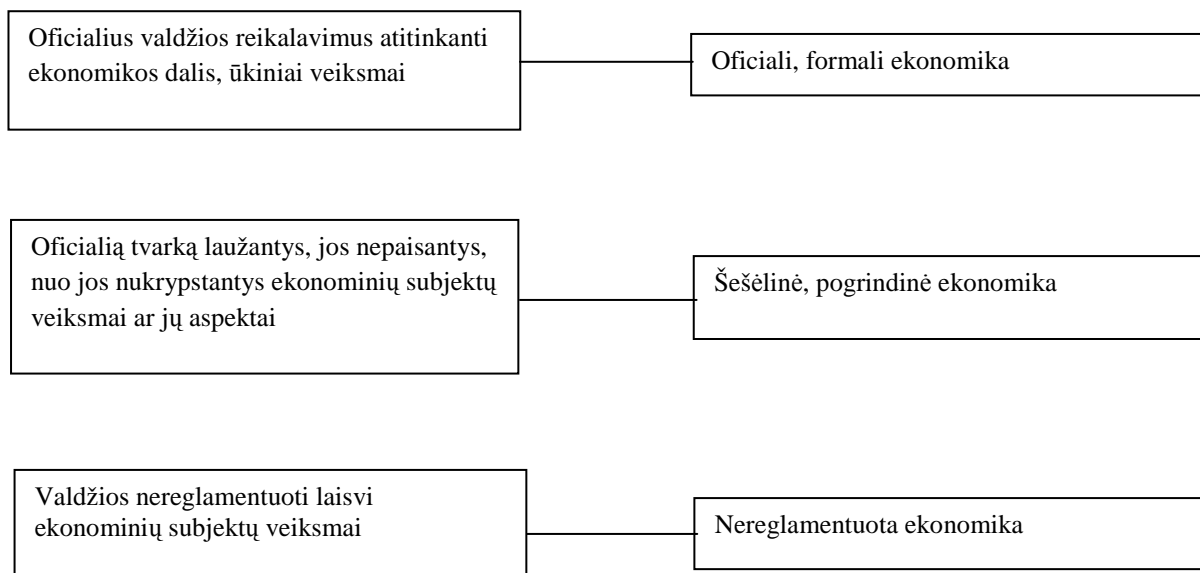
Šiame skyriuje bus analizuojama šešėlinė ekonomika ir antieconomika, t.y. bus pateikti jų apibrėžimai, klasifikacija, sąryšis, atsiradimo priežastys bei šešėlinės ekonomikos matavimo būdai.

1.1. Šešėlinės ekonomikos ir antieconomikos sąryšis

Pradedant nagrinėti šešėlinės ekonomikos bei antieconomikos sąvokas, reiktų priminti, kas yra ekonomika bendroju aspektu. Taigi ekonomika yra visuomenės aspektas, nagrinėjamas turto judėjimo požiūriu ir paklūstantis ekonomizacijos (efektyvumo) principui.

Tačiau ekonominė įvairovė yra mišri – joje yra daugybė aspektų, sanklodų, veiklos šakų ir funkcijų. Todėl šešėlinę ekonomiką ir antieconomiką galima sieti trimis požymiais, pagal kuriuos abstrahuojamos ir klasifikuojamos jų sąvokos.

Viena sąvokų grupė išskiriama pagal jų ryšį su oficialumo, legalumo, formalumo požymiu, antra – su ekonomiško – antiekonomiško požymiu, o trečia – su „matomumo“, registruojamumo, paslėptumo požymiu (Gylis P., *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija*, 2008).

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal GYLIS, P. *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija*, 2008, p. 69.

1 pav. Trys realios ekonomikos aspektai (dalys)

Pagal pirmąjį – oficialumo požymį ekonominėje tikrovėje galima išskirti tris realios ekonomikos aspektus arba dalis (žr. 1 pav.):

- ✓ Oficialios valdžios įstatymais, poįstatyminiais aktais, sutartimis, konvencijomis ir t. t. reglamentuotą ir pagal šią oficialią tvarką veikiančią ekonomikos dalį;
- ✓ Tą ekonominės tikrovės dalį, kuri atspindi nuokrypius nuo nustatytos oficialios valdžios tvarkos, kuri atsiranda subjektams veikiant kitaip, nei numato oficiali tvarka. Paprastai kalbant, tai atvejai, kai pagal valdžios nustatytas oficialias normas reikalaujama vieno elgesio, o subjektas nesilaiko tų normų, jas laužo;
- ✓ Realios ekonomikos dalį, kuri nėra oficialiai, teisiškai valdžios reglamentuota.

Pirmąją ekonomikos dalį ar aspektą galima vadinti terminais „formali ekonomika“, „oficiali ekonomika“, antrąją – neformalia, neoficialia, neteisėta, šešėline, pagrindine, paraleline ekonomika, o trečiąją – nereglamentuojama ekonomika (Gyls P., *Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija*, 2008).

Sekantis kriterijus, pagal kurį galima skirstyti, klasifikuoti ekonominius reiškinius. Tai – matomumo, fiksuojamumo, registravimo kriterijus. Pagal jį galėtų būti išskiriami lengvai fiksuojami, registruojami (angl. *recorded*) ir latentiniai, sunkiai registruojami ir matuojami reiškiniai (Grantam Ch., Ware J., 2005).

Pirmiesiems priklauso tie reiškiniai, kurie atsispindi įvairioje apskaitoje, statistikoje ir t.t., antriesiems – reiškiniai, kurie yra slepiami, nes nelegalūs, arba neregistruojami, nes pasireiškia nereglamentuotoje laisvoje veikloje, arba dėl to, kad jų fiksavimas, matavimas yra sunkus, susiduriama su dideliais teoriniais ir techniniais matavimo sunkumais dėl jų implicitiškumo (numatomumo). Vienas tokių reiškinių yra implicitiniai (numatomi) kaštai, kurie, skirtingi nei eksplicitiniai (aiškūs) kaštai, yra labiau individualaus ir subjektyvaus vertinimo nei kiekybinio matavimo objektas. Ši ir panašius reiškinis, pasireiškiančius tiek oficialiojoje, tiek pagrindinėje, tiek nereglamentuojamoje ekonomikoje, galima laikyti paslėptos (angl. *hidden*) ekonomikos, neregistruotos (angl. *unrecorded*) ekonomikos dalimi, o likusią ekonomikos dalį galima priskirti prie registruojamos, fiksuojamos ekonomikos.

Aprėpti viską teisės normomis, oficialiais nutarimais, instrukcijomis ir pan. neįmanoma, todėl nemaža ekonomikos dalis, ypač susijusi su šeimos asmeniniu gyvenimu, yra tvarkoma šeimos, individo ir pan. nuožiūra. Panaši situacija yra ir tarptautiniame gyvenime. Ir ten daug nereglamentuotų dalykų.

1.2. Šešėlinė ekonomika ir jos klasifikacija

Šešėlinė (neformali) ekonomika gali atsirasti tik tada, kai egzistuoja oficiali teisinė tvarka.

Pastaraisiais dešimtmečiais gana sparčiai formuojasi tarptautinė apskritai ir globali konkrečiai teisinė bazė – tarptautinės konvencijos, sutartys, protokolai. Plečiasi tarpvalstybinių

organizacijų priimamų oficialių sprendimų sfera. Tai reiškia, jog formuojasi tarptautinė, globali teisės sistema, oficiali globali tvarka, kuri formalizuoja tarpvalstybinius, regioninius ir globalius santykius ir tuo pačiu padeda išeiti iš padėties, kai susiduria dviejų ar keleto šalių teisinės sistemos ir reikia aukštesnio lygio sprendimo.

Tokios tarptautinės, globalios oficialios tvarkos atsiradimas palengvina nustatyti šešėlinį reiškinių – nuokrypis nuo globalios oficialios tvarkos ir yra tarptautinės ar globalios šešėlinės ekonomikos reiškiny.

Šešėlinė ekonomika ne tik valstybiniu, bet ir tarptautiniu, globaliu lygiu gali egzistuoti tiek privačiame, verslo, tiek viešajame, viešąsias gėrybes gaminančiame sektoriuje. Dažnai šešėlinė veikla vykdoma abiejų sektorių dalyviams glaudžiai bendradarbiaujant. Pavyzdžiui, nusikalstama grupuotė, užsiimanti nelegaliu narkotikų verslu, siekia politikų, policijos, teismų globos. Be to, šešėlinėje ekonomikoje įgyti pinigai dažnai „plaunami“, legalizuojami per viešuosius projektus (kelių, tiltų, oro uostų ir pan. statybą).

Visais minėtais atvejais, kai viešojo sektoriaus atstovai „dengia“ nusikalstamas grupes, leidžia joms „išplauti“ pinigus per viešuosius projektus, jie vadovaujasi ne viešais, bendrais, o savo privačiais interesais, prisideda prie nelegalios, šešėlinės veiklos, tampa šešėlinės ekonomikos dalimi (Gylis P., *Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija*, 2008).

Neapskaityta (šešėlinė) ekonomika egzistuoja visose šalyse. Tik jos pasireiškimo mastas kiekvienoje šalyje yra individualus. Šešėlinės ekonomikos samprata nėra galutinai apibrėžta. Mokslinėje ekonominėje literatūroje nurodomi įvairūs šešėlinės ekonomikos atsiradimo šaltiniai: namų ūkis, verslas, finansinis sektorius, užsienio kapitalo judėjimas. Terminija taip pat nėra nusistovėjusi, neapskaityta ekonomika dažnai vadinama skirtingai, pvz., JAV – „subterranean“ arba „irregular“, Prancūzijoje – „travail au noir“, Didžiojoje Britanijoje – „fiddle“, Vokietijoje – „Schattenwirtschaft“ (Wonnacott P., Wonnacott R., 1994, p. 6; *Makroekonomika*, 2005, p. 76; Martinkus B., Žilinskas V., 2001, p. 72). Visuomenė skiria daug dėmesio oficialiai neįvertinamoms ekonominėms veikloms. Tačiau iki šiol nėra vieningos nuomonės, ar terminai nuslėpta (angl. *hidden*), paralelinė (angl. *parallel*), pogrindinė (angl. *underground*), neformali (angl. *informal*), šešėlinė (angl. *shadow*), juodoji (pilkoji) ekonomika (angl. *black (grey) economy*) reiškia tą patį. Nėra jokio susitarimo, ką minėti terminai apibrėžia ir koks jų tarpusavio santykis. Nacionalinių sąskaitų sistemos (NSS 93) metodologijoje ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) vadovo „Dėl neapskaitomos ekonomikos vertinimo“ rekomendacijose apibrėžiama neapskaitytos ekonomikos sąvoka. Tai leidžia statistikams ir makroekonomikos rodiklių vartotojams kalbėti „ta pačia kalba“. Nacionalinėse sąskaitose vartojamas terminas **oficialiai neapskaityta ekonomika** (ONE) apima visus oficialiosios statistikos neapskaitytus, bet į BVP įskaičiuojamus sandorius (Juškienė G., Gruževskis B., 2004, p. 9).

Šešėlinė ekonomika – visuminės ūkinės veiklos dalis, kai įvykdyti sandoriai bei gaunamos pajamos nėra oficialiai įregistruojami ir dėl to nelaikomi bendrojo nacionalinio produkto dalimis (VPU, Ekonomikos terminai ir sąvokos, 1999, p. 156).

Platesnė šešėlinės ekonomikos sąvoką pateikta Makroekonomikos vadovėlyje, kuriame nurodoma, jog šešėlinė ekonomika – tai sukurta, bet oficialių valstybės institucijų neapskaičiuota vertė, kuri ne tik sumažina BVP apimtį, bet ir lemia tai, jog nesumokami mokesčiai, todėl skurdinamas šalies biudžetas (Makroekonomika, 2005, p. 75). Nelegalioji ekonomika apima ne vien įstatymams prieštaraujančią veiklą, bet ir tas veiklas, kai vengiama mokėti mokesčius (jos nėra nusikalstamos). Pastarųjų veiklų rezultatus reiktų kaip nors įjungti į BNP. Tačiau nelegalios ekonomikos dalyviai slepia savo veiklą ir todėl statistinės informacijos apie ją neįmanoma gauti. Nors nelegalią veiklą sunku įvertinti, tačiau ekonomistai bando ją vertinti pagal netiesioginius duomenis (Martinkus B., Žilinskas V., 2001, p. 72).

Taigi šešėlinė (oficialiai neapskaityta, nelegalioji, paslėptoji) ekonomika – tai tokia ekonominė veikla, kuri nežinoma mokesčių rinkėjams ir vyriausybės statistinėms tarnyboms (Martinkus B., Žilinskas V., 2001, p. 72).

Kitaip tariant, tai ne rinkos ekonomikos veikla, kai mokesčių žinybai nedeklaruojami prekių ir paslaugų mainai ir neįrašoma į nacionalinių pajamų sąskaitas dėl to, kad ji nesusijusi su rinka arba yra neteisėta. Neteisėtumas nėra tas pats, kas nedalyvavimas rinkoje. Neteisėta ekonomikos veikla yra visiškai įmanoma esant įprastai kainų sistemai, kurią nustato pasiūla ir paklausa. Tokios veiklos pavyzdys gali būti nelegalus narkotikų gabenimas ir pardavimas, arba maisto pardavimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metu, kai jis buvo normuojamas.

Ne rinkos veikloje nėra kainos, kurią nustato paklausa ir pasiūla. Kai kada ne rinkos veiklos gali būti imamasi nesavanaudiškais sumetimais, pavyzdžiui, namų šeimininkės veikla šeimos labai arba savanorių labdaros veikla. Kita ne rinkos veiklos rūšis yra natūriniai mainai, kai už vienas paslaugas atsilyginama kitomis paslaugomis, pavyzdžiui, kai teisininkas teikia paslaugas mainais už jo buitinės technikos remontą arba kai auto mechanikas remontuoja elektriko automobilį, o šis už tai įrengia apšvietimą ir signalizaciją jo namuose. Čia nevykdomos jokios piniginės operacijos, ir šitokia veikla niekur neregistruojama.

Taigi šešėlinė ekonomika – tai dažniausiai tie atvejai, kai žmonės dirba, ir niekas nežino apie jų pajamas. Pavyzdžiui, pardavėjai ar kirpėjai, kurie tyliai įsideda savo arbatpinigius į kišenę, nedeklaruodami jų pajamų mokesčių valdybai; daugybė kitų anksčiau minėtų ir panašių atvejų – tai vis nelegalioji (šešėlinė) ekonomika (Gyls P., 2006, p. 72).

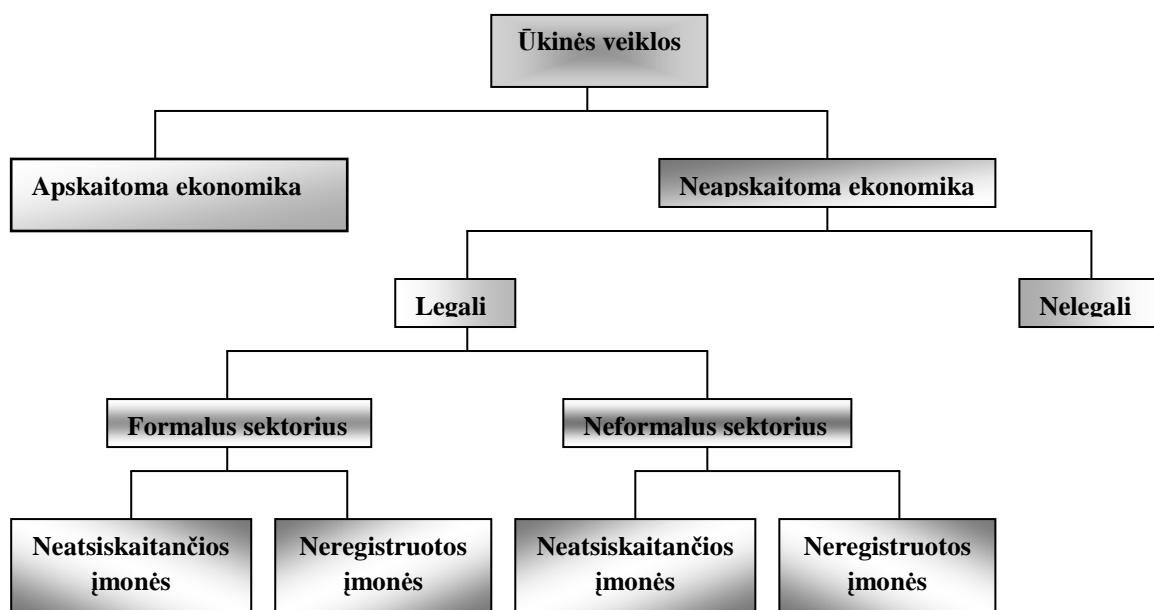
Buvusio valstybinės mokesčių inspekcijos prie Finansų ministerijos viršininko pavaduotojo D. Zabulionio teigimu, tai, ką tradiciškai laikome šešėline ekonomika, reikėtų skirti į dvi sritis. Pirmiausia reikėtų atskirti tai, kas niekada netaps legalaus verslo dalimi - tai vogtų daiktų realizavimas,

narkotikai, prekyba ginklais, žmonėmis ir panašiai. Kitą sritį trumpai galima būtų apibrėžti kaip tam tikrą veiklos sritį, kuri iš esmės dubliuoja legalųjį verslą ir net konkuruoja su juo. Skirtumas tik tas, kad konkurencinis pranašumas įgyjamas ne prekių, paslaugų kokybės ar mažesnių gamybos išlaidų, o mokesčių nemokėjimo sąskaita (Varneckienė M., 2005).

Šiuo metu šešėlinės ekonomikos samprata ir klasifikacija grindžiama Eurostato metodologija. Nacionalinių sąskaitų sistemoje (NSS) vartojamas terminas „neapskaitoma ekonomika“. Skiriama oficialiai apskaitoma (apskaičiuojama pagal NSS) ir neapskaitoma (neįskaitoma į NSS) ekonomika, kaip pavaizduota 2 pav. (Makroekonomika, 2005, p. 76).

Neapskaitoma ekonomika savo ruožtu gali būti legali ir nelegali. Legali veikla (angl. *legal production*) apima įstatymais neuždraustą veiklą, tačiau kai ji neregistruojama, nemokami mokesčiai, nesilaikoma įstatymais nustatytų standartų (minimaliojo darbo užmokesčio, socialinės darbo apsaugos normatyvų ir kt. reikalavimų). Legali veikla skirstoma į formalųjį ir neformalųjį neapskaitomos ekonomikos sektorius.

Nelegali veikla (angl. *illegal production*) – įstatymais uždraustų paslaugų ir prekių gamyba, legali gamybinė veikla, kurią vykdo neturintys leidimo arba kompetencijos asmenys ar jų grupė. Labiausiai paplitusios nelegalios veiklos pavyzdžiai yra narkotikų ir alkoholio gamyba, platinimas, kontrabanda, automobilių vogimas ir jų pardavimas, prostitucija ir pan.

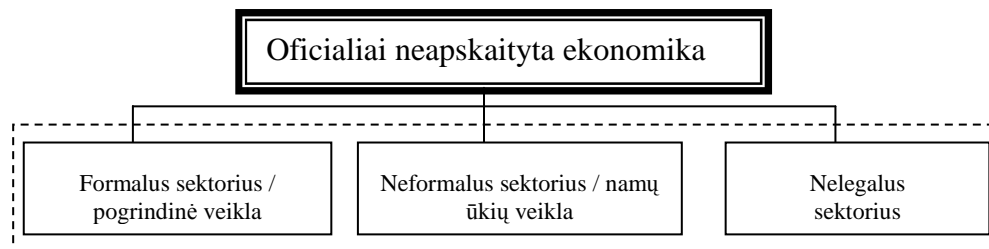
Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Makroekonomika: vadovėlis ekonominių specialybių studentams, 2005, p. 76.

2 pav. Ūkinių veiklų įtraukimas į NSS

Formaliajam legalios veiklos sektoriui priskiriama gamyba ir paslaugos, apie kurias valstybės valdymo institucijos neturi reikiamos informacijos, nes vengiama mokėti mokesčius. Neformaliajam veiklos sektoriui priskiriami tokie ūkio subjektai, kurie remiasi namų ūkio veikla ir teikiamomis paslaugomis; darbo santykiai remiasi giminystės ryšiais (Makroekonomika, 2005, p.

76-77).

Neapskaitytas veiklas galima pavaizduoti ir sutrumpintai, t.y. taip, kaip parodyta 3 paveiksle: nedeklaruota formalaus sektoriaus veikla, gamyba neformaliame sektoriuje, nelegali gamyba (žr. 3 pav.).

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Makroekonomika:vadovėlis ekonominių specialybių studentams, 2005, p. 76.

3 pav. Neapskaitytos ekonomikos sektoriai

Parodyti neapskaitytų veiklų tipai dar gali būti vadinami probleminėmis sritimis, nes informacijos trūkumas šioms sritims įvertinti iš esmės ir lemia neapskaitytos ekonomikos atsiradimą. Eiliškumas neparodo jų reikšmingumo ekonomikoje. Kiekvienoje šalyje neapskaityta ekonomika gali turėti specifinių bruožų (Juškienė G., Gruževskis B., 2004, p. 10-11).

Tuo tarpu The Chartered institute of taxation straipsnyje išskiriami kiek kitokie *keturi pagrindiniai neformalaus darbo tipai*:

1. „Organizuotas“ neformalus darbas. Tai yra žmonės, kurie yra samdomi neformaliai, tačiau pats verslas dalimi arba visa veikla yra legalus;

2. Neformalus darbas, vadovaujamas „mikro – antreprenierių (verslininkų)“. Tai yra neformalus darbuotojai, pradedantys rizikingus verslus be patirties ir naudojantys neformalų darbą kaip trumpo laikotarpio rizikingą strategiją tam, kad išbandytų verslo avantiūrą ir įsitvirtintų. Tačiau šis tipas su smulkiomis operacijomis veikia tol, kol verslas pradeda plėstis ir pereina į trečiąją kategoriją;

3. Labiau įtvirtintų mažų verslų neformalus darbas. Į šią sritį įeina ir visiškai šešėliniai verslai, ir (dažniausiai) smulkūs verslai, kurie veikia formaliajame sektoriuje, tačiau nemaža veiklos dalis yra neregistruojama;

4. Neformalus draugų, šeimos, pažįstamų darbas. Atlikus paslaugą draugams, šeimai, pažįstamiems, duodama pinigų už tokią malonę.

Ištirta, jog pirmasis tipas apima apie 5%, antrasis – 23%, trečiasis – 47% ir ketvirtasis apie 25% neformalaus darbo apimtį (Small Businesses in the informal economy: making the transition to the formal economy, 2005, p. 21-22).

Taigi nors šešėlinės ekonomikos samprata nėra galutinai apibrėžta, šiame darbe bus vadovaujamosi B. Martinkaus ir V. Žilinsko nuostata, kad šešėlinė ekonomika – tai ekonominė

veikla, kuri nežinoma mokesčių rinkėjams ir vyriausybės statistinėms tarnyboms.

1.2. Antieconomika ir jos sudedamosios dalys

Kaip šešėlinė ekonomika yra susijusi su juodąja ir pilkąja ekonomika? Daugeliu atveju pastarieji terminai laikomi šešėlinės, neformalios ekonomikos sinonimais. Tačiau pažymėtina, kad juodosios, pilkosios ir šešėlinės ekonomikos terminai atspindi skirtingus, nors ir glaudžiai susijusius, ekonominės tikrovės aspektus. Šešėlinė ekonomika priklauso ekonomikos aspektų klasifikacijai, kurioje, kaip minėta, pagrindinis kriterijus yra tam tikros ekonominės veiklos ir oficialios valdiškos tvarkos santykis. Juodosios ar pilkosios ekonomikos reiškiniai identifikuojami pagal kitą kriterijų – kiek tie reiškiniai parodo neekonomišką, antiekonomišką, negatyvią, neracionalią, žalingą veiklą.

Ekonomika yra visuomenės aspektas, dalis, kuri susijusi su turto, ekonominių gėrybių kūrimu, jų paskirstymu ir t.t. Tačiau iš patirties žinoma, kad visuomenėje cirkuliuoja, juda ne tik gėrybės, bet ir tai, ką galima vadinti blogybėmis, arba antiturtu. Blogybės – tai žala, o ne naudą nešantys reiškiniai. Jos, kaip ir gėrybės, gali būti privačios ir viešosios, t.y. „vartojamos“ individualiai ir bendrai. Kitaip sakant, žalingą, griaunamą poveikį jos gali turėti ir individui, ir šeimai, ir bendruomenei, visai šalies visuomenei, ir net žmonijai.

Griežtos blogybių ir gėrybių, kaip ir privačių ir viešųjų blogybių, ribos nėra. Pavyzdžiui, alkoholį galima laikyti labiau blogybe, tačiau, kaip žinoma, alkoholis gali būti naudojamas medicinos ir kitokiems tikslams kaip gėrybė. Taigi, galima sakyti, kad alkoholis turi ir gėrybes, ir blogybės požymių.

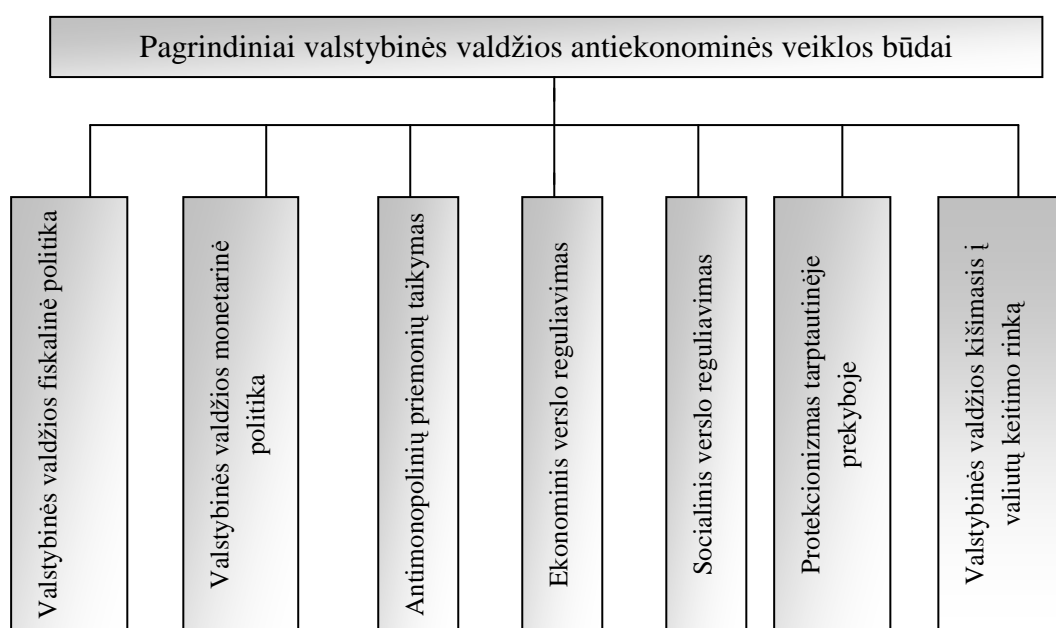
Kitas – tabako gaminių – pavyzdys rodo, kad reiškinys gali atnešti ir individualią, privačią, ir viešąją žalą. Rūkantis individas daro žalą ne tik savo, bet ir aplinkinių (šėimos, bendradarbių) sveikatai, susijusią su pasyviu rūkymu. Tačiau individas rūko, nes jo poreikių požiūriu rūkalai yra naudingi.

Viešųjų blogybių specifika yra ta, kad žmonės neturi galimybių apskritai arba tos galimybės yra ribotos apsisaugoti nuo jų neigiamo poveikio. Jei, tarkim, šeimoje ar darbovietėje yra rūkantys ar piktnaudžiaujantis alkoholiu asmuo, šeimos nariams ir bendradarbiams sunku išvengti rūkymo ar girtuokliavimo sukeltos žalos (Gyls P., *Ekonomika, antieconomika ir globalizacija*, 2008).

Vlado Gronsko teigimu, viena ryškiausių verslo blogybių ir trukdžių yra valstybinė valdžia, kuri kišasi į žmonių ūkinę veiklą. Pasak profesoriaus, verslas ir valstybinė valdžia iš esmės priešingos jėgos tiek savo prigimtimi, tiek vaidmeniu. Valstybinė valdžia iš esmės yra antiverslinė jėga, ardanti prekinius mainus. Todėl laisvoji verslininkystė alinama valstybės valdžios įsikišimo į ūkinę veiklą.

Bene geriausiai valstybinės valdžios antiverslinę, antiekonominę veiklą, profesoriaus manymu, yra apibūdinęs žinomas prancūzų ekonomistas F. Bastiat'as (1801 – 1850). Valstybinės valdžios lemiamą žmogui padėtį jis apibūdino kaip padailintą vergiją. Kodėl „padailintą“? mat šiuo atveju tarp prispaudėjo ir jo aukos (verslininko) išsipaudo tarpininkas, t.y. valstybinė valdžia bei įstatymas. F. Bastiat'as klasiškai apibendrina įprastus prašymus, su kuriais kreipiamasi į valstybinę valdžią: „Manęs nepatenkina santykis tarp mano malonumų ir mano vergų. Labai prašyčiau skirti mažytę kitų nuosavybės dalį, kad tas santykis taptų man priimtinas. Man pačiam to imtis pavojinga. Ar negalėtumėte man šiek tiek padėti?... Tokiu būdu aš pasiekčiau savo tikslą be sąžinės graužaties, nes pats įstatymas būtų mano pusėje, ir man atitektų visa plėšikavimo nauda be visos su juo susijusios rizikos ir gėdos“ (Bastiat F., Ekonominiai ir politiniai esė, 1992, p. 84-85). Verslininko prispaudėjas prašo valstybinės valdžios, kad ji padėtų jam įveikti konkurentus, duotų be palūkanų paskolą, išmokytų jo vaikus valdžios lėšomis ir t.t.

Antiverslinė valstybinės valdžios veikla apima įvairias priemones, kurios tarpusavy susijusios, papildo viena kitą. Susilpnėjęs prievartinei valstybinės valdžios veiklai vienoje ūkio sferose, ji siekia šį „praradimą“ kompensuoti, stiprindama prievartą kitose ūkio sferose. Pagrindiniai valstybinės valdžios antiekonominės veiklos būdai atspindėti 4 paveiksle (Gronskas V., Verslas, pseudoverslas ir antiverslas, 1995, p. 131 -134).

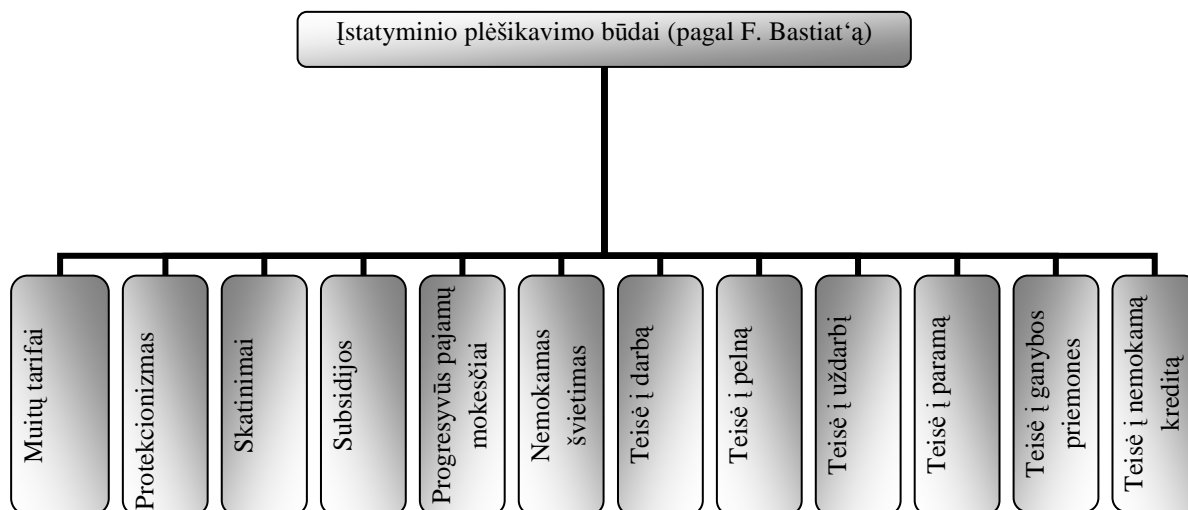

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Verslas, pseudoverslas ir antiverslas, 1995, p. 134.

4 pav. Pagrindiniai valstybinės valdžios antiekonominės veiklos būdai

Taip pat prie vienu ryškesnių ir kasdieniame gyvenime pasitaikančių antiekonominių reiškinių, anot profesoriaus Vlodo Gronsko, reikia priskirti valdžios fiskalinę politiką, kuri yra svarbi ekonomikos reguliavimo priemonė. F. Bastiat'as buvo vienas pirmųjų ekonomistų, kuris nuosekliai apibūdino įstatyminių plėšikavimą, išreiškiantį fiskalinę politiką bei kitas valstybinės

valdžios antiekonominės veiklos formas. Jis nurodė įvairius įstatyminio plėšikavimo būdus, kurie pateikiami 5 paveiksle (Gronskas V., Verslas, pseudoverslas ir antiverslas, 1995, p. 1434).

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Verslas, pseudoverslas ir antiverslas, 1995, p. 144.

5 pav. Įstatyminio plėšikavimo būdai (pagal F. Bastiat'ą)

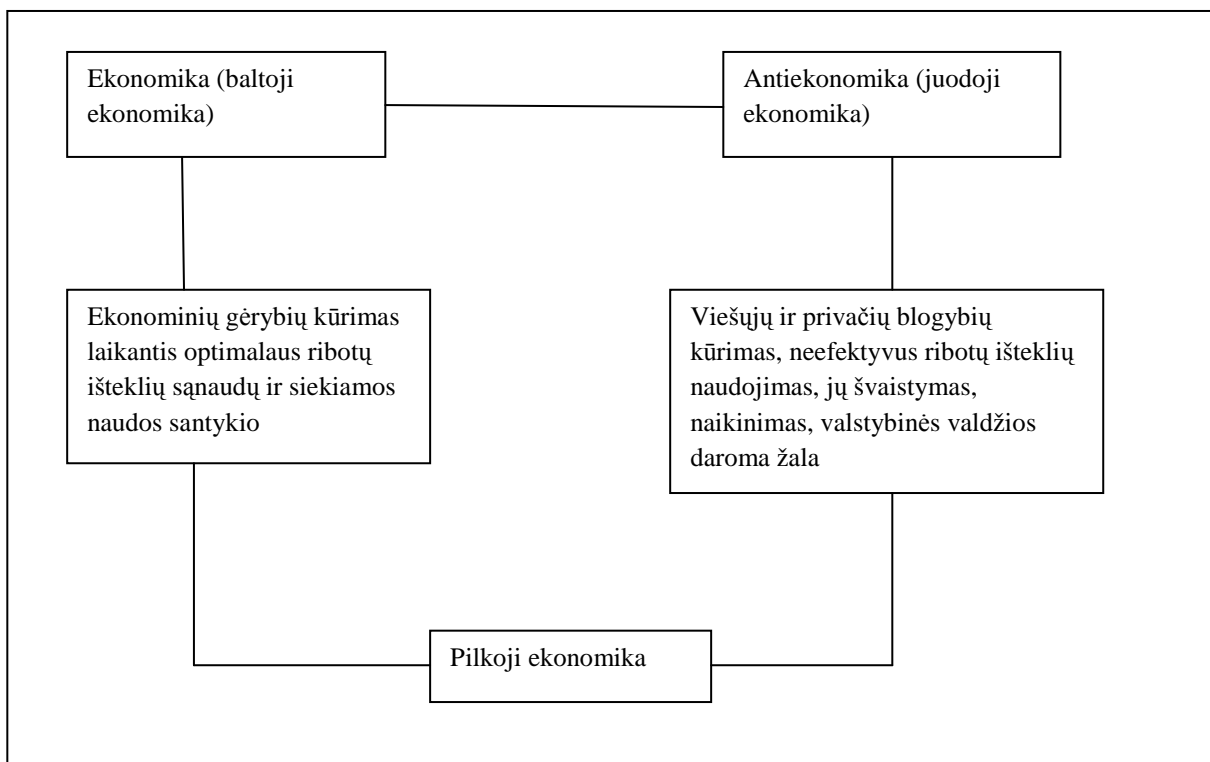
Taigi antieconomika – tai visuomenės tikrovės aspektas, atspindintis antiturtą ir antiverslą, t.y. privačių ir viešųjų blogybių judėjimą, taip pat valstybės valdžios įsikišimą į laisvąją rinkos ekonomiką.

Įvedus antieconomikos sąvoką, galima tiksliau pasakyti, ką reiškia terminai „juodoji“ ekonomika ir „pilkoji“ ekonomika. Juodoji ekonomika yra „grynosios“ antieconomikos sinonimas. O „grynoji“ ekonomika, idealioji, tobuloji tik gėrybes kurianti ir ribotus išteklius optimaliai naudojanti ekonomika gali būti pavadinta „baltąja“ ekonomika.

4 paveiksle matyti antieconomikos, kaip juodosios ekonomikos, ir ekonomikos, kurią idealiu atveju galima vadinti „baltąja“, taip pat pilkosios ekonomikos, kuri yra juodosios ir baltosios ekonomikos „mišinys“, ryšys (Gylis P., Ekonomika, antieconomika ir globalizacija, 2008).

Taigi antieconomika mes vadiname visa tai, kas kenkia ekonomikai bei laisvam verslui. Dažniausiai tai: klaidingi valstybinės valdžios sprendimai, neefektyvus ribotų išteklių naudojimas, viešųjų bei privačių blogybių kūrimas ir pan.

Kadangi šešėlinė ekonomika ir antieconomika glaudžiai susijusios ir sietinos tais pačiais trimis požymiais: oficialumo, ekonomiškumo – antiekonomiškumo ir registruojamumo, toliau darbe bus nagrinėjama šių dviejų sąvokų įtaką šalies ekonomikai bendrai.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal GYLYS, P. *Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija*, 2008, p. 81.

4 pav. Ekonomikos ir antiekonomikos mišinys

1.3. Šešėlinė ekonomika: priežastys ir pasekmės

Padidėjus mokesčiams, daugiau žmonių pereina į šešėlinę ekonomiką. Teigiama, jog didžiausia šio reiškinių priežastis - didelis apmokestinimas. Todėl manoma, jog yra teisingas būdas kovoti su tyčiniu vengimu mokėti mokesčius: reikia sumažinti mokesčių tarifus ir pertvarkyti mokesčių sistemą. Tačiau nederėtų pamiršti, jog egzistuoja daugybė kitų priežasčių, kurios skatina šešėlinę ekonomiką, ir savo ruožtu daugybė įvairių sprendimo galimybių.

Taigi šiame skyriuje bus atskleisti šešėlinės ekonomikos augimą sąlygojantys veiksniai ir šešėlinio verslo formalizavimą skatinantys veiksniai.

1.3.1. Šešėlinės ekonomikos augimą sąlygojantys veiksniai

Lipsey R.G. ir Harbury C. (1990) ir Case K.E. (1989) rašo, jog viena didžiausių šešėlinės ekonomikos augimą sąlygojančių priežasčių yra vengimas mokėti ne tik pajamų, bet ir kitus mokesčius. Pridėtinės vertės mokesčiai šešėlinėje ekonomikoje nėra mokamas. Saugumo reguliavimai, minimalaus užmokesčio įstatymai, antidiskriminaciniai reguliavimai, socialinio draudimo įmokos taip pat vengiami pastarojoje ekonomikoje. Apskritai kalbant, kuo aukštesnis mokesčių lygis ir kuo daugiau įvairiausių suvaržymų bei reguliavimų, tuo didesnė paskata jų vengti slepiantis pogrindyje.

Šešėlinės ekonomikos augimą taip pat skatina paslaugų apimtys augimas. Langų valytojui ar namų tvarkytojui daug lengviau būti nepastebėtam valdžios ir įstatymų negu didelei gamybos įstaigai, kurią sunku paslėpti (Lipsey R. G., Harbury C., 1990, p. 324; Case K. E., Fair R. C., 1989, p. 554).

Schneider F. ir Belev B. išskiria dvi bendras šešėlinę ekonomiką sąlygojančias priežastis, t.y. mokesčių ir socialinio draudimo įmokų didėjimą bei reguliavimų intensyvumą.

Mokesčių ir socialinio draudimo įmokų didėjimas. Pastarasis veiksnys daugelyje šaltinių vadinamas viena pagrindinių priežasčių šešėlinės ekonomikos didėjimui. Kuo didesnis skirtumas oficialiojoje ekonomikoje tarp darbo kaštų ir uždarbio atėmus mokesčius, tuo didesnis stimulus vengti šio skirtumo ir dalyvauti šešėlinėje ekonomikoje. Kadangi šis skirtumas priklauso nuo socialinės apsaugos sistemos bei apskritai mokesčių lygio, jie yra pagrindiniai faktoriai, lemiantys šešėlinės ekonomikos egzistavimą ir augimą.

Tačiau verta pažymėti, jog tam tikros mokesčių reformos su mokesčių sumažinimu nesukelia žymaus šešėlinės ekonomikos lygio sumažėjimo. Tokios reformos nebent stabilizuoja minėtos ekonomikos lygį ir leidžia išvengti tolesnio jos augimo (Shadow economy, 2002, p. 9; The informal economy in the EU accession countries: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003, p. 39-41; Varneckienė M., Akiratyje – šešėlinė ekonomika).

Tačiau, kita vertus, vadovėlyje *Makroekonomika* rašoma, jog visgi tikėtina, kad mokesčių naštos sumažinimas paskatintų neregistruotas ir mokesčių nemokančias įmones legalizuotis, o valstybės biudžetas gautų didesnes mokestines įplaukas, išnyktų daugybė kitų neigiamų neoficialios darbo rinkos padarinių, nes šios srities darbuotojai yra socialiai neapsaugoti nuo atleidimo traumų ir ligos atvejais, darbo laiko trukmės reikalavimų nesilaikymo (Makroekonomika, 2005, p. 77).

Reguliavimų intensyvumas. Įvairių reguliavimų (pavyzdžiui, įstatymų ir kitų taisyklių skaičiaus) padidėjimas yra kitas svarbus faktorius, kuris sumažina pasirinkimo laisvę individams, veikiantiems oficialiajame sektoriuje. Reguliavimai įtakoja žymų darbo kaštų oficialiajame sektoriuje padidėjimą. Tačiau nuo tada, kai dauguma šių kaštų gali būti perkelti darbuotojams, paskatintas pastarųjų noras dirbti nelegaliajame sektoriuje, kur tokių kaštų galima išvengti. Šiuo atveju vyriausybės turėtų kreipti dėmesį į įstatymų ir reguliavimų vykdymo gerinimą, o ne į jų skaičiaus didinimą (Shadow economy, 2002, p. 14-15; The informal economy in the EU accession countries: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003, p.43).

Schneider F. be dviejų, anksčiau minėtųjų, priežasčių išskiria dar ir daugiau aspektų, skatinančių šešėlinės ekonomikos apimčių didėjimą, t.y. socialiniai transferai, darbo rinka, viešojo sektoriaus paslaugos.

Socialiniai transferai. Palanki socialinės gerovės sistema skatina individus dirbti neoficialiajame sektoriuje ir tuo pačiu metu gauti įvairias nedarbo pašalpas iš oficialaus sektoriaus.

Darbo rinka. Daugybė reguliavimų oficialiojoje darbo rinkoje ir visuminės darbo užmokesčio išlaidos taip pat yra šešėlinės ekonomikos varomosios jėgos. Šiame kontekste dažnai analizuojami du aspektai: oficialių darbo valandų skaičiaus sumažinimas ir nedarbo lygio įtaka šešėlinės ekonomikos apimčių padidėjimui.

Pavyzdžiui, tam, kad sumažinti nedarbo lygį Vokietijoje ir Prancūzijoje, oficialiajame sektoriuje buvo sumažintos darbo valandos. Idėja buvo tokia: yra apibrėžtas darbo kiekis ir šis kiekis turi būti perskirstytas. Tokiu atveju padidėjo potencialių valandų, kurios gali būti dirbamos šešėlinėje ekonomikoje, kiekis. Ankstyvas pensijinis amžius taip pat gali lemti neoficialią veiklą arba dalinį užimtumą.

Viešojo sektoriaus paslaugos. Šešėlinės ekonomikos lygio padidėjimas lemia sumažėjusias valstybės pajamas, kurios savo ruožtu sumažina viešai teikiamų paslaugų kokybę ir kiekybę. Taip pat tokia situacija gali įtakoti mokesčių įmonėms ir individams oficialiajame sektoriuje padidėjimą (Shadow economy, 2002, p. 15 - 17).

A. Piasecka taip pat pažymi, jog be sunkios mokesčių naštos ir perteklinių verslo bei darbo reguliavimų, šešėlinei ekonomikai mažėti neleidžia netobuli ir nestabilūs įstatymai, išimtys ir privilegijos, užsienio prekybos suvaržymai. Autorė pažymi, kad ir kokia palanki būtų sukurta verslo aplinka ir įstatymų bazė, visuomet bus tam tikra dalis šešėlinės ekonomikos. Taip yra dėl *kultūrinių ir istorinių veiksnių*, kurie kartais turi ne mažiau įtakos žmonių pasirinkimams nei jų ekonominė padėtis, mokesčiai ar reguliavimai. Pavyzdžiui, Lietuvos atveju turimos žemės ūkio tradicijos kaime, kur neformalus darbo santykiai yra natūrali gyvenimo dalis. Kita vertus, nėra paprasta ištrinti socialistinės valstybės ir ekonomikos paveldą, kuris visų pirma pasireiškia nepasitikėjimu valstybe, kuri „daug atima ir mažai duoda“ (Piasecka A., Teisėtos laisvės deficitas, 2003).

Pažymėtina, jog daug empirinių tyrimų parodė, jog šešėlinės ekonomikos lygis buvo stulbinančiai didelis suplanuotose socialistinėse ekonomikose, kur vyriausybės intervencija buvo pasiekusi maksimumą. Didėjanti šešėlinė ekonomika yra per didelių mokesčių ir per didelio reguliavimo rodiklis. Ji pritraukia vis daugiau darbuotojų į neoficialųjį sektorių ir mažina norą dirbti oficialiai (Kanniainen V., Fiscal and ethical determinants of shadow economy: theory and evidence, 2004, p. 3-4).

P. Gyls rašo, jog šešėlinė ekonomika formuojasi, žinoma, ne vien dėl mokesčių, nors tai yra vienas veiksnių – to niekas neneigia. Labai dideli mokesčiai, ypač jei jie psichologiškai nepriimtini, stumia verslininkus į šešėlinę ekonomiką. Tačiau pagrindinė priežastis, jo manymu, dėl ko formuojasi šešėlinė ekonomika, yra didelis *skurdas*. Tada vienintelis būdas išgyventi ir yra – „eiti į šešėlį“. Kita svari priežastis - egzistuojančios ekonominės tvarkos neracionalumas.

Remiantis teiginiu - „dideli mokesčiai → šešėlinė ekonomika“, būtų logiška teigti, jog dauguma švedų, suomių, danų turėtų būti „šešėlyje“. Be to, šios šalys ekonominiu požiūriu turėtų

žlugti dėl labai didelių mokesčių. Tačiau, remiantis Pasaulio ekonomikos forumo duomenimis, visos Šiaurės šalys, pradedant Švedija, baigiant Islandija ir Norvegija, įeina į pasaulyje pirmaujančių šalių dešimtuką. Pavyzdžiui, Suomija, kurioje yra labai dideli mokesčiai, pirmąja pasaulyje pagal ekonomikos konkurencingumą. Ten nėra ir išplitusios „šešėlinės“ ekonomikos.

Kodėl konkurencinėje kovoje, nepaisant didelių mokesčių, atsilauko šiauriečiai? Todėl, kad suomia, švedai, norvegai, danai formuoja aukšto lygio žmogišką kapitalą, turtą. Aukšto lygio žmogiškas kapitalas gamina didelės pridėtinės vertės turtą – pasaulyje paklausias prekes (Gyls P., Žmogiškasis kapitalas, rinka ir profsąjungų drovumas, 2006).

Kalbant apie šešėlinės ekonomikos plitimą dviejose (planinėje ir rinkos) ekonomikos sistemose, reikia atkreipti dėmesį į esminį jų skirtumą. Planinės ekonomikos sąlygomis nelegalioji ir korupcinė ekonominė veikla atsiranda dėl atitinkamų prekių ir paslaugų trūkumo atviroje rinkoje. Rinkos ekonomikos sąlygomis visos teisėtos prekės ir paslaugos beveik laisvai prieinamos, tačiau tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai ekonomiškai skatina slėpti savo transakcijas (Martinkus B., Žilinskas V., 2001, p. 74).

Taigi išanalizavus įvairių autorių nuomones, galima teigti, jog šešėlinės ekonomikos augimo priežastys yra labai įvairios ir kiekvienai šaliai ar regionui gali būti labai individualios, t.y. vengimas mokėti mokesčius ir socialinio draudimo įmokas, įvairūs verslo reguliavimai, didelė vyriausybės intervencija, palanki socialinės gerovės sistema, reguliavimai darbo rinkoje ir dideli darbo užmokesčio visuminiai kaštai, viešai teikiamų paslaugų kiekybės ir kokybės sumažėjimas, netobuli ir nestabilūs įstatymai, išimty, privilegijos, skurdas, užsienio prekybos suvaržymai, ir netgi esant palankiai verslo aplinkai ir įstatymų bazei - kultūriniai ir istoriniai veiksniai.

1.3.2. Šešėlinio verslo formalizavimą skatinantys veiksniai

Šešėlinės ekonomikos formalizavimo politika yra svarbus procesas, nes nelegalioji ekonomika lemia didesnius mokesčius arba didesnį biudžeto deficitą. Kadangi nelegalioje ekonomikoje uždirbami pinigai lieka neapmokestinami, valstybė praranda milijonus litų (šiais metais jau net milijardus) – potencialių biudžeto pajamų. Tai kompensuojama tik užkraunant didesnius mokesčius sąžiningajai gyventojų daliai, didinant valstybės skolą arba mažinant išlaidas.

Šešėlinė ekonomika gali lemti netinkamai orientuotą politiką, nes valstybės ekonominė politika yra paremta turima informacija. Kadangi nelegaliosios ekonomikos dalyviai savo veiklą slepia ir todėl statistinės informacijos apie ją neįmanoma gauti, nes yra neregistruojama, tai dėl informacijos stokos valstybės politikos veikėjai gali priimti neteisingus sprendimus svarbiausiais ekonomikos klausimais, ir valstybės ekonominė būklė nebus pagerinta (Martinkus B., Žilinskas V., 2001, p. 74-75).

Pagreitinti bei paskatinti verslo formalizavimą galėtų spaudimo ir traukimo faktoriai, teigiama The Chartered institute of taxation straipsnyje.

Jeigu vyriausybės politika orientuota į apsisaugojimą nuo neformalaus darbo, naudojamas *spaudimo* („pagalio“) faktorius. Baudžiamosios priemonės ir augantis aptinkamos nelegalios veiklos lygis gali būti naudojami kaip „pagaliai“ užtikrinant, jog bauda sugavus arba bausmė bus didesni negu potenciali ekonominė nauda. Į tokias priemones įeina: didėjančios sankcijos darbuotojams ir darbdaviams, padidėjusi kontrolė, padidėjęs nuobaudų dydis, padidėjęs bendradarbiavimas ir pasikeitimas duomenimis tarp valdžios institucijų, bendradarbiavimo tinklai nacionaliniu, regioniniu ir vietiniu lygiu, speciali apgavysčių telefono linija, centralizuotas populiacijos registras, padidėjusi registracija, griežta imigracijos politika, sienos kontrolė.

Jeigu vyriausybės tikslas yra ne tik išnaikinti neformalų darbą, bet ir paskatinti jį persikelti į formalią sferą, tada naudojamas *traukimo* („pažado“) faktorius. Šis labiau teigiamas būdas apima:

- ✓ pridėtinės vertės mokesčio sumažinimą paslaugoms ir tam tikroms prekėms; šio mokesčio sumažinimo strategija buvo naudojama įvairiose šalyse. Prancūzijoje 1999 metų gegužės 25 dieną buvo sumažintas pridėtinės vertės mokestis paslaugoms ir prekėms, susijusioms su namų ūkio darbo pagerinimu, organizavimu ir transformacija. Panašiai ir Italijoje 2000 metais šis mokestis buvo sumažintas nuo 20% iki 10% gyvenamųjų namų rekonstrukcijos ir restruktūrizavimo paslaugoms. Tačiau pažymėtina, jog nėra gerai iširta, ar pridėtinės vertės mokesčio sumažinimas skatina neformalaus darbo formalizavimą;
- ✓ planinės mokesčių priemonės – pavyzdžiui, sėkminga namų paslaugų schema Danijoje, mokesčių sumažinimai namų tvarkymui. Europos Komisijos nuomone, mokesčių sumažinimai ir subsidijos namų atnaujinimui buvo sėkmingas žingsnis paskatinant žmones naudotis galimybe atnaujinti namus legaliai;
- ✓ kitos priemonės: reformos, amnestijos neformaliems darbuotojams pasiskelbus, konsultacinės paslaugos, subsidijuojamas formalus užimtumas, dotacijos verslo pradžiai, anoniminės telefono linijos žmonėms, norintiems palikti neformalų sektorių, įvairios kampanijos.

Taigi spaudimo faktoriai veikia taip, kad sulaikytų neformalią veiklą, bet neteikia pagalbos tiems, kurie norėtų grįžti į formalią veiklą. Tam, kad tai pasiekti, egzistuoja traukimo faktorius, kuris padeda ekonominę veiklą perkelti iš nelegalaus sektoriaus į legalų (Small Businesses in the informal economy: making the transition to the formal economy, p.26-29).

Analizuojant kovos su šešėliniu verslu galimybes, įdomu sužinoti, su kuo gi tenka kovoti, t.y. kas labiausiai įsitraukę į neformalią veiklą. Iki 1990 metų buvo manoma, jog šešėlinė

ekonomika vyrauja tarp „nušalintųjų“. „Nušalintųjų tezės“ bylojo, jog „nušalintieji“ tai daugiausia bedarbiai, moterys, etninės mažumos, gyvenantieji skurde.

Pastarąjį dešimtmetį „nušalintųjų“ idėja buvo atmesta. Daugybė tiesioginių empirinių tyrimų atskleidė, kad:

- ✓ bedarbiai nedalyvauja neformaliajame sektoriuje tokiu pačiu mastu kaip turintieji formalų užimtumą;
- ✓ laikinai nedirbantieji vis tik dirba neformaliajame sektoriuje didesniu mastu ir dažniau nei neturintys darbo ilgesnį laiką, ypač Šiaurės Europos šalyse; taip yra todėl, kad jie išsaugo daug kontaktų, išteklių ir kvalifikaciją, kurią įgijo dirbdami formaliai;
- ✓ gyvenantys skurde ir teikia, ir vartoja žemesnį kiekį neformalaus darbo negu turtingieji;
- ✓ moterys mažiau dirba neformaliame sektoriuje nei vyrai;
- ✓ nėra stipraus ryšio tarp etninės grupės ir neformalaus darbo. Etninės mažumos, pavyzdžiui, užima labai mažą dalį neformalios rinkos apimtyje (Small Businesses in the informal economy: making the transition to the formal economy, p. 17-18).

Vadinasi, nėra būdinga apibrėžti individus ir veiklas kaip veikiančius arba formaliame, arba neformaliame sektoriuje. Dauguma žmonių, dirbančių neformaliajame sektoriuje, dirba ir formaliajame; visiškai šešėlinės įmonės ir žmonės, dirbantys tik neformaliame sektoriuje sudaro tik mažą dalį neformalios ekonomikos (Small Businesses in the informal economy: making the transition to the formal economy, p. 4-5).

Tuo tarpu B. S. Frey teigiama, jog į šešėlinę ekonomiką labiau įsitraukę vyrai nei moterys, jauni negu vyresnio amžiaus žmonės, bedarbiai labiau nei turintys darbą, o labiausiai pastebimi tokios ekonomikos sektoriai yra statyba ir įvairių rūšių paslaugos. Tuo tarpu srityse, kur reikia daug kapitalo (matomo), mažiau pastebima šešėlinės ekonomikos (Frey B. S., Informal and underground economy, 2000, p.3).

Viena iš galimybių, skatinančių šešėlinio verslo formalizavimą, yra *žinojimas*, kokią naudą jis teikia. Individai, formalizuodami savo šešėlinę veiklą, gali išspręsti šias praktines problemas:

- ✓ socialinių garantijų neturėjimą;
- ✓ įvairių darbo teisių (metinės ar kitos atostogos, išmokos ligos atveju, pensija) trūkumą;
- ✓ žemą darbo saugumą;
- ✓ įvairių teisių (minimalus darbo užmokestis) trūkumą;
- ✓ kredito gavimo sunkumus;
- ✓ derybų teisių trūkumą;

- ✓ nelegalios veiklos susekimo baimės ir baudžiamosios atsakomybės rizikos.

Verslai, formalizuodami savo veiklą, įgauna legalią apsaugą, kurią turi legalus verslas, taip pat išsprendžia verslo plėtros ir augimo problemas, nes lengviau gaunamas kreditas, pritraukiamas kapitalas (Small Businesses in the informal economy: making the transition to the formal economy, p. 13-14).

Taigi apibendrinant galima teigti, jog šešėlinio verslo formalizavimas valstybės lygmenyje yra svarbus faktorius kovojant su biudžeto deficito problema bei norint priimti teisingus sprendimus svarbiausiais ekonomikos klausimais. Verslo lygmenyje – kovojant su nesąžininga konkurencija, kurią sukuria šešėlinis verslas. Sąžiningų piliečių lygmenyje – kovojant su padidėjusiais mokesčiais, kuriuos iššaukia biudžeto deficitas. Kovoti su šešėline ekonomika galima naudojant „spaudimo“ faktorių, kuris propaguoja didesnes bausmes negu potenciali ekonominė nauda veikiant šešėlyje arba naudojant pozityvesnį „traukimo“ faktorių, teikiant pagalbą tiems, kurie norėtų grįžti į formalią veiklą.

1.4. Šešėlinės ekonomikos matavimas

Šešėlinę ekonomiką nėra paprasta išmatuoti (Dreher A., Schneider F., Corruption and the shadow economy: an empirical analysis, p.2; Kannianen V., Fiscal and ethical determinants of shadow economy: theory and evidence, 2004, p. 2). Tačiau šių dienų ekonomistai yra išskyrę tris skirtingus šešėlinės ekonomikos matavimui plačiausiai naudojamus būdus: tiesioginį, netiesioginį ir metodo būdus.

1.4.1. Tiesioginis būdas

Tiesioginis būdas - dar vadinamasis mikro būdas, kurio metu naudojami modeliai, paremti savanorių atsakymais ar mokesčių revizija. Pastarasis būdas, sukurtas šešėlinės ekonomikos išmatavimui, yra plačiai naudojamas daugelyje šalių. Pagrindinis šio metodo trūkumas – tikslumas ir rezultatai priklauso nuo respondentų noro bendradarbiauti. Sunku nustatyti nedeklaruoto darbo padidėjimą iš tiesioginio klausimyno. Dauguma žmonių pokalbio metu nesiryžta pripažinti nesąžiningo elgesio, todėl atsakymai retai yra patikimi, taigi, sunku iš tokio tipo atsakymų nustatyti tikrą nedeklaruoto darbo skaičių (Belev B., The informal economy in the EU accession country: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003, p.46). Pagrindinis tiesioginio metodo privalumas – detalizuota informacija apie šešėlinės ekonomikos struktūrą, tačiau tokio metodo atsakymai labai priklauso nuo to, kaip suformuluotas klausimynas. Klausimyno, naudojamo daugelio valstybių neformaliai darbui įvertinti, pavyzdys pateikiamas pirmajame

priede (Husmanns R., Measuring the informal economy: from employment in the informal sector to informal employment, 2004, p. 14).

Mokesčių auditas buvo sukurtas tam, kad būtų galima įvertinti nedeklaruotų apmokestinamų pajamų dydį, ir yra naudojamas keleto valstybių. Naudojant šį metodą tam tikras mokesčių mokėtojų segmentas yra giliai ir ilgai nagrinėjamas, todėl šiuo požiūriu gaunama informacija apie stambius mokesčių vengiančiuosius. Kapitalo pajamas nuslėpti lengviau negu darbo pajamas. Šis metodas turi daug sunkumų. Pirma, naudoti mokesčių duomenis yra tas pats, kas naudoti populiacijos modelį. Vis dėl to nuo to laiko, kai mokesčių mokėtojų atranka mokesčių auditui nėra atsitiktinė, bet paremta turtu iš mokestinių pajamų, kas parodo sukčiavimo galimybę, tokia atranka nėra atsitiktinė. Antra, nustatymai, paremti mokesčių auditu, atspindi pilkosios ekonomikos pajamų dalį, kurią vyriausybė nustatė tyrimo metu, tačiau tai yra tik dalelė šešėlinės ekonomikos.

Papildomas minėtų dviejų metodų trūkumas – jie negali įvertinti šešėlinės ekonomikos augimo per ilgesnį laiko tarpą bei negali įvertinti visų šešėlinės ekonomikos veiklų. Tačiau jie turi vieną neabejotiną pranašumą – jie teikia detalią informaciją apie šešėlinės ekonomikos veiklas ir struktūrą ir sudėtį tų, kurie dirba šešėlinėje ekonomikoje (Belev B., The informal economy in the EU accession country: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003, p. 46-47; Frey B. S., Informal and underground economy, 2000, p. 3).

1.4.2. Netiesioginis būdas

Netiesioginiai metodai - dar vadinami *rodiklio* metodais, dažniausiai yra makroekonominiai, ir naudoja įvairius ekonominius ir kitus rodiklius, kurie teikia informacijos apie šešėlinės ekonomikos evoliuciją per tam tikrą laiko tarpą.

Vienas netiesioginio metodo naudojamų būdų yra *nesutapimų būdas*, kuris savo ruožtu skirstomas į nesutapimus įvairiose rinkose, darbo rinkoje bei valiutų rinkoje. B. Belev aprašo tik vieną nesutapimų būdą, t.y. valiutos paklausos; tuo tarpu Bruno S. Frey išskiria visus tris nesutapimų būdus:

1) šešėlinė ekonomika atspindi nesutapimuose įvairiose rinkose. Asmenys, dirbantys neoficialiajame sektoriuje, gali išleisti daugiau negu yra jų oficialiai registruotų pajamų. Skirtumas gali būti skaičiuojamas tiek individualaus namų ūkio, tiek nacionalinių sąskaitų visumos lygyje. Tačiau šio požiūrio trūkumas yra tas, kad skirtumas gali atsirasti dėl priežasčių, nesusijusių su šešėline ekonomika (pavyzdžiui, kreditai);

2) kitas nesutapimas atsiranda darbo rinkoje. Jeigu, tarkime, šalyje oficialiajame sektoriuje, palyginus su kitomis šalimis, dirba mažiau žmonių, galima įtarti šešėlinę ekonomiką. Tačiau vėlgai nesutapimai gali kilti dėl kitų priežasčių. Taip pat neįvertinami asmenys, dirbantys tiek šešėlinėje,

tiek oficialiojoje ekonomikoje, o tokių yra dauguma (Frey B. S., *Informal and underground economy*, 2000, p.4);

3) prieš aptariant valiutos paklausos būdą, pažymėtina, jog lengviausias būdas nuskaičiuoti sandėrį – nenaudoti banko čekių, o atsiskaityti su klientu tik *grynais pinigais*. Todėl ekonomistai bando sužinoti, kiek grynųjų pinigų cirkuliuoja rinkoje. 1979 m. Niujorko universiteto dėstytojas Peter Gutman pareiškė, jog tuo metu cirkuliuojančių grynųjų pinigų teko po 460 dolerių kiekvienam dideliame ir mažame gyventojui. Jis manė, jog šie pinigai tarnavo nelegaliosios ekonomikos atstovams. P. Gutman nuomone 1970 m. nelegalioji ekonomika sudarė 10% BNP. Kiti autoriai mano, kad ši ekonomika kur kas didesnė ir jos mastai vis didėja (Wonnacott P., Wonnacott R., 1994, p. 104).

Valiutos paklausos būdas. Šis būdas pirmą kartą buvo panaudotas 1958 m. Cagan'o, kuris skaičiavo koreliaciją tarp valiutos paklausos ir mokesčių naštos (šešėlinę ekonomiką veikiantis veiksnys) JAV 1919 - 1955 metų periodui. Cagan'o metodas buvo ir toliau plėtojamas Tanzi (1980, 1983), kuris ekonometrinio būdu apskaičiavo valiutos paklausos funkciją JAV 1929 - 1980 metams tam, kad įvertintų šešėlinės ekonomikos dydį. Šio požiūrio mintis – šešėlinės transakcijos pradedamos apmokėjimu grynaisiais pinigais, nepaliekant pėdsakų valdžiai. Šešėlinės ekonomikos apimčių didėjimas didina ir valiutos paklausą. Valiutos paklausos lygtis ekonometrinio būdu apskaičiuojama per tam tikrą laiko tarpą. Tradiciniai faktoriai, tokie kaip pajamų padidėjimas, mokėjimų įpročiai, palūkanų normos ir t.t., yra kontroliuojami. Be to, kintamieji, tokie kaip tiesioginė ir netiesioginė mokesčių našta, vyriausybės reguliavimas ir mokesčių sistemos painumas, kurie yra pagrindiniai faktoriai stumiantys žmones į šešėlinę veiklą, yra taip pat įtraukti į skaičiavimo lygtį (Belev B., *The informal economy in the EU accession country: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement*, 2003, p. 48).

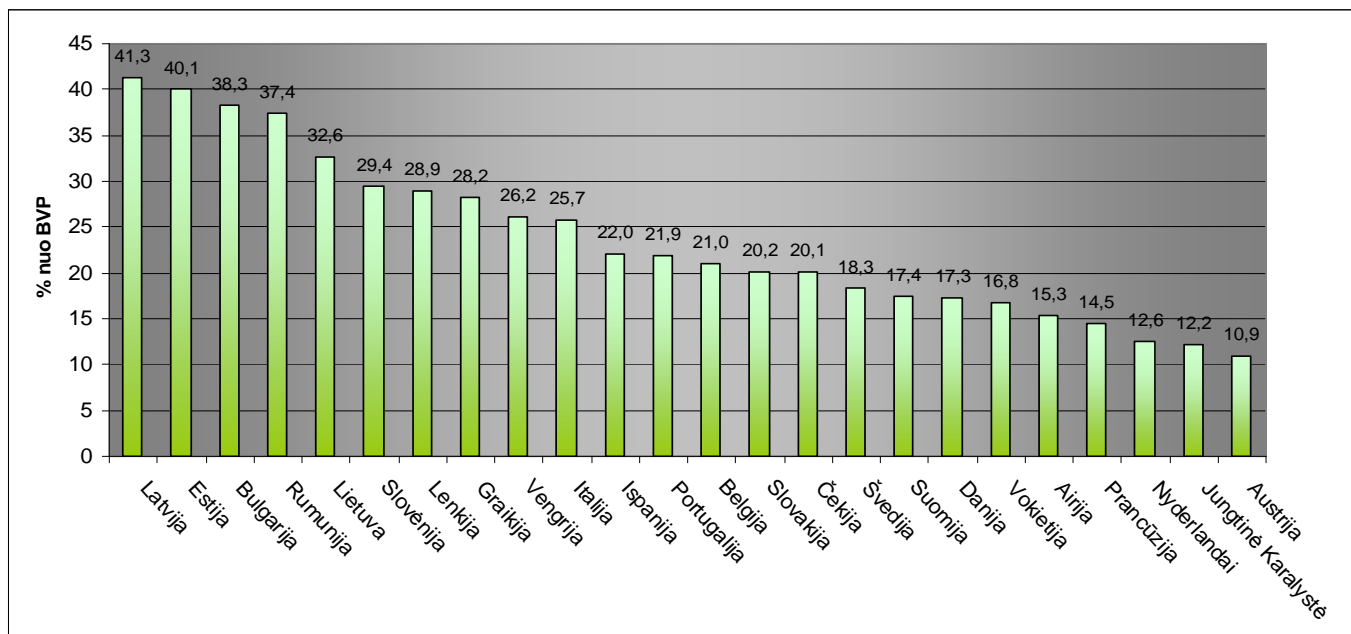
Perteklinis valiutos padidėjimas, kuris savo dydžiu yra nepaaiškinamas minėtaisiais tradiciniais ar normaliais kintamaisiais, yra priskiriamas prie didėjančios mokesčių naštos ir kitų priežasčių, stumiančių žmones dirbti šešėlinėje ekonomikoje. Valiutos paklausos būdas yra vienas dažniausiai naudojamų požiūrių. Pagrindiniai metodo prieštaravimai:

- ✓ Ne visos transakcijos šešėlinėje ekonomikoje vykdomos grynaisiais pinigais (apie 20 – 30 % šešėlinės ekonomikos veiklų vyksta ne grynaisiais pinigais);
- ✓ Dauguma tyrimų skelbia, jog mokesčių našta yra pagrindinė šešėlinės ekonomikos priežastis. Tačiau nėra aptariami kiti (reguliavimo poveikis, „mokesčių moralė“) faktoriai, todėl kad daugumoje šalių nėra jų patikimų duomenų;
- ✓ Prielaida, kad valiutos apyvartos greitis vienodas oficialiojoje ir šešėlinėje ekonomikoje. Sunku išmatuoti valiutos apyvartos greitį oficialiojoje ekonomikoje, tuo labiau šešėlinėje (Belev B., *The informal economy in the EU accession country:*

size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003, p.48-50;

Frey B. S., Informal and underground economy, 2000, p.4).

F. Schneider straipsnyje *The size of shadow economies in 145 countries from 1999 to 2003* (2004) pateikiamas 145 šalių šešėlinės ekonomikos dydis, įvertintas ir išmatuotas naudojant valiutos paklausos metodą (žr. 5 pav.).

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal F. Schneider straipsnis *The size of shadow economies in 145 countries from 1999 to 2003*.

5 pav. ES narių šešėlinės ekonomikos apimtys 2003 m., %

5 paveiksle pateikiamas ES narių (išskyrus Malta, Liuksemburgą ir Kiprą) šešėlinės ekonomikos dydis. Pirmajame penketuke atsiduria Latvija, Estija, Bulgarija, Rumunija ir Lietuva.

1.4.3. Modelio būdas

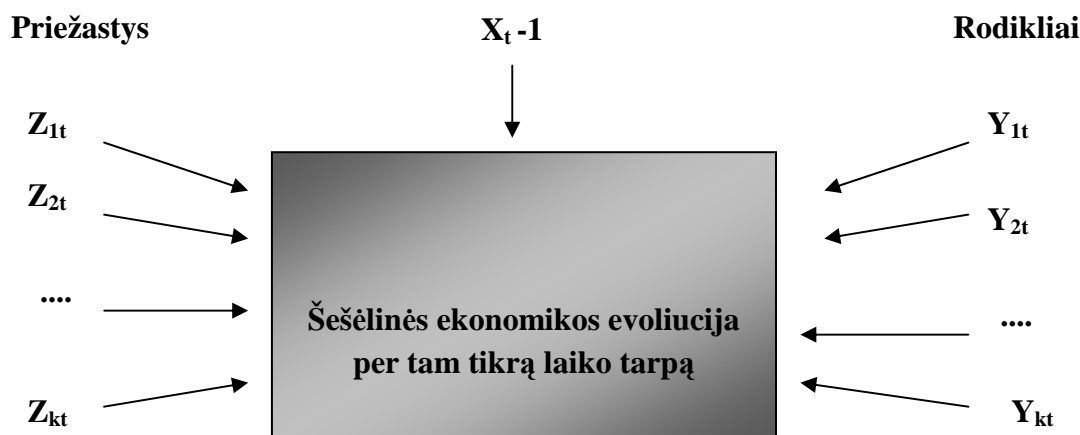
B. Beley savo darbuose gana plačiai aprašo ir atskleidžia modelio būdą.

Skirtingai nei anksčiau aptarti būdai, modelio būdas aiškiai svarsto daug priežasčių, vedančių į tiriamo reiškinių egzistavimą ir augimą. Todėl empirinis metodas, naudojamas šiuo būdu, skiriasi nuo anksčiau aptartų metodų. Jis paremtas statistine nepastebėtų kintamųjų teorija, į kurią įeina daug faktorių ir rodiklių, tam, kad būtų įvertintas fenomenas. Modelis naudojamas įvertinti paslėptą ekonomiką kaip nepastebėtą kintamąjį per tam tikrą laiką. Nežinomi koeficientai yra skaičiuojami struktūrinių lygčių serijos, kurių kiekvienoje nepastebėtas kintamasis negali būti įvertintas tiesiogiai. DYMIMIC susideda iš 2 dalių – vertinimo modelis jungia nežinomus kintamuosius su stebimais rodikliais. Struktūrinių lygčių modelis apibrėžia priežastinius ryšius tarp nežinomų kintamųjų. Šiuo atveju nežinomas kintamasis yra vienas – šešėlinės ekonomikos dydis.

Manoma, jog šešėlinės ekonomikos dydį veikia daug rodiklių, vadinasi, užfiksuojama struktūrinė šešėlinės ekonomikos priklausomybė nuo kintamųjų, kurie gali būti naudingi norint nuspėti jos judėjimą ir dydį ateityje. Sąveika laike tarp priežasčių Z_{it} ($i=1,2,\dots,k$), šešėlinės ekonomikos dydžio X_t ir rodiklių Y_{jt} ($j=1,2,\dots,p$) parodyta 6 paveiksle.

Yra daugybė galimų priežasčių ir rodiklių, bet dažniausiai išskiriamos šios priežastys:

- ✓ Tiesioginio ir netiesioginio apmokestinimo našta: abu aktualūs ir pastebimi; didėjanti apmokestinimo našta skatina norą dirbti nelegaliai;
- ✓ Reguliavimo našta: manoma, jog didėjanti reguliavimo našta skatina norą pereiti į šešėlinę ekonomiką;
- ✓ „Mokesčių moralė“ (piliečių nuostata valstybės atžvilgiu), kuri apibūdina piliečių pasirengimą palikti savo oficialias pareigybes ir pereiti į šešėlį, smunkanti mokesčių moralė didina šešėlinės ekonomikos dydį (Belev B., The informal economy in the EU accession country: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003, p. 52-53).

Šaltinis: B. Belev straipsnis The Informal Economy In The EU Accession Countries: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement, 2003.

6 pav. Šešėlinės ekonomikos evoliucija per tam tikrą laiko tarpą

Šešėlinės ekonomikos dydžio pasikeitimas gali atsispindėti (rodikliai):

- ✓ Piniginių rodiklių pokyčiai: šešėlinės veiklos apimtims didėjant, reikalingos papildomos piniginės transakcijos;
- ✓ Darbo rinkos pokyčiai: didėjantis darbuotojų dalyvavimas šešėlinėje ekonomikoje atsispindi sumažėjusiu dalyvavimu oficialiajame sektoriuje arba sumažėjusiomis darbo valandomis oficialiajame sektoriuje;

- ✓ Produkto rinkos pokyčiai: šešėlinės ekonomikos augimas reiškia, kad sąnaudos, ypač darbo, išeina iš oficialiosios ekonomikos (Belev B., *The informal economy in the EU accession country: size, scope, trends and challenges to the process of EU enlargement*, 2003, p. 53).

Taigi nors iki šiol nėra sukurta vieninga, geriausia sistema ar būdas, kuriuo pasinaudoję galėtume išmatuoti šešėlinę ekonomiką, specialistai tą bando padaryti, remiantis: tiesioginiu būdu, kuris apima savanorių apklausas ir mokesčių reviziją; netiesioginiu būdu, apimančiu nesutapimų būdus (įvairiose rinkose, darbo rinkoje bei valiutų rinkoje) ir elektros būdą; bei metodo būdu, paremtu statistine nepastebėtų kintamųjų teorija, į kurią įeina daug faktorių ir rodiklių, tam, kad efektyviai būtų įvertintas šešėlinės ekonomikos fenomenas.

2. ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS RAIDA LIETUVOJE

Šešėlinė ekonomika gali būti nagrinėjama ir vertinama įvairiais požiūriais, siekiant skirtingų tikslų. Vienas jų – nustatyti vengiamų mokėti mokesčių apimtį, atskleisti, kiek pajamų galėtų surinkti valdžios institucijos, ir paskirstyti jas visuomenės poreikiams tenkinti. Kitos galimos nagrinėjimo kryptys – tai neoficialus užimtumas, kriminaliniai, korupciniai sandoriai, kontrabanda ir t. t. Tačiau statistikos tarnyboms nekeliami užduotis nagrinėti visų galimų neapskaičytos ekonomikos reiškimosi ir padarinių aspektų. Tai gali būti vienokio ar kitokio mokslinio tyrimo objektas (Juškienė G., Gruževskis B., 2004, p. 10-11).

Taigi šiame skyriuje bus analizuojami šešėlinės ekonomikos pokyčiai Lietuvoje 1997-2009 metais bei nagrinėja akcizų ir kontrabandos pokyčių daroma įtaka šalies ekonomikai.

2.1. Šešėlinės ekonomikos pokyčiai 1997-2009 metais

Šešėlinei ekonomikai Lietuvoje iki 1997 metų nebuvo skiriamas deramas dėmesys. Ekonomistai netyrė jos tendencijų, pokyčių, struktūros. Jie manė, kad tai nėra nagrinėjimui aktuali tema, nors visame pasaulyje visais laikais šešėlinė ekonomika egzistavo, egzistuoja ir egzistuos. Mūsų dienomis apie ją prabyla ne vien atskirų valstybių ekonomistai, mokslininkai. Šešėlinės ekonomikos tema tampa opiu klausimu visame pasaulyje. Specialistai teigia, kad daugiau kaip 1/3 viso pasaulinio BVP yra šešėlinės ekonomikos sektoriuje (Тенево́й бизнес и коррупция угрожают экономике Латвии, http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=10299, 2009).

Galutinė prekių ir paslaugų sukurtų šalyje rinkos vertė per tam tikrą laiko tarpą – BVP – labiausiai sietina su šešėline ekonomika. Skiriami trys BVP vertinimo metodai: gamybos (arba produkcijos), išlaidų ir pajamų. Vertinant BVP gamybos metodu, pradinis etapas yra įvertinti

produkcija, prekių ir paslaugų tarpinį vartojimą ir kaip skirtumą tarp jų gauti gamintojų sukurtą pridėtinę vertę, o ją susumavus pagal ekonominės veiklos rūšis – BVP. Išlaidų metodu BVP įvertinamas kaip išlaidų sudėtinių dalių (galutinio vartojimo, bendrojo kapitalo formavimo ir eksporto bei importo balanso) suma. Pajamų metodu įvertinamos gamybos procese sukurtos pajamos: darbuotojams sumokėta kompensacija už darbą ir iš gamybinės veiklos atsirandantis likutinis perteklius arba mišriosios pajamos. Teoriškai kiekvienu metodu įvertintas BVP turėtų būti vienodas. Viena iš galimybių, vertinant šešėlinę ekonomiką yra siekiama, kad vertinant BVP būtų atsižvelgta ne tik į visus reikiamus metodologinius aspektus, bet ir aprėpti visi oficialiai apskaityti ir neapskaityti sandoriai, kurie, vadovaujantis nacionalinių sąskaitų sudarymo metodologinėmis nuostatomis, yra sudėtinė BVP dalis (Juškienė G., Gruževskis B., 2004, p. 8).

Taigi nuo 1997 metų Lietuvos Laisvosios Rinkos Institutas (LLRI) atlieka Lietuvos ekonomikos tyrimą (kurio vienas rodiklių yra šešėlinės ekonomikos dalis BVP) remdamasis rinkos dalyvių apklausa. Pagrindiniai tyrimo tikslai – pateikti ekonominių rodiklių, reikalingų planuoti verslą, vertinimus, paremtus rinkos dalyvių nuomonėmis, apžvelgti veiksnius, galėjusius turėti įtakos respondentų vertinimams ir lūkesčiams, palyginti šiuos vertinimus su visais prieinamais oficialiais duomenimis bei kitų šaltinių vertinimais ir pateikti ryškesnių skirtumų interpretacijas. Apklausos anketą sudaro keturios rodiklių kategorijos:

- 1) makroekonomikos;
- 2) namų ūkių;
- 3) įmonių ir
- 4) pinigų rinkos rodikliai.

Šiuo metu iš viso tiriama 20 rodiklių: 1) bendrojo vidaus produkto (BVP) augimas, šešėlinės ekonomikos dalis BVP, vartojimo prekių ir paslaugų ir gamintojų prekių kainų pokyčiai, importo ir eksporto augimas, santykinė mokesčių našta, nedarbo lygis, 2) vidutinis darbo užmokestis, namų ūkių pajamos, namų ūkių investicijos ir santaupos, 3) įmonių pelningumas, nuosavybės grąža, investicijos, mokslui ir inovacijoms skiriama išlaidų dalis, 4) skolinimosi kaina, vyriausybės vertybinių popierių (VVP) pelningumas ir ne bankų paskolų dalis paskolų rinkoje (LLRI atliekamas Lietuvos ekonominis tyrimas, http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/llri_atliekamas_lietuvos_ekonomikos_tyrimas/2375, 1997).

Taigi nagrinėjant rinkos dalyvių apklausos duomenis matome, kad 1997 metais, ekspertų nuomone, neapskaityta ekonomika Lietuvoje sudarė apie 27% BVP. Lietuvos statistikos departamentas (LSD) nurodė, kad šalies neapskaityta ekonomika 1997 metais siekė 23,4% BVP. Tačiau 7,4% atsiradę dėl statistinių priežasčių, todėl nelaikytini “šešėliu”. Viena pagrindinių priežasčių, dėl kurių skyrėsi rinkos dalyvių ir LSD skaičiavimai buvo ta, kad statistikos pateiktame dydyje neatspindėta nelegali užsienio prekyba, kuri ekspertų nuomone sudarė apie penktadalį visos

šalies užsienio prekybos, pasiskirstydama procentaliai sekančiai: neapskaitytas importas - maždaug 24% viso importo, neapskaitytas eksportas - apie 17% viso eksporto. (1-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 1997/1998, http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/1_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_19971998/2376, 1998).

1998 metų I pusmetį, ekspertų nuomone, šešėlinėje ekonomikoje sukurta 27% BVP. Tokios pat šešėlinės ekonomikos apimtys buvo nurodytos ir ankstesniais metais. Prognozuotas 1998 metams šešėlio sumažėjimas iki 22% nepasitvirtino. Neapskaitomos prekybos srautai 1998 I pusmetį buvo vertinami taip: neapskaitomas importas 22% (2% mažiau nei 1997 metais), neapskaitomas eksportas 16% (1% mažiau nei 1997 metais) (2-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 1998/1999 (1) http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/2_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_19981999_1/2377, 1998).

Bendrai paėmus 1998 metais šešėlinė ekonomika, tyrimo dalyvių nuomone, vidutiniškai sudarė 24% Lietuvos BVP. Didelė išliko šešėlinės ekonomikos dalis, kurią taip pat iliustravo neapskaitomos prekybos vertinimai, ir kurių oficialios institucijos nebuvo pajėgios įvertinti dėl šių reiškinių prigimties - neapskaitomas importas vidutiniškai buvo lygus 21% viso šalies importo, neapskaitomas eksportas – apie 16,5% viso eksporto. Taigi 1997 metais išsakyta ekspertų nuomonė apie šių rodiklių sumažėjimą pasitvirtino, todėl galime teigti, jog rinkos dalyvių prognozės yra pakankamai objektyvios. 1999 metams buvo prognozuotas užsienio prekybos „šešėlinės“ dalies mažėjimas, vidutinė neapskaitomo importo dalis turėjo siekti apie 20% viso importo, neapskaitomo eksporto dalis – vidutiniškai 15,6% viso eksporto (3-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 1998/1999 (2) http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/3_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_19981999_2/2378, 1999).

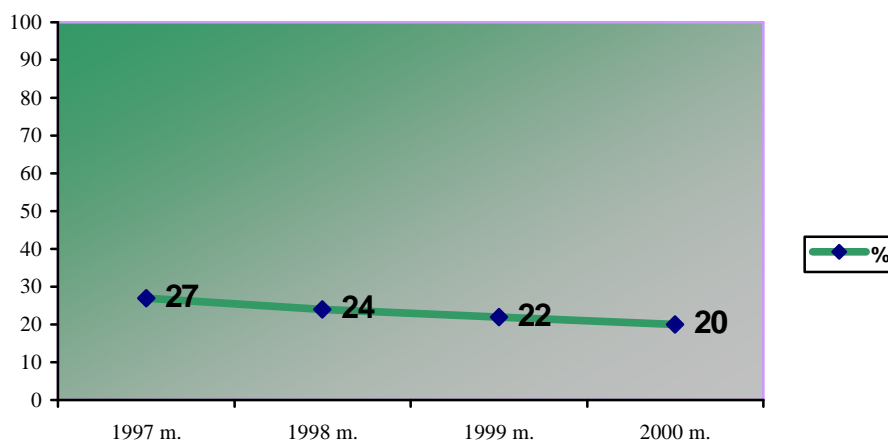
1999 metų I pusmetį šešėlinė ekonomika bei neapskaityta užsienio prekyba vertinami be žymesnių pokyčių: šešėlinės ekonomikos apimtys šių metų viduryje bei jos prognozės kitų metų viduriui buvo vertinamos vienodai - 23% BVP, neapskaitomas importas atitinkamai 20% viso importo, neapskaitomas eksportas - 14% eksporto (4-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 1999/2000 (1) http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/4_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_1999_2000_1/2379, 1999).

Šešėlinė ekonomika per tris metus (1997 – 1999 metus) po truputį mažėjo. Atitinkamai ji kito sekančiai: 27% BVP 1997 metais, 24% BVP 1998 metais ir 22% 1999 metais. Neapskaitytos ekonominės veiklos apimčių sumažėjimui įtakos turėjo daugelis faktorių. Vienas jų - ekonominė krizė Rusijoje (dėl jos sumažėjo paklausa daliai šešėliniame sektoriuje gaminamos produkcijos). Kita vertus, pablogėjus ekonominei situacijai Lietuvoje, padidėjo paskatos naudotis pigesnėmis šešėlinio sektoriaus paslaugomis. Aišku viena - šešėlinė veikla realiai gali sumažėti tik pagerinus sąlygas "nešešėliniam" verslui (5-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 1999/2000 (2),

http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/5_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_19992000_2/2380, 1999).

2000 metų I pusmetį šešėlinės ekonomikos dalis BVP ir neapskaitytos užsienio prekybos dalis visoje užsienio prekyboje, tyrimo ekspertų nuomone, nusistovėjo. Šešėlinė ekonomika sudarė apie 23% BVP, neapskaitytas importas - apie 20% viso importo, o neapskaitomas eksportas - apie 12% viso eksporto (6-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2000/2001 (1), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/6_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20002001_1/2381, 2000).

2000 metais mokesčių ir reguliavimų našta, didelis nedarbas, dalies visuomenės skurdas vis dar skatino įmones ir gyventojus dalyvauti šešėlinėse veiklose. Pastebimų pokyčių ekspertai nesitikėjo ir per artimiausius metus: neapskaitomas importas, ekspertų vertinimais, sudarė 17% bendroje importo apimtyje, eksportas – 11%. Šešėlinėje ekonomikoje buvo sukurta apie penktadalis BVP (20%). Taigi remiantis šešių tyrimų rezultatais, šešėlinės ekonomikos dalis BVP laikotarpiu nuo 1997 iki 2000 nuolatos mažėjo, nors ir labai lėtai (žr. 7 pav.). Tokia pati tendencija buvo stebima ir neapskaitomos užsienio prekybos vertinimuose (7-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2000/2001 (2), (http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/7_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20002001_2/2382, 2001).

Šaltinis: sudaryta autoriaus

7 pav. Šešėlinės ekonomikos pokyčiai 1997 – 2000 metais

2001 metais dėl sumažėjusios mokesčių naštos nuo 41% BVP 2000 metais iki 36% BVP 2001 metais, mažėjo ir šešėlinės ekonomikos mastai. Pasak rinkos dalyvių, 2001 metais šešėlinė ekonomika sudarė apie 19% BVP, tačiau jos mažėjimas lėtėjo ir 2002 metais ji buvo panašaus lygio kaip ir prieš metus. Ši tendencija patvirtino daugelio autorių, tokių kaip F. Schneider'io, M. Varneckienės, nuomonę, kad mokesčių mažinimas nesukelia žymaus šešėlinės ekonomikos lygio

sumažėjimo, jis tik stabilizuoja šios ekonomikos lygį ir leidžia išvengti tolesnio jos augimo. Norint siekti geresnių rezultatų, reikia imtis kompleksinių priemonių, pavyzdžiui, ne tik mažinti mokesčius, bet tuo pačiu ir pertvarkyti visą mokesčių sistemą (9-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2001/2002 (2), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/9_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20012002_2/2384, 2002).

2002 metais šešėlinis sektorius sudarė apie penktadalį (21%) šalies ekonomikos. Anot rinkos dalyvių, 2002 metais šešėlinės ekonomikos mastas truputį didėjo, tačiau ši tendencija nebuvo ilgalaikė ir 2003 metais šešėlinio sektoriaus dalis BVP turėjo mažėti, nors ir nedaug. Buvo tikėta, kad šešėlinės veiklos augimui daugiausia įtakos turėjo didinami mokesčiai, ypač akcizai ir individualiųjų įmonių mokesčių našta (10-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2002/2003 (2), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/11_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20022003_2/2386, 2003).

2003 metais LLRI tyrimo duomenimis, šešėlinio sektoriaus apimtys nesikeitė ir tebesudarė penktadalį (21%) šalies ekonomikos. Nors 2003 metų pradžioje rinkos dalyviai tikėjosi, kad šešėlinė ekonomika šiek tiek mažės, liepos mėnesį jie vis dėlto padidino savo prognozę iki 2002 metų lygio (21%). Buvo tikėta, kad tokias prognozes daugiausia lėmė nemažėjanti mokesčių našta. Anot rinkos dalyvių, 2004 metais šešėlinės ekonomikos dalis BVP turėjo mažėti iki 19,5%. Kadangi mokesčių našta nesikeitė ir 2004 metais, taip pat nemažėjo verslo ir darbo reguliavimų, prognozuotas šešėlinės ekonomikos mažėjimas greičiausiai buvo siejamas su galimu drausminančiu artėjančios narystės Europos Sąjungoje poveikiu (12-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2003/2004 (2), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/12_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20032004_1/2387, 2003).

Tuo tarpu F. Schneider 2002 – 2003 metais Lietuvai prognozavo 32,6% BVP lygio šešėlinę ekonomiką. Lietuvos rinkos dalyvių ir F. Schneider'io prognozių skirtumai tik dar kartą įrodo, jog pasaulyje nėra vieningo šešėlinės ekonomikos matavimo būdo, kuris atspindėtų realią bet kurios pasaulio valstybės ekonomikos būseną (Теневой бизнес и коррупция угрожают экономике Латвии, http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=10299, 2009).

2005 metų pradžioje atlikto tyrimo duomenimis, šešėlinė ekonomika 2004 metais sudarė 20,8% BVP. 2005 metais ji turėjo beveik nekisti ir sudaryti 20,6% visos šalies ekonomikos. Šešėlinei ekonomikai smukti trukdė nemažėjanti mokesčių našta, mokesčių politikos nenuoseklumas ir nenuspėjamumas, griežti darbo santykių reguliavimai, didinami cigarečių akcizai, pablogėjusios individualiųjų įmonių verslo sąlygos (15-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2004/2005 (2), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/15_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20042005_2/2390, 2005).

2005 metų rinkos dalyvių lūkesčiai, kad šešėlinė ekonomika mažės, nepasitvirtino, netgi atvirkesčiai 2005 metais šešėlinė ekonomika sudarė 21,4% BVP, ir tai buvo beveik 1% daugiau nei prognozuota prieš pusę metų (16-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2005/2006 (1), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/16_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20052006_1/2391, 2005).

2006 metų pradžioje tyrime dalyvavę ekspertai nekeitė savo nuomonės dėl šešėlinės ekonomikos mastų 2005 metais – kaip ir prieš pusę metų, jie manė, kad ji sudaro apie penktadalį visos ekonomikos. 2006 metais rinkos dalyviai tikėjosi šešėlinės ekonomikos dalį mažėsiant iki maždaug 20%. Nemažėjančius šešėlinės ekonomikos rodiklius, kaip ir ankstesniais metais, lėmė nelengvėjanti mokesčių našta, mokesčių politikos nenuoseklumas, akcizai, pernelyg sudėtingos legalaus verslo sąlygos, kompliktuotas licencijavimas, rinką reguliuojančios įvairios, dažnai dviprasmiškos taisyklės, griežtas žemės rinkos reguliavimas ir įvairios kliūtys statyboms ir žemei įsigyti, taip pat į Lietuvos teisę perkeliama ES reguliavimai ir daug kainuojantis kokybės, saugumo ir kitų reikalavimų įgyvendinimas (17-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2005/2006 (2), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/17_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20052006_2/3292, 2006).

Nepaisant pirmųjų mokesčių reformos žingsnių (2006 metais), rinkos dalyviai nebuvo linkę smarkiai mažinti šešėlinės ekonomikos rodiklių – 2006 - 2007 metais ji turėjo mažėti maždaug po vieną procentinį punktą. Respondentai prognozavo, kad 2006 metais šešėlinė ekonomika bus vienu procentiniu punktu mažesnė nei 2005 metais ir turėjo sudaryti 20% BVP. 2007 metais rinkos dalyviai tikėjosi šešėlinės ekonomikos dalį sumažėsiant dar šiek tiek, iki maždaug 19%.

Šiame tyrime rinkos dalyvių buvo klausta kiek, jų nuomone, reikėtų sumažinti darbo apmokestinimą norint iš esmės sumažinti šešėlinės ekonomikos (įskaitant ir darbo užmokesčio mokėjimą vokeliuose) apimtį. Tyrimo dalyviai buvo paprašyti nurodyti tarifą. Atsakymų vidurkis buvo 16,8% – mažesnis tarifas nei Vyriausybės nedrausiai planuotas mažinimas iki 20%. Tačiau didžioji dauguma tyrimo dalyvių manė, jog norint sumažinti šešėlinę ekonomiką tarifą reikėjo mažinti iki 15%. Nemažai atsakiusiųjų minėjo, kad vien gyventojų pajamų mokesčio tarifo sumažinimo nebuvo pakankamai – kaip kitos būtinos priemonės buvo minimos lubos „Sodrai“ ir „Sodros“ tarifo mažinimas (18-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2006/2007 (1), http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/18_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20062007_1/3824, 2006).

2006 metais rinkos dalyviai prognozavę šešėlinės ekonomikos sumažėjimą nuo 21% (2005 metais) iki 20% (2006 metais) klydo. Vertinant 2006 metus jie pastebėjo, kad šešėlinės ekonomikos mažėjimas buvo dar menkesnis, nei prognozuota – tik iki pusė procentinio punkto ir sudarė 20,5% BVP. Respondentai teigė, kad 2007 metais šešėlinė ekonomika turėjo sumažėti iki maždaug 19,5%.

Tai, kad rodiklis kito taip nežymiai reiškę, kad pokyčiai rinkoje buvo kosmetiniai, o ne esminiai. Rimtesnės reformos reikėjo ne tik mokesčių srityje, bet ir rinkliavų, ūkinės veiklos reguliavimo, licencijavimo ir žemės rinkos reguliavimo srityse.

Ekspertai teigė, kad vokelių skaičius rinkoje mažėjo (taip nurodė net 94% tyrime dalyvavusių ekspertų), tačiau darbuotojų, gaunančių atlygį vokelyje dalis išliko gana didelė - apie 41% visų darbuotojų. Tai, kad pagrindine vokelių mažėjimo priežastimi buvo įvardijamas ne mokesčių mažinimas, tik parodo, jog mokesčiai buvo per mažai sumažinti, tad vokelių mažėjimo nepaskatino. Respondentų vertinimu pagrindine vokelių mažėjimo priežastimi buvo Valstybinės Mokesčių Inspekcijos (VMI) vykdoma politika ir su tuo susiję vokelių mokėjimo išviešinimo atvejai. Tarp kitų priežasčių minimas pajamų mokesčio mažėjimas, darbuotojų sąmoningumas ir poreikis skolintis iš bankų, darbuotojų trūkumas ir kylantys atlyginimai (19-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas, http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/19_asi_lietuvos_ekonomikos_tyrimas/4584, 2007).

Ankstesnių tyrimų duomenimis, šešėlinė ekonomika ilgai svyravo apie 20% BVP. Tačiau remiantis 2007 metų apklausa, rinkos dalyviai 2007 ir 2008 metais prognozavo šešėlinės ekonomikos mažėjimą: iki 18,5% 2007-aisiais ir 17,3% 2008-aisiais. Tokias prognozes, tikėtina, lėmė keli veiksniai. Ekonomikos plėtra, pelno augimas leido įmonėms pakelti daugiau sąnaudų, taip pat ir mokestinius bei administracinius kaštus, susijusius su legalizavimusi. Antra, dėl įtampos darbo rinkoje kilo darbuotojų derybinė galia ir jie galėjo ryžtingiau reikalauti mokėti atlyginimus legaliai. Trečia, tam įtakos galėjo turėti valdžios institucijų veikla, nukreipta prieš nelegalų verslą ir pajamų slėpimą.

Pažymėtina, kad nuo 2003 - 2004 metų mažėjo skirtumai tarp oficialios statistikos ir rinkos dalyvių pateikiamų namų ūkių pajamų ir atlyginimų rodiklių. Istoriskai rinkos dalyviai pateikdavo ženkliai didesnius minėtų rodiklių vertinimus – tai galima buvo aiškinti šešėlinių (neapskaitomų) pajamų paplitimu, kurio neatspindi oficiali statistika. Pastaraisiais metais šie skirtumai, tikėtina, mažėjo dėl rinkos legalizavimosi procesų (20-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas, http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniaidarbai/20_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas/4583, 2007).

2008 metų pradžioje atlikto tyrimo dalyviai prognozavo šešėlinės ekonomikos padidėjimą. 2007 metais šešėlinė ekonomika siekė 17,8%, 0,7% mažiau nei buvo prognozuota 2007 metų pradžioje.

Nepaisant sumažėjusio gyventojų pajamų mokesčio, buvo veiksmų galinčių potencialiai padidinti šešėlinės ekonomikos mastą, t.y. padidėję alkoholio bei tabako akcizai, numatoma keisti verslo liudijimų išdavimo tvarką. Neatmestina galimybė, kad tyrimo dalyviai, teikdami prognozę 2008-iesiems metams, atsižvelgė į tuo metu suaktyvėjusius planus keisti gyventojų pajamų mokesčių sistemą ir didinti mokesčių našta.

Papildomas tyrimo klausimas taip pat buvo susijęs su vienu iš šešėlinės ekonomikos komponentu – „vokeliuose“ mokamais atlyginimais bei jų dalies sumažėjimo priežastimis. Beveik ketvirtadalis (24%) visų minimų priežasčių – didesnė Valstybinės mokesčių inspekcijos kontrolė, gerai jos organizuota kova su „vokelių“ problema. Antra pagal svarbumą priežastis (18,7% visų atsakymų), leidusi legalizuoti atlyginimus – sumažėjęs gyventojų pajamų mokesčiai. Kitos dažnai minėtos priežastys: darbo jėgos trūkumas, didėjanti darbuotojų derybinė galia ir sąmoningumas, didėjantis socialinių garantijų poreikis, didėjantis įmonių veiklos skaidrumas (21-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/21_asis_lietuvos_ekonomikos_tyrimas_20072008_2/4674, 2008).

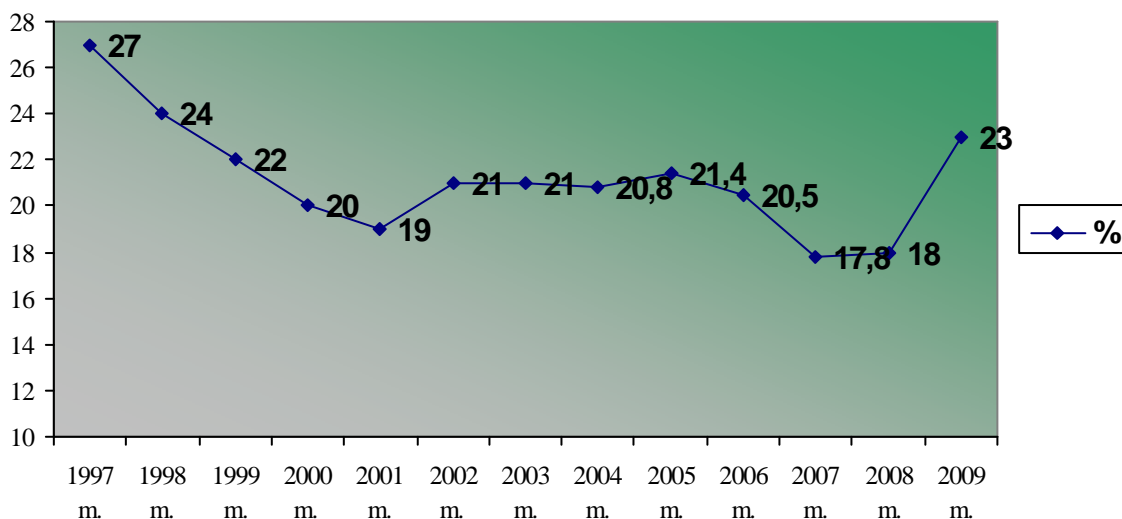
Pasak R.Vainienės, Lietuvos ekonomiką 2009 metais smarkiai paveiks mokesčių reforma. Ji, ekspertų nuomone, paskatins pajamų nuslėpimą, nelegalią gamybą ir paslaugų teikimą.

Priklausomai nuo to, ar mokesčiai bus dar didinami, ar mažinamos išlaidos, reformos pasekmės išryškės greitu metu. „Tai bus tikrasis „šešėlio renesansas“. Verslas ypatingai neigiamai vertina mokesčių reformą. Mokesčius moka „baltasis“ verslas, o jis bus apkrautas dar didesne mokesčių našta, – sakė LLRI prezidentė. – Dabar labai svarbu mažinti išlaidas, o ne kelti mokesčius, tačiau Saulėtekio komisijoje, kuriai ir pati kol kas dar priklausau, kiekvieną litą „nukirpti“ – Sizio darbas.“

Instituto tyrimo išvadamis ketvirtadalis ekonomikos susitraukimo įvyks būtent dėl valdžios sprendimų. Tyrimo išvadose rašoma, kad prastėjanti ekonominė situacija bei mokesčių naštos kėlimas padidins šešėlinės ekonomikos mastus. Praėjusiais (2008) metais šešėlinės ekonomikos dalis nuo BVP buvo 18%, o 2009 metais prognozuojamas šešėlinės ekonomikos augimas 5% iki 23% BVP. „Kas ketvirtas litas šalyje bus šešėlyje. Tai yra labai daug“, – sakė V.Žukauskas.

Tyrimo skelbiama, kad 2008 metais šešėline veikla užsiėmė 28% ūkinių subjektų. Prognozuojama, kad 2009 ja užsiims net 40% (R. Vainienė: „Šešėlis – 2009-ųjų vizitinė kortelė“, <http://www.balsas.lt/naujiena/241314/r-vainiene-seselis-2009-uju-vizitine-kortele/rubrika:naujinis-verslas-ekonomika>, 2009).

Bendros šešėlinės ekonomikos tendencijos nuo 1997 metų iki 2009 metų matomos 8 paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

8 pav. Šešėlinės ekonomikos pokyčiai 1997 – 2009 metais

Taigi apibendrinant 1997 – 2009 metų Lietuvos laisvosios rinkos instituto atliekamų tyrimų duomenis matome, kad Lietuvos šešėlinis verslas nuo 1997 iki 2001 metų kito mažėjimo tendencija nuo 27% BVP (1997m.) iki 19% BVP(2001 m.). 2002 – 2006 metais stebimas nusistovėjimas ties maždaug 21% BVP riba. 2007 – 2008 metais neapskaitytos ekonomikos mastai mažėjo ir sudarė 17,8% - 2007 metais ir 18% - 2008 metais. Šiais metais rinkos dalyviai prognozuoja šešėlinės ekonomikos masto augimą iki 23% BVP. Šie skaičiai nėra galutiniai, tik 2009 metų pabaigoje galima bus vertinti patikslintus duomenis. Jie, stebint šių dienų ekonominius pokyčius, turėtų būti pakankamai aukšti. Didėjanti mokesčių našta, akcizų didėjimas skatins didesnę dalį Lietuvos įmonių bei rinkos dalyvių bent dalinai trauktis į „šešėlį“.

2.2. Akcizų ir kontrabandos pokyčių įtaka šalies ekonomikai

Ekonomikos sunkmečio laikotarpiu pastebima tendencija, kad žmonės nueidami į pogrindį, vis daugiau pradeda vartoti kontrabandinių prekių. Tuo pačiu šalies gyventojų požiūris tampa atlaidesnis bei pateisinantis tiek pardavėjus, tiek pirkėjus, kurie dalyvauja šių prekių mainuose.

Kontrabanda (it. *contrabbando*, *contra* - prieš + *bando* - vyriausybės įsakas) - neteisėtas prekių ir kitų daiktų gabenimas per valstybės sieną.

Kontrabanda turi neigiamos įtakos valstybės finansų sistemai ir visuomenės saugumui. Tai nusikalstama veikla, kurios dalykas - privalomi deklaruoti daiktai: prekės, meno ir kultūros vertybės, juvelyriniai dirbiniai, archeologiniai radiniai, grynųjų pinigų sumos, užsienio valiuta, vertybiniai popieriai ir kt. Kontrabandos tikslas - išvengti draudžiamų prekių kontrolės, nemokėti muitų, akcizų ir kitų mokesčių. Dažnai į valstybę arba iš jos kontrabanda gabenami daiktai ir prekės, kuriems taikomos muitinės priežiūros priemonės, t. y. draudžiami ar ribojami gabenti daiktai ar prekės, pavyzdžiui, alkoholis ir jo gaminiai, tabako gaminiai ir pan.

Dažniausi kontrabandos būdai - vežamų prekių muitinės dokumentų, žymų, prekės kodo ir kainos, krovinio svorio neteisingas nurodymas, siekiant išvengti mokėtinų mokesčių, prekių slėpimas sunkiai prieinamose transporto priemonės vietose, cheminis prekės apdorojimas nuslepiant jos tikrąjį pobūdį (pavyzdžiui, į spiritą įmaišoma kvapiųjų medžiagų ir jis deklaruojamas kaip kita cheminė medžiaga). Dažnai nelegaliai bandoma gabenti prekes ne per muitinės postus neteisėtai kertant valstybės sieną.

Kontrabanda gali būti gabenama bet kokiomis transporto priemonėmis, siunčiama paštu, nešama pėsčiomis, taip pat transportuojama vamzdiniais, elektros linijomis, vandentiekiais ir kt. Jos atsiradimą lemia daug priežasčių, pavyzdžiui, valstybės ekonominė būklė, geografinė padėtis, kainų skirtumai valstybėse, rinkos pusiausvyros nebuvimas, teisės aktų spragos ir pan. (Kontrabanda, <http://lt.wikipedia.org/wiki/Kontrabanda>, 2009).

Ekspertų nuomone didelę dalį šešėlinės ekonomikos sudaro kontrabandinės prekės, įvežamos į šalį nelegaliai. Didžiausia žala susideda iš kontrabandinio alkoholio ir tabako gaminių. Visais laikais žmonės šiuos produktus norėjo, nori ir norės gauti pigiau, ypač šiomis dienomis, kai ekonomiką yra ištikusi krizė, kiekvienas bando taupyti ir nelegaliai įsigyti prekių, kurios kaimyninėse šalyse yra žymiai pigesnės nei Lietuvoje. Dėl šių prekių realizavimo šalies rinkoje, VMI nesurenka didelės dalies mokesčių į valstybės biudžetą. Per šiuos metus I pusmetį VMI surinko tik 25,3% administruojamų valstybės biudžeto pajamų iš akcizų mokesčių, t.y. tik 2662 tūkst. litų vietoj planuotų 3248 tūkst. litų. Taigi neįvykdyta 20,3% plano (Lietuvos Respublikos 2009 metų I ketvirčio valstybės biudžeto vykdymas, http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Biudzeto_vykdydas/2009_Iketv.pdf, 2009). Tai parodo, kad pakėlus akcizų mokesčius, penktadalis verslo pasitraukė į „šešėlį“ ir vartotojai bando įsigyti pigesnių, kontrabandinių prekių. Taip pat galima spėti, kad dalis žmonių atsisakė žalingų įpročių, sumažino savo poreikius, nebevažiuoja nuosavais automobiliais, naudojami viešuoju transportu, tačiau jei tokių piliečių ir yra, jų tik vienetai. Šiuos teiginius taip pat patvirtina LLRI užsakymu 2009 metų balandžio mėnesį tyrimų bendrovės „RAIT“ atlikta gyventojų socialinė apklausa, kurioje buvo siekiama išsiaiškinti 15 – 74 metų Lietuvos gyventojų požiūrį į kontrabandą ir nelegalių prekių vartojimo lygį Lietuvoje.

Lietuviai į kontrabandą žiūri atlaidžiai 43% tyrimo dalyvių visiškai pateisina arba yra linkę pateisinti kontrabandą, 47% pateisina kontrabandinių prekių vartojimą. 2008 metais analogiškai rodikliai atitinkamai siekė 39% ir 46%. 79% Lietuvos gyventojų mano, kad Lietuvoje paplitęs nelegalių prekių vartojimas - tai penktadaliu daugiau nei 2008 metais. Tyrimo duomenimis, labiausiai išaugo manančių, kad šalyje paplitęs nelegalaus alkoholio vartojimas (nuo 52% 2008 metais iki 78% šiais metais). Nelegalių cigarečių paplitimo rodikliai buvo aukšti jau 2008 metais, pasak tyrimo, nuo 82% 2008 metais išaugo iki 90% šiais metais.

„Kontrabandą pateisina nuo 43 iki 47% gyventojų. Santykinai palankus gyventojų požiūris, artimi ir pigias prekes siūlantys kaimynai, santykinai žemas Lietuvos gyvenimo lygis ir dideli akcizai - svarbios aplinkybės, kurios prisideda prie nelegalios rinkos veikimo. Prisiminti šį derinį aktualu dabar, kai Seimas svarsto įvairius akcizų politikos klausimus“, - sako G. Kadziauskas.

Apklausoje duomenimis, trečdalis (33%) žmonių mano, kad kontrabanda yra daugelio žmonių pragyvenimo šaltinis ir 4 iš 10 mano, kad ja užsiima mažas pajamas gaunantys gyventojai, kurie neturi kitų pragyvenimo šaltinių (Beveik pusė lietuvių pateisina kontrabandą, <http://vilniaus.diena.lt/naujienos/ekonomika/beveik-puse-lietuviu-pateisina-kontrabanda-216312>, 2009).

2008 metais per I pusmetį už naminę degtinę, kontrabandinį alkoholį bei cigaretes buvo priskaičiuota 3,24 milijonai litų akcizo mokesčio bei su juo susijusių delspinigių ir baudų. 2007 metai per tą patį laikotarpį už minėtus gaminius buvo priskaičiuota 907 000 litų, o per visus metus – 2 150 000 litų akcizo mokesčio, su juo susijusių delspinigių ir baudų. Taigi matome ryškų šių kontrabandinių prekių kiekio padidėjimą, kuris parodo, kad kontrabanda užima vis didesnę šalies BVP dalį, tuo pačiu ji sudaro vis didesnę ir šešėlinės ekonomikos dalį.

Kaip teigia VMI Akcizų administravimo skyriaus vedėjas Paulius Šilingas, 2007 metų gegužę Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas paskelbė, kad etilo alkoholiui, nors ir pagamintam neteisėtai (pavyzdžiui, naminei degtinei), gali būti taikomas akcizas. Todėl naminukės gamintojams ar kontrabandininkams atsiranda prievolė sumokėti akcizo mokesťį, o laiku nepateikus akcizų deklaracijos ir nesumokėjus akcizų, papildomai skaičiuojami delspinigiai ir baudos (Ir nelegalios prekės pildo šalies biudžetą, <http://www.vmi.lt/lt/?itemId=1081685>, 2008).

Matome, kad nelegalaus alkoholio ir cigarečių klausimas yra labai aktualus mūsų dienomis. Kontrabandinės prekės turi neigiamą įtaką šalies biudžetui, tuo jos pačiu sudaro didelę dalį šešėlinės ekonomikos, todėl toliau bus analizuojami šių prekių pokyčiai 2001 - 2008 metais ir akcizų mokesčių didinimų įtaka šių prekių (tabako gaminių bei alkoholio gaminių) kontrabandai.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
 Baltarusija	86825,75	64722,3	22800,5	7968,1	5601,82	3761,35	3309,5	1999,8
 Lenkija	0	0	0	18,5	4883	31332	3780	10 851,5
 Rusija	2846,175	1431,27	799,8	190,1	499,65	459,7	97,2	582,6
Pajūris	81,5	87,08	1	0	5	4158	81,5	23
 Latvija	548,01	1199,9	710,7	3934,2	31704,15	14683,95	5871	6881
Kiti padaliniai	-	-	-	-	-	-	2100	695,02
IŠ VISO	90301,44	67440,55	24312,00	12469,9	42693,62	54395	18548,2	21032,92

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal VSAT duomenis.

9 pav. Sulaikyta alkoholio kontrabanda (litrais)

Išnagrinėjus 9 paveikslo duomenis, kuriuos pateikia Valstybės sienos apsaugos tarnyba (VSAT) (Sulaikyta alkoholio kontrabanda (litrais), <http://www.pasienis.lt/lit/IMG/139>, 2009) matome, kad daugiausia alkoholio kontrabandos iki Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą (ES) sulaikyta iš Baltarusijos, Rusijos ir Latvijos, mažiausiai iš Pajūrio ir Lenkijos. Šios tendencijos paaiškinamos šių šalių žemesnėmis alkoholio kainomis, kurios Lietuvoje buvo didesnės dėl aukštesnių akcizų. Remiantis seimo akcizo įstatymu nuo 2001 iki 2009 metų pradžios akcizo apmokestinimas alkoholio prekėms Lietuvoje kito tokia tendencija:

Alui taikomi akcizo tarifai: alui taikomas 7 litų už 1 procentą faktinės alkoholio koncentracijos, išreikštos tūrio procentais, akcizo tarifas, kuris nustatomas už produkto hektolitrą. Nuo 2008 metų sausio 1 d. - 7,7 lito. Nuo 2009 metų sausio 1 d. – 8,5 lito.

Vynui iš šviežių vynuogių ir kitiems fermentuotiems gėrimams taikomi tokie akcizų tarifai:

1) vynui ir kitiems fermentuotiems gėrimams, kurių faktinė alkoholio koncentracija (kitų fermentuotų gėrimų atveju – gauta tik fermentacijos būdu), išreikšta tūrio procentais, yra ne didesnė kaip 8,5 procento tūrio ir kuriuose fermentuotas gėrimas sudaro 100 procentų tūrio – 40 litų už produkto hektolitrą. Nuo 2008 metų sausio 1 d. – 48 litai. Nuo 2009 m. sausio 1 d. – 53 litai;

2) ankstesniame punkte nenurodytam vynui ir kitiems fermentuotiems gėrimams – iki 2003 m. gruodžio 31 d. imtinai – 130 litų už produkto hektolitrą, nuo 2004 m. sausio 1 d. – 150 litų, nuo 2008 sausio 1 d. – 180 litų, nuo 2009 m. sausio 1 d. – 216 litų.

Tarpiniams produktams taikomi tokie akcizo tarifai:

1) tarpiniams produktams, kurių faktinė tūrinė alkoholio koncentracija, išreikšta tūrio procentais, yra ne didesnė kaip 15 procentų tūrio – iki 2003 m. gruodžio 31 d. imtinai – 250 litų už produkto hektolitrą, nuo 2004 m. sausio 1 d. – 150 litų, nuo 2008 m. sausio 1 d. – 180 litų, nuo 2009 sausio 1 d. – 198 litų;

2) tarpiniams produktams, kurių faktinė tūrinė alkoholio koncentracija, išreikšta tūrio procentais, yra didesnė kaip 15 procentų tūrio – iki 2003 m. gruodžio 31 d. imtinai – 370 litų už produkto hektolitrą, nuo 2004 m. sausio 1 d. – 230 litų už produkto hektolitrą, nuo 2008 m. sausio 1 d. – 276 litų, nuo 2009 m. sausio 1 d. – 304 litų.

Etilo alkoholiui taikomi akcizo tarifai:

Etilo alkoholiui taikomas 3200 litų už gryno etilo alkoholio hektolitrą akcizo tarifas, nuo 2008 m. sausio 1 d. – 3840 litų, nuo 2009 m. sausio 1 d. – 4140 litų.

Midaus trauktinėms taikomas 1200 litų už gryno etilo alkoholio hektolitrą akcizo tarifas (Lietuvos respublikos akcizų įstatymas, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_i d=226951, 2001).

Panagrinėkime kontrabandos sulaikymo pokyčius Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą. Taigi matome staigų kontrabandinio alkoholio apimčių kritimą iš NVS šalių ir dar staigesnį apimčių

pokytį iš ES šalių, su kuriomis mes nebeturime sienų ir alkoholio gaminių pervežimas tapo žymiai paprastesnis. Sustiprinus pasienio ruožų apsaugą su NVS šalimis, kontrabandininkai ieško naujų nelegalaus alkoholio įvežimo būdų ir kelių. 2008 metais stebime ženklų apimčių pokytį iš Latvijos ir Lenkijos šalių. Šios šalys tapo naujosiomis kontrabandininkų galimybėmis, kadangi kaimyninių šalių pasienių ruožams nebuvo skirta tiek daug dėmesio, kaip Lietuvoje. Tuo pačiu mūsų šalies piliečiai daugiau alkoholio įsiveža iš kaimyninių šalių („besienis“ režimas tam yra labai palankus), realizuodami jį šalies rinkoje nelegaliai. Jei anksčiau daugiau alkoholinės kontrabandos buvo įvežama iš Rusijos per Latviją, dabar nuvertėjus Lenkijos nacionalinei valiutai, norėdami pasipelnyti, žmonės įveža didesnius kiekius alkoholio iš Lenkijos. Tuo pačiu į Valstybės biudžetą nebesurenkama tiek lėšų, kiek buvo planuota, nes dauguma žmonių, po akcizų padidinimo ir Lenkijos zloto nuvertėjimo važiuoja apsipirkti į kaimyninę šalį ir žymiai mažiau suvartoja Lietuvoje įgyto alkoholio. Didžioji dalis Lietuvos alkoholinės pramonės įmonių nebesugeba realizuoti savo produkcijos šalies rinkoje ir patiria ženklus nuostolius. Šioje vietoje pasireiškia vyriausybės antieconomika, kai norėdami padidinti šalies biudžetą, seimo nariai priėmė neteisingus sprendimus, apsunkindami gamintojus didesniais akcizais, o vartotojus aukštesnėmis kainomis. Nebepadeda net ir prekybos centrų vykdomos reguliarios akcijos, kurių metų yra nukainojama viena ar kita alkoholinių prekių grupė. Vyriausybės geri norai, padidinus akcizus alkoholiui ir tabako gaminiams, norint sumažinti šių kenksmingų prekių vartojimą bei padidinti šalies biudžetą, atsisuko priešingu „lazdos galu“, kai vartotojai ne tik, kad nenustojė vartoti šių produktų, nes žalingų įpročių atsisakyti yra labai sunku, bet ir nuėjo į „šešėlį“. Sumažėjus atlyginimams, jie pradėjo vartoti menkos kokybės alkoholinius gėrimus, kuriuos įsigyja nelegaliu būdu, taip prisidėdami prie šešėlinės ekonomikos didėjimo. Taip pat dauguma fizinių asmenų įsigyja šių prekių iš kaimyninių šalių žymiai pigiau nei Lietuvoje, tokiu būdu vėlgi skatindami „šešėlį“, valstybės biudžeto mažėjimą bei šalies alkoholio pramonės žlugimą.

Nors VSAT dar nepateikia duomenų apie šių metų kontrabandinę veiklą, galima drąsiai teigti, kad tendencijos išliks tokios pačios, kontrabandos kiekiai didės, nes ekonominė padėtis mūsų šalyje nuo praeitų metų pabaigos iki šių dienų vis sunkėja ir vyriausybė priima sprendimus, kurie netenkina šalies gyventojų. Teorema – kai šalyje yra infliacija, didėja nedarbo lygis, turi mažėti kainų lygis ar bent jau neaugti, mūsų šalyje neveikia. Lietuvoje šios tendencijos nepastebėjome, todėl žmonės priversti ieškoti būdų, kaip išgyventi. Jie važiuoja į kaimynines šalis apsipirkti, įsiveža į šalį produktus, alkoholinius gėrimus, kurių, nors tiesiogiai ir negalime laikyti „šešėliniais“, tačiau nepamirškime ir apie tą faktą, kad namų ūkyje vykdoma prekyba, kai žmonės veža prekes iš kitų šalių ir realizuoja jas Lietuvos rinkoje – yra nelegalus verslas, nors ir smulkus. Bet mūsų laikais, kai Vyriausybė „nukarpo“ visas lengvatas, įstumia žmogų į kampa, brangus pasidaro kiekvienas litas, kurio netekimas skurdina šalį ir menkina jos gerovę. Todėl, mano manymu,

Vyriausybė turėtų pirmiausia pagelbėti šalies verslui, kad mūsų vartotojai neišvežtų šalyje uždirbtų lėšų į kaimynines šalis. Tada Vyriausybė galės bent kažkuria dalimi „užsilopyti“ savo biudžeto spragas. Taip pat nevertėtų kelti visuotinės panikos, pasitelkus žiniasklaidą. Ištyrus kaimyninių šalių vartotojų elgesį, galima teigti, kad jie į ekonominę krizę reaguoja ramiau nei Lietuvos piliečiai. Mūsų gyventojų būdo ypatybės lemia audringą reakciją į bet kokį įvyki, todėl žiniasklaida turėtų būti nukreipta optimistiškos tiesos skleidimo linkme. Jie turėtų parodyti tai, kas vyksta, tačiau ne tokiom sutirštintom spalvom, kaip tą daro dabar.

Taigi Valstybės valdžia turėtų vykdyti ekonomiškus, o ne antiekonomiškus veiksmus, kurie keltų mūsų šalies ekonomiką, o ne, priešingai, ją žlugdytų, verčiant žmonių Lietuvoj uždirbtas lėšas išleisti kaimyninėse šalyse.

Išnagrinėkime tabako gaminių kontrabandos tendencijas nuo 2001 iki 2008 metų.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
 Baltarusija	37 247	196 550	262 290	-	452 346	283 214	250 289	446 288
 Lenkija	48 800	2 773	2 973	2 880	29 741	56 433	398 483	825 682
 Rusija	140 826	195 626	1 194 670	2 388 460	2 596 501	2 155 062	1 824 962	672 268
Pajūris	4 390	3 800	5 650	5 049	7 843	261 408	-	90 614
 Latvija	23 800	77 238	116 970	288 178	307 827	236 825	139 149	127 980
Kiti VSAT padaliniai	-	-	-	-	-	-	199 500	169 291
IŠ VISO	255 143	475 987	1 582 553	3 223 646	3 394 258	2 992 942	3 365 323	2 332 123

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal VSAT duomenis.

10 pav. Lietuvos pasienyje sulaikyta tabako kontrabanda (pakeliais)

10 paveiksle matome, kad per keturis metus daugiausiai kontrabandinio tabako gaminių buvo įvežta iš Baltarusijos ir Rusijos. Kasmetinį kontrabandinių tabako prekių apimčių augimą galime paaiškinti didėjančiais Lietuvos akcizais tabako gaminiams, kurie sąlygojo vis didesnę žmonių norą pasipelnyti, atsivežant prekes iš šių šalių į Lietuvą, nes vis ženkliu ryškėjo šių prekių kainų skirtumai oficialiojoje šalies rinkoje ir neoficialiojoje. Remiantis seimo akcizo įstatymu nuo 2001 iki 2009 metų pradžios akcizo apmokestinimas tabako gaminiams Lietuvoje kito tokia tendencija:

Cigaretėms taikomi akcizo tarifai:

Cigaretės apmokestinamos taikant kombinuotą akcizo tarifą. Jį sudaro specifinis (litalis už 1000 cigarečių) ir vertybinis (procentais nuo maksimalios mažmeninės kainos) elementai. Kombinuoto akcizo tarifo apskaičiavimo tvarką nustato Vyriausybė ar jos įgaliota institucija.

Cigaretėms taikomas toks akcizo tarifas nuo 2001 metų sausio 1d: specifinis elementas – 30,2 lito ir vertybinis elementas – 10 procentų; nuo 2004 metų sausio 1 d.: specifinis elementas – 47,5 lito ir vertybinis elementas – 15 procentų; iki 2008 metų kovo 1 d.: specifinis elementas – 66 litai ir vertybinis elementas – 15 procentų; nuo 2009 metų sausio 1 d.: specifinis elementas – 79 litai ir vertybinis elementas – 20 procentų; nuo 2009 metų kovo 1 d.: specifinis elementas – 95 litai ir vertybinis elementas – 25 procentų; nuo 2009 metų rugsėjo 1 d. planuojamas: specifinis elementas – 132 litai ir vertybinis elementas – 25 procentų.

Šį įstatymą atitinka tabako ritinėlis, kuris (be filtro ar kandiklio) yra ilgesnis kaip 9 cm, bet ne ilgesnis kaip 18 cm, šiame Įstatyme laikomas dviem cigaretėmis; ritinėlis, kuris ilgesnis kaip 18 cm, bet ne ilgesnis kaip 27 cm, atitinkamai laikomas trimis cigaretėmis ir taip toliau.

Kitam apdorotam tabakui taikomi akcizo tarifai:

Nuo 2001 metų sausio 1d.:

- 1) Cigarams ir cigarilėms taikomas 30 litų už kilogramą produkto akcizo tarifas;
- 2) Rūkomajam tabakui taikomas 30 litų už kilogramą produkto akcizo tarifas.

Nuo 2004 metų sausio 1 d. iki dabar:

- 1) Cigarams ir cigarilėms taikomas 38 litų už kilogramą produkto akcizo tarifas;
- 2) Rūkomajam tabakui taikomas 111 litų už kilogramą produkto akcizo tarifas (Lietuvos respublikos akcizų įstatymas, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_i d=226951, 2001).

Šioje vietoje galima dar ryškiau pabrėžti tą faktą, kad žmonėms labai sunku atsisakyti žalingų įpročių. Todėl, esant bet kokioms ekonominėms sąlygoms, jie stengsis gauti norimą prekę. Didesni akcizai ir kainų kilimas, paskatina tik labai mažą procentą žmonių atsisakyti žalingų įpročių. Jie, priešingai, nueina į „šešėlį“, perka nelegaliai įvežtas į šalį, pigesnes cigaretes, nors jų kokybė, kaip jau ne kartą buvo įrodyta, yra žymiai prastesnė už Lietuvoje parduodamų tabako gaminių, kurių kokybė tikrinama pagal ES standartus. Čia ir vėl pasireiškia Vyriausybės antiekonomiškumas, kai varžant laisvą rinką, ribojant jos galimybes, nors ir gerais ketinimais, į Valstybės biudžetą nesurenkama tiek lėšų, kiek yra planuojama gauti iš akcizų, vartotojų sveikata žalojama prastesnės kokybės tabako gaminiais. Kai žmonių darbo užmokestis augančioje ekonomikoje kyla, žmonės nėra labai jautrūs kainų pokyčiams, tačiau šiais metais išsiskyniant ekonominei krizei, kiekvienas stengiasi taupyti ir progai esant, pasitraukia į „šešėlį“. Dauguma autorių, tame tarpe V. Gronskas, teigia, kad bet koks valstybės kišimasis į laisvą rinkos ekonomiką, žlugdo teisingą, sąžiningą verslą.

Taip pat galime pabrėžti, kad šalies muitinės darbuotojai, VSAT duomenimis, ypač spartaus technologijų kitimo amžiui tampa vis išradingesni ir jų darbo kokybė gerėja. Todėl sulaukytos

kontrabandos kiekis kasmet auga. Nors statistikai visame pasaulyje skaičiuojama, kad per metus yra pagaunama tik 10% visos kontrabandos kiekio. Ir reta valstybė gali pasigirti geresniais rezultatais (Sustiprinta sienos su Rusija apsauga cigarečių kontrabandininkus verčia rinktis kelius iš Latvijos, http://www.pasienis.lt/lit/Sustiprinta_sienos_su_Rusija_apsauga_cig/2018, 2008).

Kalbant apie kitas sritis, galima paminėti, kad Lenkija žymiai greičiau stengiasi įvykdyti ES normatyvus ir padidinti tabako gaminių kainas, todėl jų kaina šioje šalyje visada buvo aukštesnė nei Lietuvoje, automatiškai kontrabanda iš šios šalies kasmet iki 2004 metų mažėjo. Priešingai, „Dienas Bizness“ duomenis, Latvijoje akcizų dydis visus keturis metus buvo žymiai mažesnis nei Lietuvoje, tapachiai tabako gaminių kainos skyrėsi beveik 50%, todėl bandymai įsivežti kontrabandinių cigarečių iš šios šalies didėjo kas metus.

Stebint pokyčius nuo 2004 metų, matome, kad daugiausiai kontrabandinių cigarečių įvežta iš NVS šalių, nes, kaip jau buvo minėta, šiose šalyse tabako gaminių kainos yra žymiai mažesnės nei Lietuvoje. Kasmetinį kontrabandos kiekio kritimą galime paaiškinti šalies gerėjančia ekonomine situacija, kai žmonės galėjo sau leisti rūkyti geresnės kokybės tabako gaminius, kurie yra brangesni. Tačiau, jau 2008 metais pastebime kontrabandos didėjimą iš Baltarusijos, kuris susijęs su blogėjančia ekonomine padėtimi Lietuvoje.

Kontrabandos kiekio iš Rusijos valstybės mažėjimą galime paaiškinti susiklosčiusia teritorine padėtimi. Atvėrus ES šalių sienas, pasienio tarnybos buvo labai sustiprintos, kontrabandinių prekių įvežimas sugriežtintas, todėl atsirado mažiau savanorių rizikuoti savo „kailiu“ ir gabenti kontrabandą iš šios šalies. Valstybės sienos apsaugos tarnybos (Sustiprinta sienos su Rusija apsauga cigarečių kontrabandininkus verčia rinktis kelius iš Latvijos, http://www.pasienis.lt/lit/Sustiprinta_sienos_su_Rusija_apsauga_cig/2018, 2008) duomenimis, 2008 metais pasienio ruožas su Rusija buvo ypatingai sustiprintas, todėl kontrabandos apimtys sumažėjo 3 kartus. Tą lėmė 3 pagrindinės priežastys: iki 2007 m. pabaigos baigti visi už Šengeno priemonės programos lėšas finansuoti projektai (pastatytos naujos užkardos, prieplaukos, įsigyta įvairių sausumos ir plaukiojimo transporto priemonių, sienos stebėjimo ir kontrolės įrangos, čia patruliuoja modernūs pasieniečių sraigtasparniai (Pasikeitė cigarečių kontrabandos į Lietuvą kryptys, <http://vilniaus.diena.lt/naujienos/kriminalai/pasikeite-cigareciu-kontrabandos-i-lietuva-kryptys-195065>, 2009)), kuriuos įgyvendinus pasienyje su Rusija žymiai sustiprinta VSAT infrastruktūra ir įsigyta daug naujos modernios technikos. Antra, pasiteisino VSAT taktika, kai sienos su Rusija apsaugai stiprinti siunčiamos papildomos pareigūnų pajėgos iš kitų tarnybos rinktinių (specialiųjų paskirties būrių ekipažai su visa ekipuote, transporto priemonėmis bei kinologai su šunimis). Tai, kad pernai tris kartus sumažėjo per sieną su Rusija bandomos gabenti kontrabandos kiekiai, įtakojo ir VSAT Pagėgių rinktinės vadovybės pradėtos taikyti naujovės. Ši sieną su Rusija sauganti rinktinė laikosi sėkmingos taktikos neleisti kontrabandą Nemunu

bandantiems iš Kaliningrado srities gabenti asmenims net priartėti prie Lietuvos kranto. Čia dirbantys VSAT pareigūnai kur kas didesnę dėmesį skiria pažeidimų prevencijai, laikydamiesi nuostatos, kad žymiai tiksliau neleisti pažeisti sienos, o ne turimas jėgas skirti jau pažeidusiesiems ją gaudyti. Tokios gaudynės, po to prasidėję teisminiai persekiojimai kainuoja nemažus pinigus ir atima daug laiko, o bausmės pažeidėjams skiriamos nedidelės, dažniausiai administracinės (Pasikeitė cigarečių kontrabandos į Lietuvą kryptys, <http://vilniaus.diena.lt/naujienos/kriminalai/pasikeite-cigareciu-kontrabandos-i-lietuva-kryptys-195065>, 2009). Trečia, pastaruoju metu pasieniečių operatyvininkams pavyko neutralizuoti čia veikusias įtakingiausias kontrabandininkų gruputes ir jų organizatorius (Sustiprinta sienos su Rusija apsauga cigarečių kontrabandininkus verčia rinktis kelius iš Latvijos, http://www.pasienis.lt/lit/Sustiprinta_sienos_su_Rusija_apsauga_cig/2018, 2008). Dėl šių priežasčių neteisėtai kirsti sieną su kontrabandiniu kroviniu šiuo metu baiminamasi.

Žiūrint į ateitį, galima spėti, kad kontrabandos kiekis iš šių šalių turėtų padidėti, tikriausiai jis nepasieks ankstesnių metų rodiklių, tačiau norinčių pasipelnyti tikrai atsiras. Nes paklausa šioms prekėms yra labai gausi, o darbo užmokesčio mažėjimas, ekonominė krizė ir t.t. nepalieka žmogui galimybės pasirinkti geresnės kokybės prekių atitinkamomis kainomis. Todėl „šešėlis“ šioje srityje yra labai ryškus.

Kontrabandinių tabako gaminių iš Latvijos mažėjimą įtakojo didėjančios kainos ir keliami akcizai. Kainoms beveik susivienodinus, sumažėjo ir nelegalus šių prekių įvežimas į Lietuvą. Tačiau kontrabandiniai rusiški rūkalai, gabenami per Latvijos valstybę į Lietuvą, įvežami per buvusius pasienio kontrolės punktus, kur šiuo metu asmenų ir prekių judėjimas yra visiškai laisvas.

VSAT duomenimis, Latvijos juodojoje rinkoje kontrabandinių cigarečių kaina yra mažesnė nei tos pat rūšies rūkalų Lietuvos juodojoje rinkoje. Pavyzdžiui, Latvijoje neteisėtai tiesioginiam vartotojui parduodamas rusišku cigarečių „Saint George“ pakelis kainuoja apie 2 – 2,20 Lt, tuo tarpu Lietuvoje rūkaliams jo kaina yra apie 2,60 – 2,70 Lt. Todėl kontrabandinių prekių srautas į Lietuvos valstybę yra pakankamai didelis.

Minėtą tendenciją patvirtina ir šių metų kovo mėnesį VSAT atlikta tarptautinė operacija, kai Lietuvoje ir Latvijoje pavyko sulaikyti daugiau kaip 3 mln. Lt vertės kontrabandinių rūkalų krovinį. Pasieniečių operatyvininkai Lietuvoje sulaikė vilkiką, kuriuo gabenta 260 tūkst. pakelių cigarečių „Jin Ling“ su rusiškais banderolėmis. Tuo pačiu metu dalyvaujant Lietuvos VSAT operatyvininkams Latvijoje sulaikytas ir kitas į Lietuvą turėjęs važiuoti vilkikas, kuriame ir šalia esančioje sodyboje buvo 390 tūkst. pakelių cigarečių, kurių vertė siekė beveik 2 mln. Lt.

VSAT prognozuoja, kad ateityje daugės atvejų, kai bus sulaikomi didesni kiekiai kontrabandinių cigarečių, atgabentų iš Latvijos ir skirtų Lietuvos juodajai rinkai, taip pat paruoštų išgabenti į Vakarų Europą. Todėl, kad Europos Sąjungos šalyse už kontrabandines rusiškas

cigaretes gaunamas didelis pelnas. Pavyzdžiui, Lietuvoje cigarečių blokas „Jin Ling“ perkamas už 17 - 18 Lt, o nugabentas į Didžiąją Britaniją parduodamas triskart brangiau – už 54 Lt.

Kontrabandinio tabako didėjimą per Lenkijos sieną įtakojo kontrabandininkų taktikos pasikeitimas. Sustiprinus pasienio ruožus su Rusijos valstybę, apskruoliai pradėjo ieškoti naujų kelių, gabendami prekes iš Rusijos per Lenkiją. Iš Lenkijos į Lietuvą ir kitas ES šalis. Kadangi pasienio ruožai tarp ES šalių yra mažai kontroliuojami, susekti kontrabandininkus ypač sunku, bet įmanoma.

Šiomet Lietuvoje prognozuojama, kad mažmeninė populiariausių cigarečių pakelio kaina rugsėjį padidės - 1 litu ir 24 centais.

Manoma, kad toks populiariausių cigarečių pabrangimas lems ir kontrabandos srautų didėjimą. Mažėjant gyventojų perkamajai galiai, tai neabejotinai turės įtakos vartotojų pasirinkimui, kurių dalis sieks įsigyti pigesnių, neteisėtai į Lietuvą atgabentų kontrabandinių ar falsifikuotų rūkalų (Pasikeitė cigarečių kontrabandos į Lietuvą kryptys, <http://vilniaus.diena.lt/naujienos/kriminalai/pasikeite-cigareciu-kontrabandos-i-lietuva-kryptys-195065>, 2009).

Taigi apibendrinus bendras kontrabandos tendencijas ir šiai dienai turimus duomenis, galima drąsiai teigti, jog kontrabandinė veikla ekonominės krizės akivaizdoj klesti. Muitinės pareigūnų teigimu, kontrabandos kiekiai tikrai išaugs. Vien nuo metų pradžios užfiksuota virš 112 kontrabandos įvairiuose Lietuvos pasieniuose atvejų. 90% sulaikytos kontrabandos sudarė tabako gaminiai, daugiausiai rusiškos kilmės. Likusi dalis buvo neteisėto alkoholio, kuro ir kitų prekių. Preliminariais duomenimis šiais metais tabako gaminių akcizai padidės dar kartą rugsėjo mėnesį, kas įtakos vis didėjantį kontrabandos apimčių kiekį. Vienintelis išsigelbėjimas yra pasienio ruožų stiprinimas ir pareigūnų griežtumas bei akilumas.

3. ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS MASTAI IR PRIEŽASTYS LIETUVOS VERSLE

Temos aktualumas – šešėlinei ekonomikai, jos mastams, tendencijoms, priežastims bei pasireiškimo šaltiniams mūsų dienomis skiriama vis daugiau dėmesio. Kol kas tai labai subjektyvus dalykas, kurio įvertinti visapusiškai negali nei vienas specialistas. Jos daroma žala šalims apytiksliai lygi 35,2% oficialaus BVP. Todėl pasirinkau šią temą, norėdama išsiaiškinti, koku mastu pasireiškia šešėlinė ekonomika Lietuvoje, kokios jos pasireiškimo pagrindinės priežastys bei tendencijos ekonominės krizės metu.

Empirinio tyrimo tikslas – įvertinti šešėlinės ekonomikos fenomeną Lietuvos rinkoje naudojant tiesioginį apklausos metodą.

Empirinio tyrimo uždaviniai:

- Apklausti įvairių verslo sektorių darbuotojus bei vadovus pagal parengtą anketą;

- Įvardinti pagrindines priežastis, kodėl įmonės „traukiasi į šešėlį“;
- Įvertinti šešėlinio verslo tendencijas Lietuvos versle;
- Pateikti pasiūlymus šalies šešėlinės ekonomikos mastams mažinti.

Pasirinkau tiesioginį šešėlinės ekonomikos tyrimo metodą, norėdama asmeniškai bendrauti su respondentais, atskleidžiant ne tik atsakymų turinį, bet ir kontekstines mintis, patirtus pavyzdžius. Norėjau sužinoti detalizuotą informaciją apie šešėlinės ekonomikos struktūrą. Pokalbio metu, sužinojau ne tik atsakymus į suformuluotus klausimus, bet taip pat ir bendravimo metu iškilusias idėjas ir mintis. Anketoje yra uždari ir atviri klausimai (žr.2 Priedas), todėl, atsakant į atviro tipo klausimus, respondantai nebuvo „įstumti“ į rėmus ir priversti pasirinkti kažkurį, iš anksto paruoštą atsakymą, jie pasidalino savo mintimis, viltimis, prognozėmis.

Savo darbui iškėliau sekančias hipotezes (H):

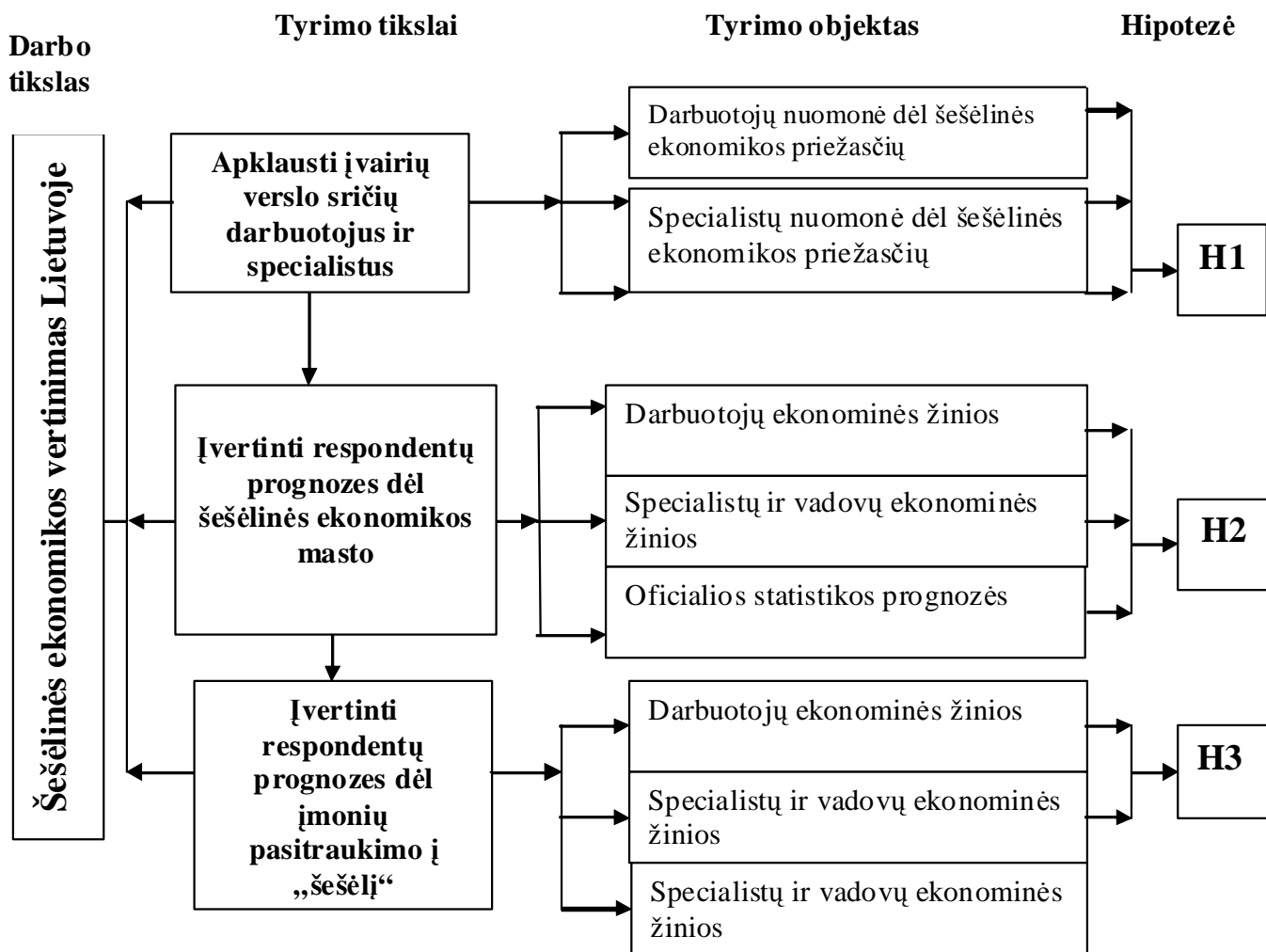
- Šešėlinės ekonomikos mastus labiausiai įtakoja neteisingi valstybės institucijų sprendimai ir didėjantys mokesčiai bei akcizai (H1);
- 2009 metais neapskaitytos ekonomikos mastas išaugs iki oficialiai prognozuoto 23% BVP (H2);
- Šiomet į „šešėlį“ (bent dalinai) pasitrauks daugiau 40% Lietuvos įmonių (H3).

Tyrimo objektas – šešėlinė ekonomika ir antieconomika.

Tyrimo imtis – buvo pasirinkta 49 Lietuvos įmonės ir išsiųsta 197 anketų darbuotojams.

Tyrimas organizuotas palaipsniui. Iš pradžių buvo pasirinktos įvairių ekonominių sričių įmonės, respondantai padalinti į dvi pagrindines grupes – darbuotojus ir aukštesnio rango vadovus, ekonominių veiksmų žinovus. Pagal respondentų grupes sudaryta anketa (žr. 2 Priedas). Dalis anketų, darbuotojams - buvo išsiuntinėtos elektroniniu paštu, kita dalis – skirta vadovams, buvo apdorota tiesioginio susitikimo metu.

Sekančiame puslapyje pavaizduotoje schemoje matome sąryšį tarp tyrimo tikslų, objektų ir hipotezių, kurios darbo pabaigoje bus priimtos arba atmestos.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

11 pav. Tyrimo tikslai, objektai ir hipotezės.

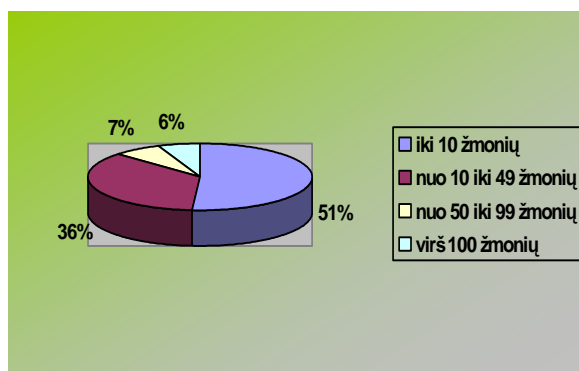
Šešėlinės ekonomikos mastai Lietuvos versle

Šioje dalyje bus analizuojami klausimyno gauti atsakymai, jie bus sisteminami, pateikiami bendri rezultatai, išryškintos pagrindinės šešėlinės ekonomikos tendencijas Lietuvos versle.

Pagal pasirinktą temą buvo atliktas tyrimas, kurio metu buvo išsiųstos 197 iš anksto paruoštos anketos (žr. 2 Priedas) į 49 Lietuvos įmones. Respondentai parinkti pagal veiklos sritis – kuo įvairesni. Bendrauta su 19 įmonių vadovais, finansų bei planavimo vadovais, direktoriais. Iš 197 anketų, atsakymų gauta – 39, sugadintos – 23 anketos.

Į klausimą, kiek asmenų (įskaitant jus pačius) dirba Jūsų valdomoje įmonėje ar įmonėje, kurioje Jūs dirbate, respondentų atsakymai pasiskirstė sekančiai: 51% atsakė, kad įmonėje dirba iki 10 žmonių, 36% - nuo 10 iki 49, 7% - nuo 50 iki 99 ir 6% - virš 100 darbuotojų. Toks

pasiskirstymas parodo, kad Lietuvoje vyrauja smulkus ir vidutinis verslas. Respondentų nuomone, dirbant mažesniame kolektyve, susiklosto „šiltesni“ santykiai tarp darbuotojų, vadovams lengviau sekasi suburti draugišką kolektyvą ir pasitikėjimo lygis tarp vadovų ir pavaldinių yra pakankamai aukštas, todėl šiose įmonėse žymiai lengviau nuslėpti nepageidaujamą informaciją nuo Valstybinės mokesčių inspekcijos bei vyriausybės.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

12 pav. Atsakymų pasiskirstymas pagal darbuotojų skaičių

Tarp respondentų įmonių daugiausia įregistruota Uždarytųjų akcinių bendrovių (UAB) - 83% , beveik po lygiai pasiskirstė individualių įmonių (IĮ) – 8% ir akcinių bendrovių (AB) - 6%, mažiausiai buvo valstybinių įstaigų - 1% ir ne pelno siekiančių organizacijų - 2%. Tai parodo, kad mūsų ekonomika yra pakankamai nestabili ir verslininkai yra linkę steigti UAB‘us, kurių atsakomybė yra ribota, savininkai už įmonės išsipareigojimus atsako tik į įmonę įneštu turtu, t.y. įmonės turtu, o ne asmeniniu turtu, kaip IĮ. Pastarąsias renkasi fiziniai asmenys, kurie neturi pradinio įstatinio kapitalo UAB įsteigimui. Tuo pačiu, jei savininkai neatsako savo asmeniniu turtu už įmonės išsipareigojimus, jie gali drąsiau elgtis ir vykdyti šešėlinę veiklą.

Nagrinėjant darbuotojų pasiskirstymą pagal lytis, stebima tokia tendencija: dažniausiai (98%) įmonių savininkais būna vyrai ir tik retais (2%) atvejais – moterys. Respondentų teigimu, jų valdomose įmonėse moterys tik formaliai įrašytos į valdančiųjų gretas. Dažniausiai jos būna akcinių žmonių ir įmonių veikloje bei valdyme nedalyvauja. Taip pat matome, kad šeimos nariai nėra taip dažnai įdarbinami, kaip draugai ar pažįstami, atitinkamai įmonėje dirba apie 4 šeimos nariai ar giminės ir apie 10 draugų, pažįstamų. Lyginant lyčių pasiskirstymą, moterų tarp šeimos narių dirba 79% , o vyrų tik 21% . Paklauius, kodėl yra toks pasiskirstymas, respondantai atsakė, kad dažniausiai dirbantys šeimos nariai būna žmonos, dukros ir pan., kurios dirba administracinį, pagalbinį darbą, rečiau – vyriškos lyties atstovai, kurie, dažniausiai, turint galimybę, įsteigia savo įmones. Taip pat buvo pabrėžta, kad steigiant verslą, vadovai linkę kuo mažiau dirbinti šeimos narių dėl asmeninių priežasčių, apkalbų, nesutarimų ir pan. Todėl vadovai jie samdo pašalinius asmenis arba draugus, pažįstamus, o į savo pagalbininkus dažniausiai pasirenka vyriškos giminės

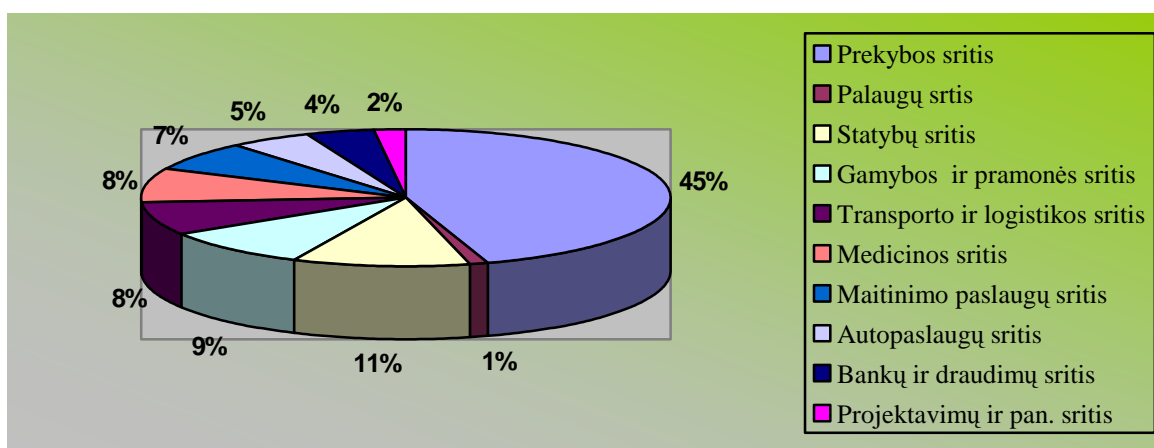
atstovus iš bendravimo rato, taigi procentinis pasiskirstymas yra priešingas giminių ryšiams, atitinkamai - 61% vyrų ir 39% moterų. Paklauius, kokius postus užima šie žmonės, vadovai atsakė, kad vyrai dažniausiai dirba jų pagalbininkais, skyrių vadovais, vadybininkais, atstovais, o moterys – dirba darbus, kurie reikalauja kruopštumo, dažniausiai tai būna buhalterės, reprezentatorės, rečiau vadybininkės. Paklauius, su kuo jie būtų labiau užtikrinti bet kokioje situacijoje (tame tarpe ir vykdant ne visai teisėtą veiklą) – visi vienbalsiai atsakė, kad su vyriškos giminės atstovais, todėl į savo artimas gretas mieliau renkasi vyriškos giminės draugus, pažįstamus.

Renkantis kvalifikuotus darbuotojus vis daugiau reikalaujama bent aukštesniojo (koleginio) išsilavinimo atestato. Nekvalifikuotų darbuotojų paklausa vis mažėja ir lieka tik fizinio darbo reikalaujančiose srityse, tokiose kaip statybos, autopaslaugos ir pan. Respondentai atsakė, kad jų įmonėse dirba 89% kvalifikuotų darbuotojų ir 11% - be kvalifikacijos. Lyčių pasiskirstymas pagal kvalifikacijos lygį buvo sekantis: 63% - kvalifikuotų vyrų ir 37% - kvalifikuotų moterų. Ne kvalifikuoti - 91% vyrų ir tik 9% moterų. Kaip anksčiau minėta, tokį pasiskirstymą galime paaiškinti darbais, kuriuose reikalinga fizinė darbo jėga. Moterys šiose įmonėse daugiau dirba protinį darbą nei fizinį, todėl susidarė tik keli procentai moterų, kurios dirba šiose įmonėse be aukštojo diplomo. Tuo pačiu galime pažymėti, kad srityse, kur reikalinga fizinė darbo jėga, dirba vyriškas kolektyvas, ryškiau pasireiškia šešėlinė ekonomika. Vyrų labiau linkę rizikuoti iš prigimties, todėl vykstant ekonominiams pokyčiams, ypatingai esant ekonomikos regresijai, jie ryžtingiau imasi visų įmanomų priemonių, kad jų ekonominė padėtis būtų stabili ir užtikrintų šeimos gerovę.

Stebint pasidalijimą atlyginimo atžvilgiu ryškėja bendra tendencija – vyriškos giminės atstovų algos didesnės. Išanalizavus intervalinį pasiskirstymą, matome, kad daugiausiai (53%) darbuotojų gauna iki 1000Lt atlyginimą, jų tarpe 16% vyrų ir net 84% moterų. Atlyginimą nuo 1001Lt iki 2000Lt gauna 35% darbuotojų, tarp jų 44% vyrų ir 56% moterų. Virš 2001Lt gauna 11% darbuotojų, tarp kurių 59% vyrų ir 11% moterų. Bei 1% respondentų įmonėse dirba neapmokamų darbuotojų, tarp kurių 2% vyrų ir net 98%. Respondentai pažymėjo, kad neapmokami darbuotojai būna tik praktikantai, kurie įmonėje labai trumpą laiką semiasi žinių (1-2 mėnesius). Kaip teigia vadovai, atlikti neapmokamą praktiką dažniausiai sutinka merginos, nes jos labiau vertina praktines, iš įmonės gaunamas žinias, vaikinai į praktiką žiūri kaip į bet kurią kitą darbą, už kurią turi būti mokama, todėl ir ryškėja toks pasidalijimas tarp neapmokamų darbuotojų lyčių. Respondentai buvo klausiami, kokio dydžio oficialų atlyginimą jie gauna, tuo tarpu vadovai buvo paklausti ir apie neoficialius priedus. 95% apklaustųjų teigė, kad esant tokiai rinkos situacijai, mažėjant įmonės pelningumui, apyvartai, jie labiau linkę rizikuoti ir dalį atlyginimo mokėti „juodais“ pinigais, tuo pačiu mažindami savo mokestines išlaidas. Vadovai pabrėžė, kad esant tokiai mokesčių sistemai, vyriausybė pati priverčia smulkųjį ir vidutinį verslą trauktis į „šešėlį“. Jų teigimu, geriau nuslėpti

dalį lėšų nuo valstybinės mokesčių inspekcijos nei leisti įmonei bankrutuoti ir atleisti visą savo personalą. Tuo pačiu papildžius Lietuvos bedarbių gretas ir skurdinant Darbo biržų fondą. Tai buvo vienas pagrindinių pasiteisinimų, kodėl vadovai būtų linkę rizikuoti ir mokėti dalį atlyginimų „vokeliuose“. Jie taip pat pripažino, kad esant teisingai, stabiliai mokesčių sistemai, didžioji dalis (79%) savo verslo neslėptų „šešėlyje“.

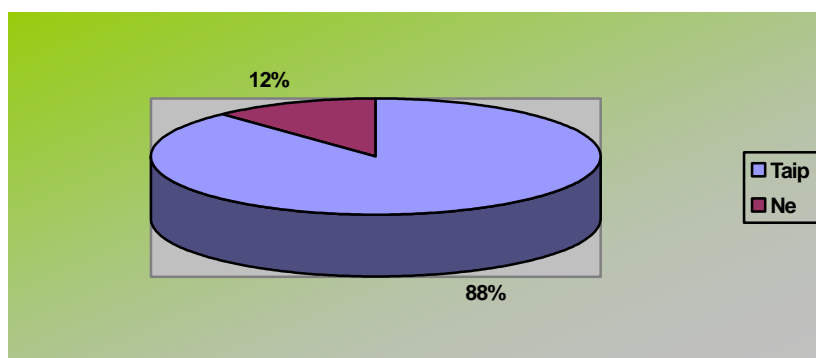
Pagal įmonės, kurioje dirba respondentai, veiklos kryptį, pasiskirstymas vyko sekančiai: daugiausiai - 45% dirba prekybinės paskirties įmonėse, mažiausiai – 1% dirba teisinių paslaugų įmonėse. Kitų respondentų veiklos sritys pasiskirstė taip: 11% statybos paslaugas teikiančių įmonių, 9% - gamybos ar pramonės įmonių, 8% - transporto paslaugų ar logistikos įmonių, 8% - medicininės paslaugas teikiančių įmonių, 7% - kavinių, barų, restoranų ar kito panašaus profilio paslaugų įmonių, 5% - autotransporto remonto įmonių, 4% - bankų ar draudimo kompanijų, 2% - projektavimo, mokslinių bei kitų tyrimų, architektūros paslaugų įmonių. Tokių sričių pasiskirstymą lemia darbuotojų veiklos ir darbo vietos specifikos, taip pat jų procentalus pasiskirstymas Lietuvos rinkoje. Darbuotojai, kurių darbo vieta yra nepastovi, nuolat kintanti, kai jų veiklos specifika neįpareigoja darbuotojų dirbti ofise, prie kompiuterio, turi mažiau galimybių atsakyti į jiems išsiųstas anketas, todėl atsakymų iš statybinių, autopaslaugų ir pan. įmonių buvo gauta mažiau nei iš „ofiso“ veiklos kompanijų. Kalbinant įmonių vadovus buvo pastebėta, kad visų sričių vadovai pateisina „šešėlinę“ ekonomiką, esant šių dienų rinkos aplinkybėms, tačiau neapskaitytos ekonomikos pasireiškimas labiau matomas srityse, kurios reikalauja daugiau fizinės nei protinės veiklos, tokiose kaip: statybų sektorius, autopaslaugų sektorius ir pan. Tuo pačiu didesnę veiklos patirtį turinčios įmonės vengia kalbėti ir atsakinėti į klausimus apie nelegalią veiklą. Tokiose įmonėse, kaip projektavimo, architektūros, medicininės paslaugas teikiančiose ir pan. „šešėlinė“ ekonomika pasireiškia labai ryškiai, tačiau apie tai kalbama tik pusę lūpų.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

13 pav. Atsakymų pasiskirstymas pagal verslo sritis

Į klausimą, ar Jūsų draugų ar pažįstamų tarpe žinoma atveju, kai žmonės susiduria su šešėline ekonomika, 88% respondentų atsakė – taip, 12% - ne. Šie skaičiai rodo, kad mūsų šalyje šešėlinė ekonomika yra labai giliai įsišaknijus ir beveik kiekvienas tiek dirbantis, tiek nedirbantis žmogus yra su ja susidūręs. Šitą faktą patvirtina ir sekančio klausimo (Ar Jūs asmeniškai esate susidūrę su šešėline ekonomika? Kokiu būdu?) atsakymai - 79% - taip, 21% - ne. Taigi 3 iš keturių respondentų nors kartą gyvenime yra davę „kyšius“ gydytojams, auto apžiūrų darbuotojams, aukštiesiems pareigūnams, policijos patrulio darbuotojams, gavę atlyginimus „vokeliuose“, vežę kontrabandines prekes iš kaimyninių šalių, kurias į Lietuvos Respubliką įvežti draudžiama, pirkę paslaugas ar prekes, už kurias kasos aparato kvitų nėra gavę ir t.t.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

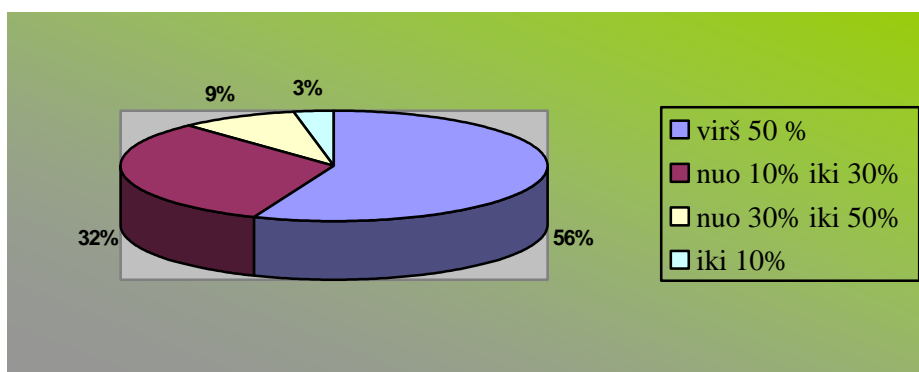
14 pav. Atsakymų pasiskirstymas dėl „sisdurimo“ su šešėline ekonomika

Pagal darbo vietą respondentų atsakymai pasiskirstė taip: 91% darbuotojų turi pastovią darbo vietą (nepriklausomą nuo namų), 6% - turi dalinai fiksuotą darbo vietą, 2% - dirba namuose, 1% - neturi fiksuotos darbo vietos. Darbuotojai, kurių darbo vieta nėra fiksuota, gali laisviau elgtis, nes nėra pastoviai stebimi. Jie dažniau susiduria su šešėline ekonomika.

Išnagrinėjus nuomones apie tai, kuriose veiklos srityse šiais bei ateinančiais metais labiausiai pasireikš šešėlinė ekonomika, buvo patvirtintos anksčiau išsakytos tezės. Respondentų nuomone, šešėlinė ekonomika labiausiai pasireikš medicininės paslaugas teikiančiose įmonėse - 25% bei autotransporto remonto įmonėse - 20%, taip pat statybos paslaugas teikiančiose įmonėse - 15% bei prekybinės paskirties įmonėse - 13%. Mažiau ji turėtų būti pastebėta teisinių paslaugų įmonėse - 7%, maitinimo įstaigose bei projektavimo, mokslinių bei kitų tyrimų, architektūros paslaugų įmonėse - 6%, gamybos ar pramonės įmonėse - 4%, transporto paslaugų ar logistikos įmonėse - 3%, bankuose ar draudimo kompanijose - 1%. Paprašius argumentuoti savo atsakymus, respondentai atsakė, kad dažniausiai su šešėline ekonomika susiduria medicinos įstaigose: pas odontologus, chirurgus ir t.t., kai už sumokėtas paslaugas negauna kasos kvito ir norint gauti geresnį aptarnavimą, tenka duoti gydytojams „kyšį“. Ta pati situacija susidariusi ir autotransporto paslaugų įmonėse, kuriose už padarytą darbą klientai negauna nei kvitų, nei garantijų, tiesiog tiki paslaugų tiekėjų garbės žodžiu ir moka tiek, kiek paprašomi. Statybų sektoriuje vykdomi dvejopi

nelegalūs veiksmai. Žmonės perka iš darbų vykdytojų statybines medžiagas, kurias šie „sutaupė“ didelių objektų statybose, pigiau. O kiti – moka už statomus namus ar kitus pastatus pagal darbų vykdytojo pateiktą sąmatą, kurioje pastarieji įrašo tiek medžiagų, kiek nori. Ir galutiniam rezultate užsakovas yra apgaunamas, visos medžiagos neišnaudojamos, o parduodamos „į kairę“. Kalbant apie prekybinės paskirties įmones, respondentai pažymėjo ofšorines kompanijas, kurios steigiamos mažesnių mokesčių šalyse ir kur prekės realizuojamos brangiau nei registravimo šalyje. Visų kitų sričių atvejai panašūs – „kyšiai“, susitarimai tarp pažįstamų, kai sąskaitos išrašomos tokioms sumoms, kurių reikia pirkėjui ar pardavėjui ir pan.

Atsakymai į sekantį klausimą buvo kiek netikėti, nes 56% respondentų prognozavo, kad į „šešėlį nueis“ virš 50% Lietuvos įmonių. 32% pažymėjo, jog į „šešėlį“ turėtų pasitraukti nuo 10% iki 30% įmonių, 9% - nuo 30 iki 50% kompanijų ir 3% - iki 10%. Specialistų ir ekonomistų nuomone, įmonių, kurios bent dalį savo veiklos vykdys šešėlyje bus virš 40%. Taigi galime daryti prielaidą, kad šiuo klausimu dirbantieji žmonės, kurie mato visą susiklosčiusią padėtį „iš vidaus“ gali daryti tikslesnes prognozes nei ekspertai, kurie vertina padėtį tik pagal tam tikrą standartą, skaičiavimus. Jie neturi galimybių apklausti kiekvieną Lietuvoje dirbantį asmenį, todėl susumavus bendras prognozes, daroma išvada, kad į šešėlį pasitrauks nuo 40% iki 50% visų Lietuvos ūkinių subjektų.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

15 pav. Atsakymų pasiskirstymas dėl įmonių pasitraukimo į „šešėlį“

Tiek ekspertų, tiek respondentų nuomone svarbiausios priežastys, lemiančios šešėlinės ekonomikos augimą yra: rinkos aplinkybės (29%), augantis nedarbas (21%), akcizų dydžių pokyčiai (19%) bei valdžios daromi sprendimai (15%), kurie ir susiveda į visas blygybes bendrąja prasme. Nes valdžia nusprendžia, kaip vykdys monetarinę šalies politiką, kokias ekonomines tendencijas skleis, kaip administruos mokesčius ir t.t. Taip pat respondentai pažymėjo, kad ne mažiau svarbūs veiksniai, įtakojantys šešėlinės ekonomikos augimą, yra mokesčių didinimai (11%) ir korupcija (5%) tarp įvairaus rango vadovų, darbuotojų ir pan.

Atsakant į klausimą, kiek (%) BVP, Jūsų manymu, šiais metais sudarys šešėlinė ekonomika, buvo gauti sekantys rezultatai: 74% respondentų mano, kad šešėlinė ekonomika šiais metais pakils nuo 19% iki 25% BVP, pažymėję, kad labiausiai tikėtinas yra viršutinis skaičius, t.y. 25%. 15% dalyvių prognozuoja, kad šešėlinė ekonomika išaugs nuo 26% iki 35% BVP. Ir likę 11% pasiskirstė po 6% - kad šešėlinė ekonomika užaugs virš 36% BVP ir 5% respondentų pasakė, kad jų manymu, šešėlinės ekonomikos mastai liks, kaip ir 2008 metais, ir sudarys tik 18% BVP. Toks atsakymų pasiskirstymas paaiškinamas tuo, kad dauguma verslu besidominčių žmonių, susipažįsta su ekonomine informacija kasdien, todėl jų atsakymai gali būti įtakoti ir oficialių statistinių duomenų.

Kalbant apie kontrabandą, respondentai atsiliepė apie ją tolerantiškai, jie pripažino, kad pakėlus akcizus, vyriausybė nepaliko žmogui išeities, todėl jis stengiasi įsigyti prekių už mažesnę kainą nei yra rinkoje. Respondentai pabrėžia, kad daugiausia į šalį įvežama rusiškų kontrabandinių tabako gaminių (69%) bei alkoholio gaminių (21%). Taip pat kuro (6%) bei kitų prekių (4%), tokių kaip maisto produktai, vaistai, drabužiai ir pan.

98% respondentų atsakė, kad, jų manymu, šiais bei ateinančiais metais kontrabandos kiekis augs ir tik 2% respondentų manė, kad išliks toks pats kiekis. Apklausus muitinių postų pareigūnus, vienareikšmiškai buvo atsakyta, kad kontrabanda šiais metais augs, nes yra padidinti šalies akcizai ir kaimyninių šalių kainos populiariausioms prekėms, tokioms kaip tabako gaminiai bei alkoholio gaminiai, yra žymiai mažesnės nei mūsų šalyje. Paklausus, kiek didės kontrabanda šiais metais, muitininkai atsakė panašiomis tendencijomis, kaip ir dauguma respondentų, kad ji didės apie 25%. Respondentų nuomonės pasiskirstė sekančiai: kontrabanda didės nuo 10% iki 30% atsakė 63% respondentų, didės iki 10% atsakė 23% respondentų, didės nuo 31% iki 50% atsakė 8% respondentų ir, kad didės virš 50% atsakė 6% respondentų.

REZULTATAI

Taigi atlikus šešėlinės ekonomikos fenomeno vertinimą Lietuvos rinkoje naudojant tiesioginį apklausos metodą, pagal iškeltus uždavinius ir hipotezes, gauti sekantys rezultatai:

- ✓ Buvo apklausti 39 įvairių sektorių darbuotojai ir 19 vadovų, finansų ir planavimo vadovų bei direktorių;
- ✓ Įvardintos pagrindinės priežastys, dėl kurių įmonės „traukiasi į šešėlį“: rinkos aplinkybės, šiuo atveju, ekonominė krizė, augantis nedarbas, akcizų tarifų pokyčiai bei valdžios daromi sprendimai sudarė 84% visų respondentų atsakymų, kitus 16% apėmė mokesčių didinimas ir korupcija;
- ✓ Įvertinta šešėlinio verslo Lietuvoje tendencija: 74% respondentų mano, kad šešėlinė ekonomika šiais metais sudarys apie 25% šalies BVP, t.y. augs 7% palyginus su 2008 metais;
- ✓ Iškelta hipotezė, kad šešėlinės ekonomikos mastus labiausiai įtakoja neteisingi valstybės institucijų sprendimai ir didėjantys mokesčiai bei akcizai, tyrimo metu buvo patvirtina;
- ✓ Antroji hipotezė, kad šešėlinė ekonomika išaugs tik iki 23% šalies BVP, buvo atmesta, nes tyrimo dalyvių manymu, ji išaugs iki 25% BVP;
- ✓ Trečioji hipotezė taip pat buvo atmesta, nes respondentai teigė, kad šiemet į „šešėlį“ pasitrauks daugiau nei 50% Lietuvos įmonių.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Pagal iškeltus uždavinius, pateikiu tokias išvadas:

1. Šešėlinė ekonomika – tai tokia ekonominė veikla, kuri nežinoma mokesčių rinkėjams ir vyriausybės statistinėms tarnyboms. Skiriama oficialiai apskaitoma ir neapskaitoma ekonomika. Neapskaitoma ekonomika gali būti legali ir nelegali. Legali veikla - tai įstatymais neuždrausta veikla, tačiau ji neregistruojama, nesilaikoma įstatymais nustatytų standartų. Legali veikla skirstoma į formalųjį ir neformalųjį sektorius. Formaliam sektoriui priskiriama gamyba ir paslaugos, apie kurias valstybės institucijos nežino, nes nemokami mokesčiai. Neformaliajam sektoriui priskiriami tie ūkio subjektai, kurie remiasi namų ūkio veikla ir teikiamomis paslaugomis. Nelegali veikla – įstatymais uždraustų paslaugų ir prekių gamyba, legali gamybinė veikla, kurią vykdo neturintys leidimo arba kompetencijos asmenys ar jų grupė.

Antieconomika – tai visuomenės tikrovės aspektas, atspindintis antiturta ir antiverslą, t.y. privačių ir viešųjų blogybių judėjimą, taip pat valstybės valdžios įsikišimą į laisvąją rinkos ekonomiką.

Šešėlinės ekonomikos ir antieconomikos sąvokos yra glaudžiai susijusios ir sietinos tais pačiais trimis požymiais: oficialumo, ekonomiškumo – antiekonomiškumo ir registruojamumo.

2. Šešėlinės ekonomikos *augimo priežastys yra labai įvairios* ir kiekvienai šaliai ar regionui gali būti individualios, t.y. vengimas mokėti mokesčius ir socialinio draudimo įmokas, verslo reguliavimai, didelė vyriausybės intervencija, palanki socialinės gerovės sistema, reguliavimai darbo rinkoje ir dideli darbo užmokesčio kaštai, viešai teikiamų paslaugų kiekybės ir kokybės sumažėjimas, netobuli ir nestabilūs įstatymai, išimtys, privilegijos, skurdas, užsienio prekybos suvaržymai, ir netgi esant palankiai verslo aplinkai ir įstatymų bazei - kultūriniai ir istoriniai veiksniai.

Šešėlinio verslo formalizavimas valstybės lygmenyje yra svarbus faktorius kovojant su biudžeto deficito problema bei norint priimti teisingus sprendimus svarbiausiais ekonomikos klausimais. Verslo lygmenyje – kovojant su nesąžininga konkurencija, kurią sukuria šešėlinis verslas. Sąžiningų piliečių lygmenyje – kovojant su padidėjusiais mokesčiais, kuriuos iššaukia biudžeto deficitas. Kovoti su šešėline ekonomika galima naudojant „spaudimo“ faktorių, kuris propaguoja didesnes bausmes negu potenciali ekonominė nauda veikiant šešėlyje arba naudojant pozityvesnį „traukimo“ faktorių, teikiant pagalbą tiems, kurie norėtų grįžti į formalią veiklą.

3. Egzistuoja trys skirtingi būdai šešėlinei ekonomikai matuoti. *Tiesioginis būdas*, apimantis savanorių apklausas ir mokesčių reviziją, teikia detalią informaciją apie šešėlinės ekonomikos veiklas ir struktūrą ir sudėtųjų, kurie dirba joje, tačiau negali įvertinti šešėlinės ekonomikos augimo

per ilgesnį laiko tarpą bei įvertinti visų jos veiklų. *Netiesioginis būdas* apima nesutapimų būdus (įvairiose rinkose, darbo rinkoje bei valiutų rinkoje) bei elektros būdą. Minusas tas, kad nesutapimai gali kilti dėl įvairių priežasčių, nesusijusių su šešėline ekonomika, o naudojant elektros būdą neįvertinami kiti alternatyvūs energijos šaltiniai. Priešingai tiesioginiam ir netiesioginiam būdai, analizuojantiems *vieną* kurią nors sritį, sukurtas *metodo* būdas, paremtas statistine nepastebėtų kintamųjų teorija, į kurią įeina daug faktorių ir rodiklių, tam, kad efektyviai būtų įvertinta šešėlinė ekonomika.

4. Lietuvos šešėlinis verslas nuo 1997 iki 2001 metų kito mažėjimo tendencija nuo 27% BVP (1997m.) iki 19% BVP(2001 m.). 2002 – 2006 metais buvo stebimas nusistovėjimas ties maždaug 21% BVP riba. 2007 – 2008 metais neapskaitytos ekonomikos mastai mažėjo ir sudarė 17,8% - 2007 metais ir 18% - 2008 metais. Šiais metais rinkos dalyviai prognozuoja šešėlinės ekonomikos masto augimą iki 23% BVP.

5. 2001 – 2003 metais daugiausia alkoholio kontrabandos sulaikyta iš Baltarusijos ir Rusijos. Nuo 2004 metų didžiausi kontrabandos kiekiai sulaikyti iš Baltarusijos ir Latvijos. Kadangi buvo sustiprinta valstybės sienos apsauga su Rusijos valstybe, kontrabandininkai atrado naujus nelegalių prekių gabenimo kelius iš Rusijos per Latviją į Lietuvos valstybę.

2001 – 2008 metais daugiausia kontrabandinio tabako gaminių įvežta iš Baltarusijos ir Rusijos valstybių.

Kaskart didinant šalies akcizų tarifus, pajamų į šalies biudžetą surenkama mažiau nei tikimasi. Mažėja padidintų akcizų tarifų apmokestinamų grupių prekių pardavimai. Didėja kontrabandos kiekiai (Per š. m. 4 mėnesius nelegalaus alkoholio gamyba padidėjo net 100%). Skatinamas prastesnės kokybės prekių vartojimas, žalojant gyventojų sveikatą.

6. Atlikto tyrimo duomenys parodė, kad šešėlinė ekonomika yra labai aktualus klausimas ekonominės krizės akivaizdoje. Įvardintos pagrindinės priežastys, dėl kurių įmonės „traukiasi į šešėlį“: rinkos aplinkybės, augantis nedarbas, akcizų tarifų pokyčiai bei valdžios daromi sprendimai.

Įvertinta šešėlinio verslo Lietuvoje tendencija – šešėlinės ekonomikos dalis BVP išaugs iki 25%, o daugiau nei 50% Lietuvos įmonių pasitrauks į „šešėlį“.

PASIŪLYMAI

- 1) Sunkmečiu Vyriausybė turėtų mažinti valstybines išlaidas, o ne didinti mokesčius bei akcizų tarifus, kurie verčia verslininkus trauktis į pogrindį;
- 2) Laikytis Europos Sąjungos nustatytų akcizų tarifų dydžių, skirtų pereinamosioms šalims;
- 3) Pertvarkyti visą mokesčių sistemą;
- 4) Vyriausybė turėtų remti šalies verslininkus, kad jie galėtų išlaikyti konkurencinį pranašumą ir kelti šalies ekonomikos lygį;
- 5) Mažinti korupcijos lygį, ypač tarp muitinių tarnautojų, kad didėtų pagaunamos kontrabandos kiekiai;
- 6) Skatinti verslo formalizavimą;
- 7) Remti Valstybinės mokesčių inspekcijos vykdomą praktiką kovoje su šešėline ekonomika;
- 8) Skatinti Lietuvos visuomenės suvokimą apie šešėlinę ekonomiką informacinėmis priemonėmis;
- 9) Finansuoti pastovius šešėlinės ekonomikos tyrimus, matuojančius jos mastą ir atskleidžiančius priežastis.

SANTRAUKA (anglų kalba)

The shadow economy is the people's opposition to government actions and norms. Its capacity, forms and expression methods are constantly changing, whereas the informal economy is very flexible to adapt to the regulatory changes, and even morality changes. Any new ban or restriction extends the area of the shadow economy, and thus its specific scale and form. According to Gediminas Kirkilas, shadow economy - the scourge for all countries. Shadow economy distorts official statistics, so the development of policy may become unreliable or simply irrational. Other, more serious economic damage is the fact that honest taxpayers have to pay for those who don't pay taxes. Tax non-payment is nothing more than a theft from those who pay taxes. All this is hampering economic growth, so restriction of shadow economy growth in almost all countries is a relevant issue. Thus, in this work will be analyze aspects of the shadow economy and antieconomy consequences.

LITERATŪRA

1. CASE, Karl E., FAIR, Ray C. (1989) *Principles of economics*. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 1025 p. ISBN 0-13-223546-3.
2. LIPSEY, Richard G., HARBURY, C. (1990) *First principles of economics*. London: Weidenfeld and Nicolson. 324 p. ISBN 0-29778846-9.
3. BATIAT, F. (1992) *Ekonominiai ir politiniai esė*. Vilnius: EMC. 185 p. ISBN 03-65-15789 – 3.
4. GRONSKAS, V. (1993) *Verslo ekonomika*. Kaunas: Raidė. 207 p. ISBN 003-08018413-4.
5. WONNACOTT, Paul, WONNACOTT, Ronald (1994). *Makroekonomika*. Kaunas: Literata. 417 p. ISBN 9986-475-02-3.
6. GRONSKAS, V. (1995) *Verslas, pseudoverslas ir antiverslas*. Kaunas: Aušra. 254 p. ISBN 9986-692-00-8.
7. LUKOŠEVIČIUS, Vytautas, STANKEVIČIUS, Petras (1998) *Teorinė ekonomika*. Vilnius: VPU. 164, 168 p. ISBN 9986-869-33-1.
8. MARTINKUS, B., ŽILINSKAS, V. (2001) *Ekonomikos pagrindai*. Kaunas: Technologija. 790 p. ISBN 9986-13-575-3.
9. HELD, David, McGREW, Anthony, GOLDBLATT, David, PERRATOM, Jonathan. (2002) *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai. 86 - 88, 316 – 359 p. ISBN 9986-09-242-6.
10. GRIZAS, R.A. (2003) *Tarptautiniai ekonominiai santykiai*. Vilnius: EMC. 54 – 60, 78 – 90 p.
11. LUKOŠEVIČIUS, Vytautas, STANKEVIČIUS, Petras (2003) *Teorinė ekonomika I*. Vilnius: VPU. 219, 224 p. ISBN 9955-516-34-8.
12. JUŠKIENĖ, G., GRUŽEVSKIS B. ir kt. (2004) *Oficialiai neapskaitytos ekonomikos Lietuvoje tyrimas*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. ISBN 9955-588-81-0.
13. NELLIS, Joseph, PARKER, David (2004) *Principles of macroeconomics*. Prentice Hall: Financial Times. 466 p. ISBN 0-273-64614-1.
14. BERNATONYTĖ, Dalia. (2005) *Tarptautinės prekybos pagrindai*. Kaunas: Technologija. ISBN 9955-09-678-0.
15. *Makroekonomika: vadovėlis ekonominių specialybių studentams* (2005). Kaunas: Technologija. 75 – 78, 80 – 81, 631, 637 p. ISBN 9955-09-826-0.

16. GRIZAS, R.A. (2006) *Ekonomikos globalizacijos procesai*. Vilnius: EMC. 26 – 50 p.
17. SKOMINAS, Vytautas. (2006) *Makroekonomika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 9986-19-949-2.
18. GYLYS, Povilas. (2008) *Ekonomika, antieekonomika ir globalizacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. ISBN 978-9955-33-170-4.
19. *Šešėlinė ekonomika* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cfe65a9cf882>>
20. *Akiratyje – šešėlinė ekonomika* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10030776>>
21. *Šešėlinė ekonomika: mūsų kelio pradžia, bet ar pabaiga?* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.uzsidirbkapats.lt/article/articleview/226/1/206/>>
22. *Šešėlinė ekonomika šiomet auga* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/77669>>
23. *Bendras vidaus produktas* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://lt.wikipedia.org/wiki/Bendras_vidaus_produkta>
24. *Gariūnų Europos Sąjungoje nėra* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/?rub=1065924814&data=2004-02-11&id=1076433092>>
25. *Minimali alga: skirtumas tarp noro ir realybės – 200 Lt* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vrsps.lt/j/index.php?option=com_content&task=view&id=173&Itemid=64>
26. *Tas saldus žodis laisvė arba kodėl reikia pertvarkyti mokesčių sistemą?* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrinka.lt/Straipsn/Mokpertvarka.phtml>>
27. *Žmogiškasis kapitalas, rinka ir profsajungų drovumas* [žiūrėta 2008 m. Gegužės 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lprofsajungos.lt/?lang=lt&mID=3&id=22>>
28. *Corruption and the Shadow Economy: An Empirical Analysis* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://congress.utu.fi/eps2006/docs/C1_schneider.pdf>
29. *The Shadow Economy* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://books.google.com/books?hl=lt&lr=&id=S7Nm8zuCOdIC&oi=fnd&pg=PR10&dq=F.+Schneider+2002+shadow+economy&ots=mAaWq6L-Kg&sig=7laiCyMZmFVy9bDMIuoM-IpYOY#PPPI,M1>>
30. *Fiscal and Ethical Determinants of Shadow Economy: Theory and Evidence* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/eri/hecer/disc/30/fiscalan.pdf>>

31. *The Informal Economy in the EU Accession Countries: Size, Scope, Trends and Challenges to the Process of EU Enlargement* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.csd.bg/fileSrc.php?id=10336>>
32. *Informal and Underground Economy* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.econ.jku.at/papers/2000/wp0004.pdf>>
33. *Measuring the informal economy: From employment in the informal sector to informal employment* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/download/papers/wp53.pdf>>
34. *Akiratyje – šešėlinė ekonomika* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10030776>>
35. *Teisėtos laisvės deficitas* [žiūrėta 2008 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrinka.lt/Straipsn/Deficit.phtml>>
36. *Žmogiškasis kapitalas, rinka ir profsajungų drovumas* [žiūrėta 2008 m. spalio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lprofsajungos.lt/?lang=lt&mID=3&id=22>>
37. *How do institutions affect corruption and the shadow economy?* [žiūrėta 2008 m. spalio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.dur.ac.uk/john.ashworth/EPCS/Papers/Dreher_Kotsogiannis_McCorriston.pdf>
38. *The Size of the Shadow Economies of 145 Countries all over the World: First Results over the Period 1999 to 2003* [žiūrėta 2008 m. spalio 13 d.]. Prieiga per internetą: <http://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=169031>
39. *Small businesses in the informal economy: making the transition to the formal economy* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.tax.org.uk/attach.pl/3078/3191/SmallBusinessesInformalEconomy%20final260105.pdf>>
40. *Kaip kovoti su neapskaityta ekonomika* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.mzinios.lt/lt/2006-03-30/straipsniai/aktualijos/kaip_kovoti_su_neapskaityta_ekonomika.html>
41. *Neapskaitomos ekonomikos* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archyvas.vz.lt/news.php?strid=1002&id=394944>>
42. *Ekonomikos teorija* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.vsdk.lt/biblioteka/metodiniai_darbai/ekonomika.pdf>
43. *Socialinė apsauga ir darbas* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.un.lt/images/socialine_raida/lt/1998/3SKYRIUS.pdf>
44. *1-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 1997/1998* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/1_asis_lietuvas_ekonomikos_tyrimas_19971998/2376>

45. *18-asis Lietuvos ekonomikos tyrimas: 2006/2007 1998* [žiūrėta 2008 m. lapkričio 22 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www2.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/18_asis_lietuvas_ekonomikos_tyrimas_20062007_1/3824>

46. *Šešėlinė ekonomika - irgi argumentas* [žiūrėta 2009 m. sausio 05 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.viskas.lt/portal/categories/2/1/0/1/article/4570>>

47. *Verslą Lietuvoje stabdo korupcija ir šešėlinė ekonomika* [žiūrėta 2009 m. sausio 05 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/Default2.aspx?ArticleID=4ae3a152-f5c6-4a37-8041-c009ee486383>>

48. *Nedarbas auga, ekonomika trauksis į šešėlį* [žiūrėta 2009 m. sausio 05 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrt.lt/news.php?strid=5082&id=5147209>>

49. *Šešėlinės ekonomikos renesansas* [žiūrėta 2009 m. sausio 05 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrt.lt/news.php?strid=2838146&id=5147343>>

50. *Pajamos iš alkoholio akcizų krito 37 proc.* [žiūrėta 2009 m. sausio 05 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vilniaus.diena.lt/naujienos/ekonomika/pajamos-is-alkoholio-akcizu-krito-37-proc-207245>>

51. *Šešėlinė ekonomika* [žiūrėta 2009 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/3cfe65a9cf882>>

52. *Pirmadienio „Tikrasis motyvas“: Kas sutramdys augančią šešėlinę ekonomiką?* [2009 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ziniur.lt/apie/pranesimai?item=2962>>

53. *Šešėlinė ekonomika – ne išeitis* [žiūrėta 2009 m. sausio 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ziniur.lt/apie/pranesimai?item=2962>>

54. *Dvejus metus cigaretės Latvijoje bus perpus pigesnės* [žiūrėta 2009 m. vasario 03 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/?rub=1065924814&data=2003-07-01&id=1056987302>>

55. *Sustiprinta sienos su Rusija apsauga cigarečių kontrabandininkus verčia rinktis keliu iš Latvijos* [žiūrėta 2009 m. vasario 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Sustiprinta_sienos_su_Rusija_apsauga_cig/2018>

56. *Pasikeitė cigarečių kontrabandos į Lietuvą kryptys* [žiūrėta 2009 m. vasario 03 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vilniaus.diena.lt/naujienos/kriminalai/pasikeite-cigareciu-kontrabandos-i-lietuva-kryptys-195065>>

57. *Raigarde įkliuvo stambią cigarečių kontrabandą gabenęs Lenkijos pilietis* [žiūrėta 2009 m. vasario 03 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7592>>

58. *Žaislų klastotės ir kontrabandinės cigaretės įstrigo muitinėje* [žiūrėta 2009 m. vasario 03 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7801>>
59. *Nuo pareigūnų sprukęs spirito vežėjas įklimpo pelkėje* [žiūrėta 2009 m. vasario 03 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7800>>
60. *Tarnybinis muitininkų šuo padėjo aptikti tūkstančius pakelių cigarečių* [žiūrėta 2009 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7791>>
61. *Kontrabandininkams nesiseka pergudrauti muitininkų* [žiūrėta 2009 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7789>>
62. *Medininkuose sulaikyta neteisėtai gabentų rūkalų* [žiūrėta 2009 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7787>>
63. *Muitininkai priversti gražinti nelegaliai gabenamą kurą* [žiūrėta 2009 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7781>>
64. *Cigaretės ir mokyklinius krepšius lenkai vežė neteisėtai* [žiūrėta 2009 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7776>>
65. *Ukrainiečiui nepavyko neteisėtai įvežti rūkalų* [žiūrėta 2009 m. vasario 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7772>>
66. *Muitininkai vasarį purtė cigarečių, narkotikų ir moteriškų drabužių kontrabandininkus* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7771>>
67. *Kontrabandininkams nepavyko pergudrauti muitininkų ir jų tarnybinio šuns* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7769>>
68. *Pareigūnams melavęs lietuvis įkliuvo Lavoriškėse* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7802>>
69. *Trijų lenkų automobiliuose - kontrabandinės "Jin Ling" cigaretės* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7756>>
70. *Cigaretės gabentos kuro bake kartu su degalais* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7755>>
71. *Oro uosto poste sulaikyti kontrabandiniai rūkalai* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7748>>
72. *Pjuvenų briketai slėpė kontrabandinės cigaretės* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7747>>
73. *Savaitgalį Kybartų kelio poste sulaikyta rūkalų už beveik 30 tūkst. Lt* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7746>>
74. *Raigarde sulaikyti neteisėtai gabenti rūkalai* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7743>>

75. *Slėptuvėje aptikti rūkalai* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7741>>
76. *Sausį muitininkai skaičiavo nelegalias cigaretes ir uždarinėjo degtinės „gamyklėles“* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7738>>
77. *Kontrabandinių rūkalų ieškoti padėjo tarnybinis šuo* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7736>>
78. *Kontrabandos siuntose - tūkstančiai pakelių rūkalų* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7735>>
79. *Cigaretės vežė paslėptas kuro bake* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7733>>
80. *Kaimynai latviai gabeno 25 dėžes kontrabandinių cigarečių* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7732>>
81. *Rusui nepavyko nusiųpti kontrabandinių cigarečių* [žiūrėta 2009 m. vasario 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7730>>
82. *Lietuvio automobilyje - 3000 pakelių kontrabandinių cigarečių* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7728>>
83. *Bešeimininkės cigaretės Kenoje* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7725>>
84. *Medininkuose sulaikytos kontrabandinės cigaretės* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7721>>
85. *Raigarde sulaikyta cigarečių už daugiau nei 10 tūkst. Litų* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7714>>
86. *Muitinės kriminalistai kontrabandinių cigarečių sandėlyje užklupo lenkus* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7713>>
87. *Vilniuje aptiktas degtinės „Bajorų“, „Sobieski“ falsifikavimo „fabrikėlis“* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7711>>
88. *2550 pakelių cigarečių savo reikmėms parsivežti nepavyko* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7708>>
89. *Praėjusiais metais muitininkai sulaikė tris kartus daugiau kontrabandos nei 2007-aisiais* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7706>>
90. *Kybartuose sulaikyta rūkalų už 9 tūkst. Litų* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7704>>
91. *Gruodžio mėnesio muitininkų „laimikiai“ – viskis vietoj vyno ir prabangus BMW* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7703>>

92. *Pažeidėjams nepavyko apgauti muitinės pareigūnų* [žiūrėta 009 m. vasario 28 d.].
Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7700>>
93. *Šiauliečiai sulaukė neteisėtas "pavėlavusių Kalėdų senių dovanas"*
[žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7699>>
94. *Kontrabandinių cigarečių nepavyko nuslėpti* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.cust.lt/lt/article?articleID=7696>>
95. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2500>
96. *Sniego rogemis Pagėgių pasieniečiai kontrabandininkus vaikėsi šimtą kilometrų*
[žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Sniego_rogemis_Pagegiu_pasienieciai_kont/2501>
97. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. vasario 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2502>
98. *Pasieniečiai Vilniuje sulaukė didelę falsifikuotų cigarečių siuntą* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Pasienieciai_Vilniuje_sulaike_didele_fal/2503>
99. *Trys savaitgalio įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje/2505>
100. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2507>
101. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2515>
102. *Nepilnametis kontrabandininkas prašėsi paslepiamas po stalu* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Nepilnametis_kontrabandininkas_prasesi_p/2516>
103. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2522>
104. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2523>
105. *Po gaudynių pasieniečiai sulaukė grupę kontrabandininkų ir cigarečių krovinį*
[žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Po_gaudyniu_pasienieciai_sulaike_grupe_k/2524>

106. *Rusnės saloje rasta priekaba kontrabandinių rūkalų dėžėms* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Rusnes_saloje_rasta_priekaba_kontrabandi/2525>
107. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2528>
108. *Kontrabandininkus sučiupo vos trečią dieną tarnaujantys jauni pasieniečiai* [žiūrėta 2009 m. kovo 03 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Kontrabandininkus_suciupo_vos_trecia_die/2529>
109. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2530>
110. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2534>
111. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2536>
112. *Vilniuje iš tranzitinio traukinio išmestas kontrabandinių rūkalų kroviny* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Vilniuje_is_tranzitinio_traukinio_ismest/2554>
113. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2555>
114. *Trys savaitgalio įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje/2558>
115. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2560>
116. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2567>
117. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2569>
118. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje/2570>
119. *Užsieniečiai kontrabandinius rūkalus gabeno automobilių slėptuvėse* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Uzsienieciai_kontrabandinius_rukalus_gab/2574>
120. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2577>

121. *Prie Kuršių marių aptiktos rogės kontrabandai gabenti* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Prie_Kursiu_mariu_aptiktos_roges_kontrab/2578>
122. *Pasienyje su Rusija sudegė VSAT pareigūnų persekiotas kontrabandininkų automobilis* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Pasienyje_su_Rusija_sudege_VSAT_pareigun/2582>
123. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2583>
124. *Trys savaitgalio įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje_foto/2584>
125. *Šiaulių pasieniečiai aptiko falsifikuoto rusiško alkoholio* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Siauliu_pasienieciai_aptiko_falsifikuoto/2585>
126. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2587>
127. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2589>
128. *Lazdijų pasieniečiai po persekiojimo sulaukė į Lietuvą iš Lenkijos sprukusius kontrabandininkus* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Lazdiju_pasienieciai_po_persekiojimo_sul/2592>
129. *Trys savaitgalio įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje/2597>
130. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2598>
131. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2603/1>
132. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2604>
133. *Trys savaitgalio įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje/2607>
134. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2611>
135. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_savaitgalio_ivykiai_pasienyje/2618>
136. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2620>

137. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2628>
138. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2634>
139. *Cigarečių kontrabandininkai nevengia rinktis kelio per Ramoniškių punktą* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Cigareciu_kontrabandininkai_nevengia_rin/2636>
140. *Lenkiškas techninis spiritas virsdavo rusiška kontrabandine degtine* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Lenkiskas_techinis_spiritas_virsdavo_ru/2640>
141. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2644>
142. *Kaišiadorių rajone sulaikytas rekordinis kiekis, įtariama, amfetamino* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Kaisiadoriu_rajone_sulaikytas_rekordinis/2645>
143. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2648>
144. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2651>
145. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2655>
146. *Cigarečių kontrabandininkai apsimetė žvejais* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Cigareciu_kontrabandininkai_apsimete_zve/2660>
147. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2664>
148. *Pasienyje su Rusija įkliuvo pirmas šiemet kontrabandą plukdęs „Ictiandras“ (foto)* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Pasienyje_su_Rusija_ikliuvo_pirmas_sieme/2670>
149. *Trys paros įvykiai pasienyje* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.pasienis.lt/lit/Trys_paros_ivykiai_pasienyje/2671>
150. *LLRI pozicija dėl Europos Komisijos siūlymo didinti akcizus apdorotam tabakui* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <[HTTP://WWW.LRINKA.LT/INDEX.PHP/ANALITINIAI_DARBAI/LLRI_POZICIJA_DEL_EUROPOS_KOMISIJS_SIULYMO_DIDINTI_AKCIZUS_APDOROTAM_TABAKUI/5043](http://WWW.LRINKA.LT/INDEX.PHP/ANALITINIAI_DARBAI/LLRI_POZICIJA_DEL_EUROPOS_KOMISIJS_SIULYMO_DIDINTI_AKCIZUS_APDOROTAM_TABAKUI/5043)>

151. *Lietuvos Respublikos Akcizų Įstatymas* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą:
<[HTTP://WWW3.LRS.LT/PLS/INTER3/DOKPAIESKA.SHOWDOC_L?P_ID=311521&P_QUE
R
Y=&P_TR2=>](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=311521&p_query=&p_tr2=>)>
152. *Akcizų įstatymo 3,4,8,10,12,33,36 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą:
<[HTTP://WWW3.LRS.LT/PLS/INTER3/DOKPAIESKA.SHOWDOC_L?P_ID=226950](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=226950)>
153. *Dėl akcizų įstatymo pakeitimo Reg Nr. (18,2-31-2)-R-14 2009-01-06* [2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://mic.vmi.lt/generatepdf.do?id=1000059104>>
154. *Kontrabandos įtaka valdžios biudžeto pajamoms* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://vddb.library.lt/obj/LT-eLABa-0001:E.02~2007~D_20080122_103234-76666>
155. *Теневая экономика [учебное пособие] ; Московский университет МВД России / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев / под редакцией В. Я. Кикотя и Г. М. Казиахмедова* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://aleph.library.lt/F?func=item-global&doc_library=MRU01&doc_number=000038904&local_base=MRU01>
156. *Economy, anti-economy, underground economy : conceptual and terminological problems / Povilas Gylys* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.leidykla.eu/mokslo-darbai/ekonomika/>>
157. *Šešėlinės ekonomikos kontrolės priemonės ir jų įtaka Šiaulių regiono įmonių veiklai / Rasa Jurgaitytė, Kristina Saunorienė* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <http://metalib.library.lt/V/HY4U2D681GTGGUA4RI593QFGX5PUXCQSXHKCXHQ9BGBEPKB5PR-12310?func=meta-3-next&set-entry=000001&pds_handle=GUEST>
158. *Europoje didėja šešėlinė ekonomikos mastai* [žiūrėta 2009 m. kovo 21 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/93870>>
159. *The shadow economy Kuznets's curve panel data analysis* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/12956/1/MPRA_paper_12956.pdf>
160. *Теневой бизнес и коррупция угрожают экономике Латвии* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=10299>
161. *Теневая экономика: позиция Евросоюза* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=10293>
162. *Теневой бизнес возвращается в Латвию* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.baltic-course.com/rus/kruglij_stol/?doc=10363>
163. *Shadow Economies and Corruption All Over the Worl: What Do We Really Know?* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ftp.iza.org/dp2315.pdf>>

164. *Akiratyje – šešėlinė ekonomika* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/?itemId=10030776>>
165. *Dimensions of the Shadow Economy* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.independent.org/pdf/tir/tir_05_1_schneider.pdf>
166. *Ekonomikos terminai ir sąvokos* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <[Knygos / LT / Ekonomika / Ekonomikos Terminai ir Savokos Zodynas.pdf](#)>
167. *Valdžiai – lavina “maršrutininkų” reikalavimų* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ve.lt/?rub=1065924810&data=2007-07-24&id=1185209048>>
168. *Ir nelegalios prekės pildo šalies biudžetą* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.vmi.lt/lt/?itemId=1081685,2008>>
169. *Lietuvos Respublikos 2009 metų I ketvirčio valstybės biudžeto vykdymas* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Biudzeto_vykdymas/2009_1ketv.pdf,2009>
170. *Beveik pusė lietuvių pateisina kontrabandą* [žiūrėta 2009 m. kovo 28 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vilniaus.diena.lt/naujienos/ekonomika/beveik-puse-lietuviu-pateisina-kontrabanda-216312,2009>>

PRIEDAI

1 PRIEDAS

Klausimynas darbui neformaliajame sektoriuje įvertinti

Visiems respondentams:

1. Kiek asmenų (įskaitant jus pačius) paprastai dirba Jūsų valdomoje įmonėje ar įmonėje, kurioje dirbate?
 - ✓ Mažiau negu 10;
 - ✓ 0-19, (pereiti prie 4 klausimo);
 - ✓ 20-49, (pereiti prie 4 klausimo);
 - ✓ 50-99, (pereiti prie 4 klausimo);
 - ✓ 100 ar daugiau (pereiti prie 4 klausimo).
2. Nurodykite tikslų skaičių: _ _
3. Kiek asmenų dirbančių Jūsų valdomoje įmonėje ar įmonėje, kurioje dirbate yra...?

	Viso	Vyrų	Moterų
✓ Savininkai (įskaitant verslo partnerius)	--	--	--
✓ Padedantys šeimos nariai	--	--	--
✓ Apmokami darbuotojai	--	--	--
✓ Neapmokami darbuotojai	--	--	--

Darbdaviams, padedantiems šeimos nariams:

4. Ar jau įregistravote įmonę?
 - ✓ Taip;
 - ✓ Registravimo procesas dar vyksta, (pereiti prie 10 klausimo);
 - ✓ Ne, (pereiti prie 10 klausimo);
 - ✓ Nežinau, (pereiti prie 10 klausimo);
 - ✓ Nenoriu atsakyti (pereiti prie 10 klausimo).
5. Kokia įmonės organizavimo forma įmonė užregistruota? (atsakymų kategorijos priklauso nuo nacionalinių aplinkybių) (pereiti prie 10 klausimo).

Arba vietoj 4 ir 5 klausimų:

6. Koks įmonės mokesčių mokėjimo tipas? (atsakymų kategorijos priklauso nuo nacionalinių aplinkybių, pavyzdžiui, korporacijos mokestis)

Darbuotojams:

7. Ar Jūsų darbdavys vyriausybė, vieša organizacija ar nepelno siekianti organizacija, asociacija ir kt.?

✓ Taip (pereiti prie 10 klausimo);

✓ Ne.

8. Koks yra organizacijos, kurioje dirbate, statusas?

✓ UAB, (pereiti prie 10 klausimo);

✓ Ribotos atsakomybės bendrija, (pereiti prie 10 klausimo);

✓ Registruotas kooperatyvas, (pereiti prie 10 klausimo);

✓ Paprastoji ūkinė bendrija, (pereiti prie 10 klausimo);

✓ IĮ, (pereiti prie 10 klausimo);

✓ Kita, prašome nurodyti __ (pereiti prie 10 klausimo);

✓ Nežinau.

9. Koks yra organizacijos, kurioje dirbate, tipas?

✓ Fabrikas ar plantacija;

✓ Bankas ar draudimo kompanija;

✓ Restoranas, paslaugų grandinė;

✓ Statybos bendrovė;

✓ Privati ligoninė ar mokykla;

✓ Gamybos įmonė, architektūros, teisės įmonė;

✓ Ferma, garažas, parduotuvė;

✓ Kita, prašome nurodyti __

Visiems respondentams:

10. Kur Jūs dažniausiai dirbate?

✓ Namuose (nėra specialios darbo vietos);

✓ Darbo vieta namuose arba prijungta prie namų;

✓ Fabrikas, ofisas, parduotuvė, kioskas, t.y. nepriklausomai nuo namų;

✓ Ferma;

✓ Darbdavio namai;

✓ Supermarketas;

✓ Nėra fiksuotos vietos;

✓ Kita.

Tyrimo anketa

Visiems respondentams:

1. Kiek asmenų (įskaitant jus pačius) dirba Jūsų valdomoje įmonėje ar įmonėje, kurioje Jūs dirbate?
 - ✓ Iki 10;
 - ✓ 10-49;
 - ✓ 50-99;
 - ✓ 100 ir daugiau.
2. Kokia juridine forma įregistruota Jūsų įmonė ar įmonė kurioje Jūs dirbate?
 - ✓ IĮ (individuali įmonė);
 - ✓ UAB (uždara akcinė bendrovė);
 - ✓ AB (akcinė bendrovė);
 - ✓ Valstybinė įstaiga (savivaldybė, ministerija, departamentas ir pan.);
 - ✓ Ne pelno siekianti organizacija (viešoji įstaiga, labdaros organizacija ir pan.);
 - ✓ Kita (prašome įrašyti) _____.
3. Kiek asmenų dirbančių Jūsų valdomoje įmonėje ar įmonėje, kurioje Jūs dirbate yra...?

	Viso	Vyrų	Moterų
Pagal savininkų, vadovų socialinį ar giminystės ryšį (-ius):			
✓ Savininkai ar vadovai	--	--	--
✓ Savininkų, vadovų šeimos nariai ar giminės	--	--	--
✓ Savininkų, vadovų draugai bei pažįstami	--	--	--
Pagal darbuotojų kvalifikaciją:			
✓ Atestuoti, licencijuoti, asmeninę atsakomybę nešantys kvalifikuoti specialistai	--	--	--
✓ Nekvalifikuoti darbuotojai	--	--	--
Pagal atlyginimą:			
✓ Apmokami darbuotojai (oficialus atlyginimas iki 1000 Lt)	--	--	--
✓ Apmokami darbuotojai (oficialus atlyginimas nuo 1001 Lt iki 2000Lt)	--	--	--
✓ Apmokami darbuotojai (oficialus atlyginimas <2001 Lt.)	--	--	--
✓ Neapmokami darbuotojai	--	--	--

Darbdaviams: (pereiti prie 7 klausimo)

Darbuotojams:

4. Kokia yra įmonės, kurioje Jūs dirbate pagrindinė veiklos kryptis?
- ✓ Gamybos ar pramonės įmonė;
 - ✓ Bankas ar draudimo kompanija;
 - ✓ Kavinė, baras, restoranas ar kita panašaus profilio paslaugų įmonė;
 - ✓ Statybos paslaugas teikianti įmonė;
 - ✓ Prekybinės paskirties įmonė (įskaitant ir didmeninę prekybą);
 - ✓ Teisinių paslaugų įmonė (notariatas, advokato ar antstolio kontora ir pan.);
 - ✓ Transporto paslaugų ar logistikos įmonė;
 - ✓ Projektavimo, mokslinių bei kitų tyrimų, architektūros paslaugų įmonė;
 - ✓ Medicinines paslaugas teikianti įmonė;
 - ✓ Autotransporto remonto įmonė;
 - ✓ Kita (prašome įrašyti) _____.
5. Ar Jūsų draugų ar pažįstamų tarpe žinoma atvejų, kai žmonės susiduria su šešėline ekonomika (pvz., gauna atlyginimus „vokeliuose“)?
- ✓ Taip;
 - ✓ Ne.
6. Ar Jūs asmeniškai esate susidūrę su šešėline ekonomika?
- ✓ Taip;
 - ✓ Ne.
- Kokiu būdu?: _____

Visiems respondentams:

7. Kur yra Jūsų darbo vieta?
- ✓ Darbo vieta namuose;
 - ✓ Fiksuota darbo vieta (nepriklausomai nuo namų);
 - ✓ Dalinai fiksuota darbo vieta;
 - ✓ Nėra fiksuotos darbo vietos;
 - ✓ Kita (prašome įrašyti) _____
8. Kurioje srityje, Jūsų manymu, labiausiai pasireikš šešėlinė ekonomika šiais bei ateinančiais metais?
- ✓ Gamybos ar pramonės įmonė;
 - ✓ Bankas ar draudimo kompanija;
 - ✓ Kavinė, baras, restoranas ar kita panašaus profilio paslaugų įmonė;
 - ✓ Statybos paslaugas teikianti įmonė;
 - ✓ Prekybinės paskirties įmonė (įskaitant ir didmeninę prekybą);

- ✓ Teisinių paslaugų įmonė (notariatas, advokato ar antstolio kontora ir pan.);
- ✓ Transporto paslaugų ar logistikos įmonė;
- ✓ Projektavimo, mokslinių bei kitų tyrimų, architektūros paslaugų įmonė;
- ✓ Medicinines paslaugas teikianti įmonė;
- ✓ Autotransporto remonto įmonė;
- ✓ Kita (prašome įrašyti) _____

Kodėl?: _____

9. Kiek įmonių (%), Jūsų manymu, „nueis į šešėlių“ šiais bei ateinančiais metais?

- ✓ Iki 10%;
- ✓ Nuo 10 iki 30%;
- ✓ Nuo 31 iki 50%;
- ✓ 51% ir daugiau.

Kurių sričių?: _____

10. Kas labiausiai įtakoja šešėlinės ekonomikos augimą (išdėstykite pagal svarbą nuo 1(svarbiausias) iki 6(mažiausiai svarbus))?

- ✓ Rinkos aplinkybės (ekonominė krizė) ____;
- ✓ Valdžios daromi sprendimai ____;
- ✓ Akcizų dydžio pokyčiai ____;
- ✓ Mokesčiai (išskyrus akcizus) ____;
- ✓ Korupcija ____;
- ✓ Augantis nedarbas ____;
- ✓ Kita (prašome įrašyti): _____

11. Kurios prekės, Jūsų manymu, daugiausia įvežamos į šalį kontrabanda? (suskiirstykite procentaliai):

- ✓ Tabako gaminiai ____;
- ✓ Alkoholis ____;
- ✓ Kuras ____;
- ✓ Kita (prašome įrašyti): _____

Kodėl?: _____

12. Kiek (%) BVP, Jūsų manymu, šiais metais sudarys šešėlinė?

- ✓ Iki 18%;
- ✓ Nuo 19% iki 25%;
- ✓ Nuo 26% iki 35%;
- ✓ Virš 36%.

13. Kaip, Jūsų manymu, keisis kontrabandos kiekis šiais bei ateinančiais metais?

- ✓ Augs (pereiti prie 13 klausimo);
- ✓ Išliks toks pats;
- ✓ Mažės.

Kodėl?: _____

14. Kiek %, Jūsų manymu, išaugs kontrabanda šiais metais?

- ✓ Iki 10%;
- ✓ Nuo 10 iki 30%;
- ✓ Nuo 31 iki 50%;
- ✓ 51% ir daugiau.

3 PRIEDAS

2008 m. I ketvirčio ir 2009 m. I ketvirčio mokesčių pokyčiai

Sumažėjimas

Pagrindinių mokesčių, sausis – balandis, mln. Lt

Mokestis	2008 m.	2009 m.	Skirtumas
PVM	3230,6	1672,1	-1558,5
Gyventojų pajamų mokestis	481,0	341,4	-139,60
Akcizai	1070,4	1021,30	-49,1

Šaltinis: finansų ministerija, Verslo žinios.

Nuslėpta

Mokesčių, mln. Lt

2006 m.	45,3
2007 m.	48,9
2008 m.	33,0
2009 m. sausis - balandis	25,9

Šaltinis: FNNT.

Akcizai

Budžeto pajamos, mln. Lt, sausis – kovas

	2008 m.	2009 m.
Etilo alkoholis ir alkoholiniai gėrimai	244,5	171,3
Kuras	390,6	425,2
Apdorotas tabakas	188,2	200,8

Šaltinis: VMI.

Nuosmukis

Sumokėta mokesčių*, mln. Lt

Didmeninė ir mažmeninė prekyba, variklinių transporto priemonių, motociklų remontas, asmeninių ir buitinių daiktų taisymas	-385,6
Apdirbamoji pramonė	-277,3
Statyba	-236,1
Nekilnojamas turtas, nuoma ir kita verslo veikla	-83,5
Žemės ūkis, miškininkystė, žuvininkystė	-34,9
Profesinė, mokslinė ir techninė veikla	-31,4
Švietimas	-24,4
Žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas	-20,1

*2009 m. I ketv., palyginti su 2008 m. I ketv.

Šaltinis: VMI.